

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336.717.11

Бо ҳуқуқи дастнавис

ИСҲОҚӢ ДИЛШОД ИЛӢОМ

**МУКАММАЛГАРДОНИИ АМАЛИЁТӢОИ РАҚАМИИ БОНКӢ ДАР
ТАШКИЛОТӢОИ ҚАРЗИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
08.00.07 - молия, муомилоти пулӣ ва қарз**

Душанбе 2025

**Диссертатсия дар кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ичро шудааст**

Роҳбари илмӣ: **Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич**, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расми: **Бобочониён Даврон Дадочон** – доктор илмҳои иқтисодӣ, профессор, проректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Вализода Шавқат Шаробудин – номзоди илмҳои иқтисодӣ, муовини аввали директори Муассисаи давлатии “Маркази миллии патенту иттилоот”-и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон**

Ҳимояи диссертатсия «23» июни соли 2025, соати 09:00 дар маҷлиси Шурои диссертатсионии 6D.KOA-014 назди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон баргузор мегардад. Суроға: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, E-mail: faridullo72@mail.ru ; телефони котиби илмӣ: (+992) 935730010.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ва тавассути сомонаи www.tgfeu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «__» _____ соли 202__ тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзадии илмҳои иқтисодӣ**

Убайдуллоев Ф.К.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Пешрафти иқтисоди ватанӣ ба рушди босуръати низоми бонкӣ вобастагии калон дошта, амалиётҳои рақамӣ дар таъмини он нақши муҳим мебозанд. Бе рақамикунонии равандҳои таъминсозии амалиётҳои боэтимод, зуд ва қулай ҷавобгӯии талаботи бозор будан барои низоми бонкӣ масъалаи душворҳал мебошад. Дар шароити имрӯза мизочон мехоҳанд, ки хизматрасониҳои бонкӣ бидуни ташриф ба ташкилотҳои қарзӣ амалӣ шуда, дастрасӣ ба суратисобҳои худ дар речаи 24/7/365, яъне доимӣ доша бошанд. Аз тарафи дигар, кам кардани хароҷотҳо, паст намудани фоиз ва ҳаққи хизматрасониҳо дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ ғайриимкон аст.

Рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ падидаи нав буда, аксаран, дар сатҳи қадамҳои аввал ҷой дошта, байни онҳо низоми бонкӣ яке аз пешқадамон ба ҳисоб меравад. Пешниҳоди амалиётҳои рақамии бонкӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ амалӣ гашта истодааст, тафаккури мизочонро нисбати хизматрасониҳои бонкӣ иваз намуданд. Имрӯз ташкилотҳои қарзӣ қадам ба қадам кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, то дигаргуншавии рақамии худро амалӣ намуда, хизматрасониҳоро ба сатҳи сифатан баланд бардошта, самаранокии худро зиёд намоянд.

Паҳлуи дигари ин равандҳо дар он аст, ки суръати рақамикунонии равандҳо дар иқтисодиёт ниҳоят паст буда, ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад. Инфрасохтори номукамал, суръати паст ва гаронии интернет, мушкилотҳо бо таъмини барқ дар фасли сармо – ҳамаи инҳо ба рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳалал мерасонанд. Камбудихо дар низоми бонкӣ низ вучуд доранд, ки ба норасоии кадрҳои технологияҳои иттилоотӣ, барномаҳо ва таҷҳизоти зарурӣ, инчунин таҷрибаи роҳбарон дар масъалаҳои рақамикунонӣ вобастагӣ доранд.

Муҳимияти гузариш ба амалиётҳои рақамии бонкӣ аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд шудааст: «...Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзӣ барои боз ҳам баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, ҷалби бештари пасандозҳои шахсони воқеиву ҳуқуқӣ ва вусъат бахшидани фаъолияти низоми рақамии хизматрасониҳои бонкиву молиявӣ бояд чораҷӯӣ намоянд»[11].

Такмил ва мукамалсозии равандҳои хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва таҷрибаи пешқадаи давлатҳои ҳамсоя, ворид намудани технологияҳои муосир бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва бехатарии амалиётҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва зарурӣ арзёбӣ мешавад, ки ин дар навбати худ аз мубрамии мавзуи диссертатсия гувоҳӣ медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Омӯзиш ва коркарди масъалаҳои вобаста ба мукамалгардонии равандҳое, ки бо амалиётҳои рақамии бонкӣ алоқаманд мебошанд, дар сатҳи паст қарор дорад. Олимон ва муҳаққиқони ватанӣ, асосан, ҷанбаҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва баъзе равандҳои рақамикунонии низоми бонкиро таҳқиқ мекунанд, ки шумораи онҳо, мутаасифона, нокифоя мебошад.

Чанбаҳои алоҳидаи назариявӣ ва амалии амалиётҳои рақамии бонкӣ аз тарафи олимони ватанӣ: Раҳимзода Ш.М., Ҳикматов У.С., Султонов З.С., Шарифзода Б.М., Ғаюров Ғ.Ҳ., Ғаниев Р.Г., Файзов Н.З., Вализода Ш.Ш., Юсупова Г.А., Махмадов О.С., Зоидов К.Х., Урунов А.А., Хайрзода Ш.Қ., Ҷӯраев Б.М. ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Рушди амалиётҳои рақамӣ, чанбаҳои назариявӣ ва амалии онҳо аз тарафи олимони хориҷӣ таҳқиқ шудаанд, аз ҷумла: Магомаева Л.Р., Бичкова И.И., Карагодин А.В., Рудакова О.С., Гиновски Ҷ., Пиираинен Л., Схададзе Н.В., Худайберганаева З.З., Вдовина Е.С., Куликова М.А., Дмитриева Г.С., Скиннер, К., Липтон А., Вивеч Л., Тажбенова Г.Д., Мажитова Б.Б., Шишкина Д.А. ва ғайра.

Сарфи назар аз он ки равандҳои рақамикунонӣ ва ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ амалӣ шуда истодааст, суръат ва сифати амалишавӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Аз тарафи дигар, омӯзиши нокифояи қисми назарраси механизмҳои амалинамудани амалиётҳои рақамии бонкӣ аз нигоҳи номукаммалии меъёрию-ҳуқуқӣ, муаммоҳои вобаста ба беҳатарию иттилоотӣ ва инфрасохтори заиф, интиҳоби мавзӯи диссертатсияро муайян намуданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия бо ҳалли масъалаҳои вобаста ба рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ, аз ҷумла бо самтҳои, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 қайд гаштаанд, алоқаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот – ин таҳияи муқаррароти назариявӣ ва амалӣ барои мукамалгардонии амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамчун воситаи муассири рушди низоми бонкӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф вазифаҳои зерин муайян ва ҳал карда шудаанд:

- омӯختани чанбаҳои назариявии ташаккул ва рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ, моҳият ва зарурияти он, аҳамияти иқтисодии он, омӯختани таҷрибаи хориҷӣ ва мутобиқ намудани он ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таҳлили низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ, муайян намудани ҳолати муносири инфрасохтори рақамии бонкӣ ва арзёбии хизматрасаниҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ;

- коркарди тадбирҳо баҳри вусъат бахшидани рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, аз нигоҳи назари мукамалгардонии базаи меъёрию-ҳуқуқӣ, баланд бардоштани самаранокӣ иштироки давлат дар ин равандҳо тавассути коркард ва ташкили инфрасохтори рақамӣ;

– пешниҳоди ташкили намудҳои муосири ташкилотҳои қарзӣ дар намуди бонкҳои рақамӣ ё небонкҳо ҳамчун сохтори нав дар низоми бонкии ватанӣ, асоснокнамоии зарурияти ташкил ва бартариятҳои онҳо дар рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ;

– муайян кардани дурнамои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, мукамалгардонии равандҳо ва дар асоси он пешгӯӣ намудани рушди нишондиҳандаҳои асосии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқот амалиётҳои рақамии бонкии аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пешниҳодшуда ба шумор меравад.

Мавзӯи таҳқиқот – ин маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ ва рақамист, ки дар ҷараёни татбиқи амалисозии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ ҳамчун омили асосии рушди низоми бонкӣ муаррифӣ мегардад.

Фарзияи таҳқиқоти илмӣ аз мукамалгардонии равандҳои ворид намудан ва пешниҳоди амалиётҳои рақамии бонкӣ, машхургардонии онҳо байни аҳоли бо мақсади шаффоф гардонидани иқтисоди миллӣ, паст намудани сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ, баланд бардоштани маърифат ва саводнокии молиявӣ-рақамии аҳоли ва баланд бардоштани самаранокии амалиётҳои бонкӣ мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот тақмили назарияи амалиётҳои рақамӣ дар низоми бонкӣ ва таъмини рушди устувори он мебошад. Натиҷаҳои диссертатсия метавонанд барои тақмили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, тақмили танзим ва назорати амалиётҳои рақамии бонкӣ, мукамалнамоии он бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории ташкилотҳои қарзӣ истифода шаванд.

Ҳангоми иҷрои таҳқиқот усулҳои таҳлили маҷмӯӣ ва диалектикӣ, ки усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ, таҳлили муқоисавӣ, усули баҳодихии экспертӣ, пешгӯӣ, усулҳои индуксия ва дедуксия истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Заминаи иттилоотии таҳқиқотро маълумотҳои расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон, Паёмҳо ва баромадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи бонкӣ, таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳулоабандии мутахассисони соҳа, маводҳои илмӣ, назариявӣ ва амалӣ доир ба амалиётҳои рақамии бонкӣ ба таври васеъ истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар заминаи кафедраи қарзҳои бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар Толи солҳои 2021-2024 анҷом дода шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз қоркарди муқаррароти назариявӣ, методӣ ва концептуалӣ, ки рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ бо назардошти хусусиятҳои низоми бонкии ватанӣ равона карда шудаанд, ба шумор меравад.

Натиҷаҳои асосие, ки аз ҷониби муаллиф зимни таҳқиқот ба даст омадааст ва ҳамчун навгонии илмӣ пешниҳод шудааст, инҳоро дар бар мегиранд:

– дар асоси омӯзиши ҷанбаҳо ва концепсияҳои назариявии ташаккул ва рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ кӯшиши мукамалгардонии заминаи илмӣ-назариявии он анҷом дода шудааст; бо назардошти хусусиятҳои миллӣ аҳамияти иқтисодӣ ва иҷтимоии он муайян гардида, дар заминаи он тафсири муаллифии

мафҳуми «амалиётҳои рақамии бонкӣ» пешниҳод шудааст, ки зеро он концепсияи фаъолияти ташкилоти қарзӣ, ки тибқи он мизочон хизматрасониҳоро бо роҳи алтернативӣ, тавассути истифодаи технологияҳо ва таҷҳизотҳои гуногуни рақамӣ амалӣ мегардонанд, фаҳмида мешавад;

– зимни таҳлили ҳолати муосири низоми бонкӣ маълум гардид, ки ҳаҷми амалиётҳои рақамии бонкӣ зиёд гашта истодааст, аммо суръати рушди он нокифоя арзёбӣ гардида, имкониятҳои афзун намудани он тариқи баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявии аҳоли, вусъат додани қор аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ва инчунин тавассути ташкили ҳукумати электронӣ, таъсиси Вазорати рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёт ошкор карда шудаанд;

– бо дарназардошти аҳамияти стратегӣ доштани равандҳои рақамикунонӣ махсус нақши давлат қайд шудааст; дар асоси таҷрибаи пешқадами хориҷӣ муҳимияти дар сатҳи олӣ қарор доштани масъалаи рақамикунонии иқтисодиёти мамлакат тасдиқ карда шудааст ва дар ин замина пешниҳоди ба ҳайси ҳадафи панҷуми стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудани рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ асоснок карда шудааст;

– пешниҳодҳо оид ба мукамалгардонии заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, бо мақсади оммавӣ намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ тартиб дода шуда, механизмҳои амалӣ намудани онҳо тавассути ташкил намудани намудҳои нави ташкилоти қарзӣ – бонкӣ рақамӣ ё небонк асоснок карда шудааст; чиҳати таъмини суботи молиявӣ ва фаъолияти муътадили низоми бонкӣ зарурияти ба муомиллот баровардани пулҳои рақамӣ – «сомонии рақамӣ» қайд шудааст;

– дурнамои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ тавассути истифодаи технологияҳои муосири технологӣ-бонкӣ, ки амалиётро бидуни истифодабарии ҷисмонии қорти пардохтӣ ба анҷом мерасонад, муайян карда шуданд; зарурати таҳия ва ҷорӣ намудани механизми пешниҳоди қарздиҳии рақамӣ, ворид намудани имконияти истифодаи гавари рақамӣ ва суғуртакунонии рақамӣ асоснок карда шуд; рушди нишондиҳандаҳои асосии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешгӯӣ карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

– асосҳои назариявии амалиётҳои рақамии бонкӣ таҳқиқ шуда, моҳият ва зарурияти онҳо муайян гардида, дар ин асос тафсири муаллифии мафҳуми «амалиётҳои рақамии бонкӣ» пешниҳод шудааст;

– таҳлили ҳолати имрӯзаи низоми бонкӣ ва амалиётҳои рақамии бонкӣ гузаронида шуда, муаммоҳои ҷойдошта мушаххас гардида, роҳи ҳалли онҳо пешниҳод шудаанд;

– нақши давлат дар равандҳои рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шуда, зарурияти ташкили Ҳукумати электронӣ асоснок гардидааст;

– пешниҳодҳои мушаххас оид ба тақмили заминаи меъёрию-ҳуқуқии танзими амалиётҳои рақамии бонкӣ пешниҳод гардида, роҳҳои амалӣ намудани онҳо асоснок шудаанд;

– дурнамои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ муайян карда шуда, механизмҳои мукамалгардони равандҳои рақамикунони дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ муайян карда шуданд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки равандҳои назариявӣ ва методии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти милли ҳамаҷун омили рушди низоми бонкӣ арзёбӣ ва пешниҳод шудааст. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд барои тақмили заминаи меъёриро ҳуқуқии амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамаҷун омили мусоидаткунанда ба рушди иқтисодиёти рақамӣ, танзим, назорат ва тақмили минбаъдаи он бо мақсади рушди устувори низоми бонкӣ, паст намудани сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ ва шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ истифода бурда шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар сохтор, мақсад, вазифаҳои муайяншуда ва нағзони илмӣ ифода гашта, бо гузаронидани таҳлилҳои тавассути усулҳои иқтисодӣ-оморӣ, иқтисодӣ-риёзӣ, муқоисавӣ ва ғайра анҷомёфта, инчунин бо дақиқӣ ва кифоягии ҳаҷми маълумоти оморӣ ва маводҳо барои гузаронидани таҳқиқот ва интишороти натиҷаҳои он тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот ба даст оварда шуда, ифодагари натиҷаи таҳлили ҳамаҷонибаи назария ва амалии муосир мебошад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба талаботи бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз ҷавобгӯ мебошад: б. 10.1. – Ташаккули низоми бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ; б. 10.10. Инноватсияҳои молиявӣ дар бахши бонкӣ; б. 10.15 Коркарди амсилаҳои муайян кардани нархҳо ва арзиши аслии хизматрасониҳо ва амалиёти бонкӣ; б. 10.18. Проблемаҳои мувофиқсозии ташаккул ва инкишофи системаи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон; б. 10.22. – Маҳсулоти нави бонкӣ: намудҳо, технологияи ташкил, тарзҳои татбиқ.

Саҳми шахсии доктараи дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Муаллифи диссертатсия дар саҳеҳкунӣ ва илова намудани равишҳои назариявӣ-амалӣ дар соҳаи амалиётҳои рақамии бонкӣ бо назардошти хусусиятҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми муайян гузошт. Омӯзиши ҷанбаҳои илмӣ, назариявӣ ва амалии равандҳои коркард ва амалӣ намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ, таҷрибаи мамлакатҳои ҳамсоя, муайян намудани муаммоҳо, инчунин таҳлили ҳолати кунунӣ имкон доданд, ки пешниҳодҳои мушаххас оид ба мукамалгардонии минбаъдаи равандҳои он таҳия ва асоснок карда шаванд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии диссертатсия дар Конференсияи байналмиллалии илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Механизмҳои таъмини устувори молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ» (Душанбе, ДМТ, 10 феввали соли 2023); конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)» (Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 11 декабри соли 2021); конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ» (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021) баррасӣ гардидаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар фаъолияти ҚСП «Спитамен Бонк» (санади ҷорикунӣ № 545, аз 28.03.2024) ва ҚСП «Коммерсбонки Тоҷикистон» (санади ҷорикунӣ № 325, аз 28.02.2024) татбиқ карда шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муаллифи диссертатсия доир ба мавзӯи таҳқиқот 11 мақолаи илмӣ, ки 7 -тои онҳо дар маҷаллаҳои пешбари илмӣ аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия тавсияшуда ва 4 тои боқимонда дар нишрияҳои дигари илмӣ ба таъб расидаанд, таълиф намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳодҳо иборат буда, 176 саҳифаи матни компютериро ташкил медиҳад. Дар он 30 ҷадвал ва 23 расм оварда шуда, адабиёти истифодашуда 175 номгӯро дарбар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ асоснок шуда, дараҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот муайян шудааст, ҳадаф ва вазифаҳо, инчунин объект ва предмети қори илмӣ ошкор карда шудааст, нуктаҳои асосии навгонии илмӣ баён гардидаанд, аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои бадастомада исбот шудааст, маълумот дар бораи санҷиш ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот, инчунин наشري натиҷаҳои асосии қори диссертатсионӣ оварда шудааст.

Дар боби якум – «Асосҳои назариявии ташаккули амалиётҳои рақамии бонкӣ» моҳият ва зарурияти амалиётҳои рақамӣ дар низоми бонкӣ, аҳамияти иқтисодии амалиётҳои рақамӣ дар шароити муосир ва таҷрибаи хориҷии рушд ва танзими амалиётҳои рақамии бонкӣ омӯхта шудааст.

Дар шароити рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ташкилотҳои қарзӣ нақши асосиро дар пешбурд ва татбиқи сиёсати рақамикунонӣ мебозанд. Ташкилотҳои қарзӣ яке аз аввалинҳо шуда амалиётҳои рақамиро дар низоми бонкӣ ворид намуданд ва сол аз сол номгӯ ва шумораи ин хизматрасониҳо зиёд шуда истодаанд.

Дар айни замон рушди босуръати низоми бонкии ватанӣ ба назар мерасад. Суръати баланди рушди низоми бонкӣ, аз як тараф, натиҷаи рушди умумии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тарафи дигар, фароҳамшавии имкониятҳои нав аз ҳисоби татбиқи босуръати навоариҳои технологӣ ва рақамикунонии амалиётҳои бонкӣ ба шумор меравад.

Вазъи кунунӣ бо он омил шидатнок мегардад, ки ташкилотҳои қарзӣ доираи фаъолияти худро дар соҳаи амалиётҳои рақамии бонкӣ васеъ карда истодаанд, аммо ташкилотҳои ғайрибонкӣ низ хизматрасониҳоро қисман анҷом дода истодаанд. Ба таври мисол метавон ширкатҳои мобилиеро қайд намуд, ки имрӯз имконият доранд ба мизочони худ баъзе хизматрасониҳоро, ки ба салоҳияти ташкилотҳои қарзӣ мансубанд, пешкаш намоянд. Дар ин маврид рақобат васеъ гардида, аз ҳудуди рақобати байнибонкӣ баромада, аз иштирокчиёни бозор (ташкилотҳои қарзӣ, ширкатҳои мобилӣ ва дигар

миёнаравҳои молиявии ғайрибонкӣ) беҳтар намудани сатҳи хизматрасонӣ, болобарии суръат ва шартҳои муфиди пешниҳоди онро талаб менамояд.

Омили мусбии пурзур шудани рақобат ташкилотҳои қарзиро водор намуд, ки муносибати худро ба маҳсулоту хизматрасониҳои анъанавӣ дигар намуда, пешкаш ва фурӯши онҳоро бо усулҳои нави инноватсионӣ, бо истифодаи техника ва технологияи нав ба роҳ монанд.

Рушди босуръати амалиётҳои рақамӣ дар низоми бонкӣ имкониятҳои васеъро, ки боиси дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ коркард ва пешниҳоди як қатор самтҳои нав гашт, ошкор сохт. Дигар омили мусбии рақамикунони амалиётҳои бонкӣ ин баланд бардоштани самаранокӣ, коҳиш додани меҳнати дастӣ ва ҷалби кормандон буда, имкон фароҳам овард, то қисми зиёди хизматрасониҳо бидуни ташрифи мизоч ба ташкилоти қарзӣ амалӣ гардад.

Аз таҳлили анҷомдодаи мо оид ба таърихи пайдоиш ва рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикстон бармеояд, ки он ба чор марҳилаҳои асосӣ ҷудо мешавад (ниг. ба ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Таърихи пайдоиш ва рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикстон*

Марҳилаҳо	Амал	Тавсир
Марҳилаи 1. (1998-2011)	Пайдоиши аввалин қорҳои пардохтии байналмиллалӣ ва ПОС-терминалҳо	Аввалин қорҳои пардохтии байналмиллӣ аз тарафи ҚСҚ «Агроинвестбанк» интишор гашта, аввалин ПОС-терминалҳо, низ аз тарафи банки номбурда насб шуда буд
Марҳилаи 2. (2012-2015)	Соли 2012 дар назди Бонки миллий Маркази миллии протсессинг ба фаъолият оғоз кард ва дар заминаи он Низоми миллии пардохтии «Қорти миллий» таъсис дода шуд.	Имконияти интишори қорҳои пардохтии миллий пайдо шуд, ки ин дар навбати худ вобастагии низоми пардохтро аз низомҳои хориҷӣ кам мекунад. Ҳамзамон, ин амал бо мақсади таъмини рушди устувори бозори қорҳои пардохтӣ ҳамчун муҳаррики рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва беҳтар намудани инфрасохтори пардохтӣ анҷом дода шуд
	Соли 2013 Дастурамали БМТ № 201 «Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ» қабул шуд	Мақсади онҳо таъмини рушди босуръати низоми пардохтии кишвар, рушди хизматрасониҳои пардохтӣ, осонгардони пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири рақамӣ мебошад.
	Соли 2014 «Стратегияи рушди низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2025» таҳия ва қабул карда шуд	
Марҳилаи 3. (2016-2019)	Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ»	Қонуни мазкур асосҳои ҳукукиро ташкилии фаъолияти низоми пардохтӣ ва тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пардохтиро муайян намуда, ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди низоми пардохтӣ равона карда шудааст

Марҳилаи 4. (аз соли 2020 то инҷониб)	Вусъатёбии пешниҳоди амалиётҳои рақамии бонкӣ	Қисми зиёди ташкилотҳои қарзӣ дар ин марҳила амалиётҳои рақамӣ, аз қабили қарзҳои виртуалӣ, қушодани суръатхисобҳои бонкӣ бе таърифи ташкилоти қарзӣ (онлайн), пешниҳоди онлайн-қарзҳо, онлайн-мушахас намудани шахсияти мизоч, қабули депозитҳо тариқи онлайнро ба таври васеъ ба мизочон пешниҳод карданд. Ҳамзамон, ин давра бо пешниҳоди ҳамёнҳои электронӣ ва интернет/онлайн бонкинг, қабули пардохтҳо тариқи QR аз тарафи кули ташкилотҳои қарзии калон ва миёна, ба ҷашм мерасад.
	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №586 «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ»	Қабули Фармони мазкур барои таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, ғайи гардонидани буҷети давлатӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиш додани таъсири омилҳои инсонӣ заминаи мустаҳкам мегузорад.

***Сарчашма:** Аз тарафи муаллиф дар асоси таҳлили маълумотҳои низоми бонкӣ таҳия шудааст.

Омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ имкон дод, ки моҳияти амалиётҳои рақамӣ, зарурият онҳо ва мавҷуми он васеъ таҳқиқ карада шаванд. Таснифи мафҳуми «амалиётҳои рақамии бонкӣ», ки аз тарафи олимони ватанию хориҷӣ пешниҳод шудааст ба мо имконият фаро овард, то ақидаи худ ва дар замирани он мафҳуми муаллифӣ пешниҳод карда шавад. Ба фикри мо, амалиётҳои рақамии бонкӣ – ин амалиётҳои мебошанд, ки бо роҳи алтернативӣ, бо истифодаи технологияҳои рақамӣ ба мизочон пешниҳод карда мешаванд. Ба таври васеъ ин мафҳум – консепсияи фаъолияти бонкро дарбар мегирад, ки тибқи он мизочон хизматрасониҳоро тавассути таҷҳизотҳои гуногуни рақамӣ (компютер, ноутбук, планшет, телефони мобилӣ) амалӣ мегардонанд.

Моҳияти амалиётҳои рақамӣ дар низоми бонкӣ, пеш аз ҳама, аз рушди низоми бонкӣ, зиёд шудани рақобат ва таъмини мизочон бо роҳҳои алтернативии хизматрасонӣ бармеояд. Вокуниш ба норасоиҳои ҷойдошта, бартариҳои мавҷуда ба маротиб самаранокӣ хизматрасониҳои бонкиро баланд бардошта ба яке аз роҳҳои асосии пас кардани хароҷотҳои ташкилотҳои қарзӣ мубадал гаштанд.

Зарурияти амалиётҳои рақамӣ дар низоми бонкӣ – ин тақозои замон буда, як навъ муносибати неки ташкилотҳои қарзӣ ба эҳтиёҷоти мизочон, хусусан мизочони «пешрафта», ки омили сарфаи вақт барои онҳо ниҳоят муҳим мебошад, ба шумор меравад. Ин навъ мизочон мехоҳанд, ки бо ташкилоти қарзӣ чунин ҳамкорӣ дошта бошанд, ки он аз «монетаҳо» озод бошад. Инчӯ сухан дар бораи дастрасии босуръат ба хизматрасонӣ, истифодаи ташкилоти қарзӣ ҳамчун шарикӣ боэтимод дар речаи 24/7/365 ва озод будан аз маҳдудиятҳои сарҳаддӣ (истифодаи хизматрасонӣ ҳангоми сафар берун аз давлат) меравад.

Бояд қайд кард, ки амалиётҳои рақамии бонкӣ омили тасодуфӣ набуда натиҷаи рушди иқтисодиёт, технологияҳои нав ва иваз гардидани эҳтиёҷотҳои мизочон

мебошад. Дар асл, амалиётҳои рақамии бонкӣ – ин ҳамон хизматрасонии бонкӣ буда, фарқият дар усули пешниҳоди он мебошад.

Мизочони ташкилотҳои қарзӣ меҳоянд, интиҳоб дошта бошанд ва онро амалиётҳои рақамии бонкӣ таъмин менамоянд. Аз тарафи дигар, аҳамияти иқтисодии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар шароити муосир ниҳоят калон буда, он соҳаи мухталифи иқтисодиёти ватаниро дарбар мегирад. Ин ҳамкориҳои судманд, дар навбати худ, сабаби пайдо шудани занҷираи ҳамкориҳо байни субъектҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои давлатӣ мегардад (ниг. ба расми 1).

Расми 1. - Ҳамкориҳои ташкилотҳои қарзӣ бо шарикони рушд*

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси омӯзиши ҳолати муосири ҳамкориҳои ташкилотҳои қарзӣ бо шарикони рушд тартиб дода шудааст.

****Агенти бонкии пардохтӣ - шахси ҳуқуқӣ, ба истиснои ташиклоти қарзии молиявӣ ё соҳибкори инфиродӣ, ки аз ҷониби ташиклоти қарзии молиявӣ барои анҷом додани амалиёти алоҳидаи бонкӣ мутобики қонунгузориш амлунанда ҷалб карда мешавад.**

Баргариҷаҳои амалиётҳои рақамии бонкӣ аёнанд. Онҳо, пеш аз ҳама, имкониятҳои навро барои мизочон ва ташкилотҳои қарзӣ фароҳам меоранд. Имрӯз, ба ғайр аз амалиётҳои анъанавӣ амалиётҳои рақамӣ низ дастрас мебошанд, ки ин бешубҳа барои зиёд намудани мизочон ва амалиётҳои онҳо, болобарии боварӣ ба низоми бонкӣ, паст кардани хароҷотҳои молиявӣ, инчунин сарфаи вақт таъсири мусбӣ мерасонад.

Аммо ба ғайр аз баргариҷаҳо мо бояд бобати норасоӣҳо низ гуфта гузарем. Рақамикунонӣ дар низоми бонки ва пеш аз ҳама амалиётҳои рақамии бонкӣ аз ташкилотҳои қарзӣ сармоягузориҳо талаб менамояд. Аксаран, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзӣ барои коркард ва ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ аз ширкатҳои беруна истифода мебаранд, ки нархи онҳо ниҳоят гарон аст. Сабаби истифода аз хизматрасонии беруна – ин норасоии мутахассисони дохила оид ба барномасозӣ ва дар умум мутахассисони соҳаи таҳнологияҳои иттилоотист. Омили гаронии коркард ва ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ташкилотҳои қарзие, ки чандон калон нестанд (сармояи на чандон калон, имкониятҳои заифи молиявӣ ва

гайра), таъсири ҷиддӣ мерасонад. Чунин ҳолат, ба ташкилотҳои қарзии навташқил низ таълуқ дорад. Ин душворӣ имкониятҳои инҳоро ҳангоми рақобат бо ташкилотҳои қарзии калон, ки имкониятҳои онҳо бештар мебошад, ба маротиб коҳиш медиҳад. Дар натиҷа, хавфҳои назаррас пайдо мешаванд, ки ба беҳатарии молиявии ташкилотҳои хурд ва навтаъсис, таъсир мерасонанд (аз ҳисоби ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ рақобатпазирии ташкилотҳои қарзии калон зиёд гашта, рақибоне, ки ба шароити бозор мутобиқ намешаванд, метавонанд аз бозор маҳрум гарданд).

Омили дигари манфӣ – ин хавфест, ки ба беҳатарии иттилоотӣ вобаста аст. Ташкилотҳои қарзӣ ҳангоми ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ кӯшиш менамоянд, ки хароҷотҳои худро камтар намоянд. Ин дар навбати худ, метавонад ба он боис гардад, ки барномаҳои иттилоотии дорои беҳатарӣ ва сифати начандон баланд харидорӣ шаванд. Ҳангоми «хучумҳои ҳакерӣ» маълумотҳои шахсии мизочон метавонад дастраси ҷинояткорон шавад.

Дар қатори норасоии дигар метавон хавфи коҳиш ёфтани шумораи кормандони ташкилотҳои қарзиро зикр намуд. Чӣ тавре, ки дар боло қайд кардем, амалиётҳои рақамии бонкӣ ба кам шудани ҳаҷми кор барои кормандон оварда мерасонад, яъне аксарияти амалиётҳо тавассути барномаҳои иттилоотӣ амалӣ гашта зарурияти «кори дастӣ»-ро дар аксарияти ҳолатҳо аз байн мебарад. Коҳиш ёфтани шумораи кормандон ба сиёсати иҷтимоӣ муҳолифат карда ба сатҳи бекорӣ метавонад таъсири манфӣ расонад. Ғайр аз ин омилҳои дигар ҳастанд, ки байни худ алоқамандии зич доранд, аз ҷумла ихтисор шудани нуктаҳои хизматрасонӣ (филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ). Коҳиш ёфтани шумораи кормандон боиси коҳиш ёфтани филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ мегардад, ки ин омил, дар навбати худ, ба фарогирии молиявии аҳоли таъсири манфӣ мерасонад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аҳолии солхӯрда бисёртар ба хизматрасониҳои анъанавӣ моил буда, аксар вақт аз амалиётҳои рақамии бонкӣ истифода намебаранд. Онҳо, маъмулан, ба филиалу марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ омада, амалиётҳои худро дар онҳо анҷом медиҳанд. Нобоварӣ ба амалиётҳои рақамии бонкӣ, душворӣ ҳангоми анҷом додани амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои мобилӣ ё интернетбанкинг, саводнокии пасти молиявӣ аз омилҳои асосие ба шумор мераванд, ки монеаи аҳолии солхӯрда ҳангоми истифода аз амалиётҳои рақамии бонкӣ мегарданд.

Аз тарафи дигар, то ҳол баҳсҳо оид ба бартарияти кадоме аз усулҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ: анъанавӣ ё рақамӣ идома доранд? Ҷавоб ба ин савол дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Фарқияти асосӣ байни амалиётҳои анъанавӣ ва рақамии бонкӣ*

Нишондиҳандаҳо	Амалиётҳои анъанавии бонкӣ	Амалиётҳои рақамии бонкӣ
Нархи амалиёт	Гарон	Арзон
Хавфи «омили инсонӣ»	Баланд	Паст
Вақт барои хизматрасонӣ	Зиёд	Кам
Беҳатарии амалиётҳо	Паст	Баланд
Шумораи амалиётҳо	Кам	Зиёд
Шумораи нуктаҳои хизматрасонӣ	Зиёд	Лозим нест
Самаранокӣ	Паст	Баланд

***Сарчашма:** аз тарафи муаллиф дар асоси пурсиши мутахассисони 20 ташкилоти қарзӣ тартиб дода шудааст.

Тавре аз хулосаҳои чадвали 2 бармеояд, аз рӯйи нишондиҳандаҳои таҳлилшуда самаранокии амалиётҳои рақамии бонкӣ нисбати амалиётҳои анъанавӣ баландтар буда, бартариҳои зиёд дорад.

Бояд қайд намуд, ки ба туфайли пайдо шудани амалиётҳои рақамии бонкӣ ташкилотҳои қарзӣ, аҳоли, субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат дастрасӣ ба хизматрасониҳоеро пайдо карданд, ки пештар маҳдуд будаанд. Аҳамияти иқтисодии амалиётҳои рақамии бонкӣ барои ташкилотҳои қарзӣ чунинанд:

1. Нархи амалиётҳои рақамӣ нисбат ба маҳсулоти анъанавӣ ба маротиб пасттар мебошад. Тибқи таҳлилҳо фарқияти байни онҳо 10-12 маротибаро ташкил медиҳад.

2. Шумора ва намгӯйи амалиётҳо ба маротиб зиёд шудаанд. Бояд қайд намуд, ки чанде пеш, як қатор амалиётҳо танҳо тавасути КВД БДА «Амонатбонк» амалӣ мегаштанд ва дигар ташкилотҳо имконияти амалӣ намудани онҳоро надоштанд (пардохти қисми зиёди андозу бочҳои давлатӣ барои шахсони воқеӣ, қисми пардохтҳои комуналӣ ба монанди пардохти хизматрасониҳои шабакаҳои гармидиҳӣ ва ғайра). Ҳамзамон, амалиётҳои нава дастрас гаштанд, ки ташкилотҳои қарзӣ бинобар ташкили амалии онҳо тавасути онлайн (қабули пардохти ҳаққи алоқаи мобилӣ, интернет ва дигар намуд амалиётҳо, ки ба фаолияти операторони мобилӣ вобастагӣ дорад) ба онҳо дастрасӣ пайдо карданд.

3. Ташкили мунтазами амалиётҳои беистироҳат. Ба роҳ мондани амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ташкилотҳои қарзӣ имконият дод, ки ба ғайр аз хизматрасониҳои анъанавӣ дар филиалу марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ / маблағгузори хурд, ки вақту соати фаолияти онҳо маҳдуд аст, инчунин, қисми зиёди хизматрасониҳоро тариқи онлайн ташкил намоянд, ки он дар навбати худ тибқи принсипи 24/7/365 кор мекунад.

4. Кам кардани амалиётҳои вобаста ба қоғаз – яъне зарурияти қисми зиёди ҳуҷҷатгузорӣ, ки одатан дар намуди қоғазӣ корбарӣ ва нигоҳ дошта мешуд, аз байн меравад. Гардиши ҳуҷҷатҳо дар дохили ташкилоти қарзӣ электронӣ амалӣ гашта нигоҳдорӣ, бурдани ҳисоби онҳо, дар вақти зарурӣ зуд дарёфт намудан бо осонӣ амалӣ мешавад. Ҳамзамон, хавфи нест кардани ҳуҷҷатҳо (аз тарафи кормандон ҳангоми қаллобӣ ва дигар намуди ҷинояткорӣ) ва дар ҳолатҳои ногувор ба осонӣ барқарор намудани онҳо тавассути ҳуҷҷатгузори электронӣ амалӣ намудан мумкин аст.

5. Болоравии самаранокии кормандон – сарфаи вақт, яке аз омилҳои асосии рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз аз ҳисоби сарфаи вақт ва бо истифодаи технологияҳо замонавӣ самаранокии кормандон боло меравад. Имконияти зиёдтар коркард намудани ҳуҷҷатҳо, хизматрасонӣ ба мизочон ва кам гаштани омили инсонӣ пайдо мешавад. Мисоли оддӣ, ворид намудани хизматрасонии рақамии бонкӣ – скорринг дар асоси зеҳни сунъӣ, ки ба ташкилоти қарзӣ имконият дод, то самаранокии мутахассисони қарзиро 32% зиёд намояд. Пешниҳоди қарзҳои хурд тавассути скорринг дар 20 дақиқа пешниҳод мешавад, ҳоло он ки пештар чунин қарз дар давоми 2 рӯз пешниҳод карда мешуд.

6. Чамъоварии миқдори зиёди маълумотҳо – пешниҳоди амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ғайр аз он бартариҳое, ки мо алақай гуфта гузаштем, боз имконияти чамъоварии миқдори зиёди маълумотҳо дар бораи мизочон, аз қабili сину соли мизоч, чинс, намуди амалиётҳои анҷом додашуда, маблағи амалиётҳо, маблағи миёнаи ҳар як амалиёт, ва номгӯи калони дигар маълумотҳоро медиҳад. Бешубҳа, таҳлили ин маълумотҳо имконияти пешниҳоди хизматрасониҳои иловагии гуногунро, ки ташкилоти қарзӣ дар номгӯи хизматрасониҳои худ дорад, фароҳам меорад. Мисол, ба мизочоне, ки мунтазам пули интиқоли мегиранд, барномаи ташкилоти қарзӣ тавассути скорринг имконияти пешниҳоди маблағи қарзро дар асоси маълумотҳое, ки дар барнома алақай ҳаст (маблағи интиқоли пули ҳармоҳа, пардохтҳое, ки мизоч тавассути барнома / ҳамёни электронӣ амалӣ менамояд), ҳисоб карда мебарояд ва он ба мизоч ҳамчун «фурӯши параллелӣ» пешниҳод карда мешавад.

7. Онлайн идентификация (мушаххассозӣ) -и мизочон – амалиёти рақамии бонкӣ ба шумор рафта, имкон медиҳад, то дар муддати кӯтоҳ муқаррар намудани мушаххасоти мизоч фосилавӣ ба анҷом расонда шавад, ки дар навбати худ, кушодани суратҳисоби бонкӣ, пешниҳоди онлайн қарзҳо, пешниҳоди қортҳои вертуалӣ (маҷозӣ) ва дигар намуд хизматрасониҳоро муяссар месозад. Яъне тавассути ин намуд хизматрасонӣ мизоч метавонад дастрасӣ ба қисми зиёди хизматрасониҳои бонкиро бидуни ташриф ба бонк амалӣ намояд.

8. Имконияти ташкили бойгонии электронӣ – ни бартарӣ бо бартарии рақами 4 зич алоқаманд мебошад. Бояд қайд намуд, ки ташкил ва идораи бойгонии анъанавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ душвориҳои зиёдеро ба миён меорад. Якум, он ҷои махсусгардонидашударо талаб менамояд. Дуюм, бо зиёд шудани амалиётҳо ва ҷун натиҷа зиёд гаштани ҳуҷҷатҳо, ҳаҷми бойгонӣ сол аз сол васеътар мегардад, ки на ҳама вақт имконияти васеъ намудани он фароҳам аст. Сеюм, бинобар зиёд шудани ҳуҷҷатҳои қоғазӣ бояд шумораи кормандони бойгонӣ зиёд карда шавад. Чорум, ҳафти пурраи аз даст додани ҳуҷҷатҳо баланд мебошад (сӯхтор, нестунобуд кардани онҳо аз тарафи кормандони ташкилоти қарзӣ, зери об мондани ҳуҷҷатҳо ва ғайра). Панҷум, дар аксари ҳолатҳо бойгонии ташкилотҳои қарзӣ дар Саридора маҳфузанд, дар баъзе ҳолатҳо дар филиалҳои минтақавӣ низ метавонанд маҳфуз бошанд. Ин маънои онро дорад, ки ҳуҷҷатҳо бояд қисман аз филиалу МХБ-ҳо (дар вақту соати муқараршуда) чамъоварӣ карда шуда, ба ин бойгонӣ оварда супорида шаванд. Дар ҳолате, ки ба филиал ё МХБ-и дурдаст ин ё он ҳуҷҷат лозим мешавад, он аз бойгонӣ дархост карда мешавад ва то ба ҷои лозима расонида шудани он ҳуҷҷат дар баъзе мавридҳо (хусусан дар фасли зимистон) то як ҳафта вақт сарф мешавад. Дар сурати ташкили бойгонии электронӣ мушкилоти номбурда аз байн меравад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши моҳият ва зарурияти амалиётҳои рақамӣ дар низоми бонкӣ ба мо имкон дода, то ҳулосаҳои зеринро ба даст орем:

1. Амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ташкилотҳои қарзӣ имкониятҳои васеи зиёд намудани номгӯи хизматрасониҳоро медиҳанд, ки ин дар навбати худ барои нигоҳ доштани мизочони ҷорӣ ва барои ҷалби мизочони нав замимаи устувор фароҳам меорад. Кам кардани ҳороҷот аз ҳисоби амалиётҳои рақамии

бонкӣ рақобатпазирии ташкилотҳои қарзиро баланд карда, омили инсонӣ коҳиш меёбад, ки ин дар навбати худ, ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сатҳи сифати хизматрасониҳо таъсири мусбӣ мерасонад.

2. Аз нигоҳи назари мизочон, амалиётҳои рақамии бонкӣ имконияти як навъ «озодӣ»-ро фароҳам меорад. Он мизочро аз «вобастагӣ» ба филиал ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ озод намуда, имконияти гузаронидани амалиётҳоро аз дилхоҳ ҷой ва вақту соат медиҳад. Акнун вақти танафуси кормандони ташкилоти қарзӣ, рӯзҳои истироҳат ва анҷом ёфтани соати корӣ, барои мизоч ягон мушкилиро ба бор намеорад.

3. Барои давлат, зиёд гаштани номгӯй ва шумораи амалиётҳои рақамии бонкӣ, пеш аз ҳама, гувоҳи аз баланд шудани эътимоди аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба низоми бонкӣ, зиёдшудани шаффофияти равандҳо дар иқтисодиёт, паст шудани сатҳи коррупсия ва зиёдшудани ҳаҷми пардохти андозҳо ба буҷети давлат мебошад.

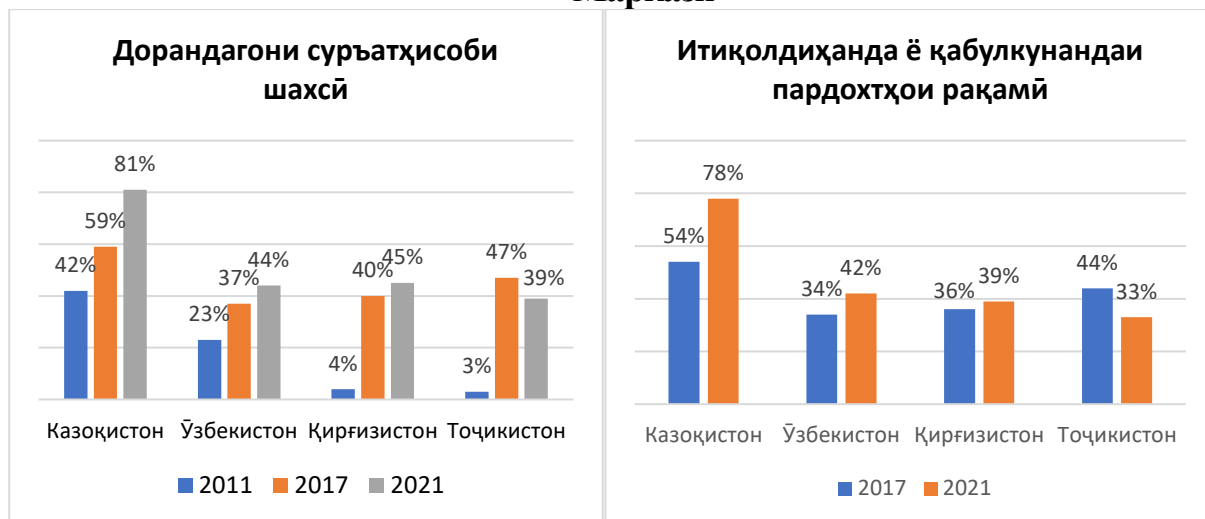
Ҳамин тариқ, аҳамияти иқтисодии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар шароити муосир, аз ҳадафҳои он аён гашта, пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ равона карда шудааст. Коҳиш додани нархи амалиётҳо аз ҳисоби гузариш ба амалиётҳои рақамӣ, сарфаи вақт, баланд бардоштани самаранокии кормандони ташкилотҳои қарзӣ, ҳамзамон, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо – ин аст рӯйхати нопураи аҳамияти иқтисодии амалиётҳои рақамии бонкӣ.

Аҳамияти иҷтимоӣ дар он ифода мегардад, ки амалиётҳои рақамии бонкӣ масъалаҳои иҷтимоии аҳолиро дар доираи имкониятҳои худ ҳал менамояд. Акнун шахсони дорои имкониятҳои маҳдуд, пиронсолон, шахсоне, ки муваққатан ба ташкилотҳои қарзӣ ташриф оварда наметавонанд (бинобар беморӣ) дастрасӣ ба хизматрасониҳои рақамии бонкиро пайдо карданд.

Ҳангоми омӯзиши таҷрибаи дигар мамлакатҳо бояд, пеш аз ҳама, мутобиқгардонии он, имконияти (пурра ё қисман) истифодабарии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шавад. Танҳо дар ин ҳолат пешниҳодҳои мушаххас оид ба истифодабарии таҷрибаи беруна дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистонро асоснок кардан мумкин аст. Аз ин лиҳоз баъди омӯзиши таҷрибаи чандин давлатҳо ба хулосае омадем, ки таҷрибаи мамлакати ҳамсоя, чун Ҷумҳурии Қазоқистон ва шарикҳои стратегии кишварамон – Федератсияи Россия дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи дурусти он метавонад масъалаи рақамикунории низоми бонкӣ ва умуман иқтисоди миллиро дар сатҳи сифатан баланд қарор диҳад.

Омӯзиши таҷрибаи давлатҳои ҳамсоя ва муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ нишон медиҳад, ки натиҷаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз пастарин дар ин самт мебошанд (ниг. ба диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. - Рушди баъзе нишондиҳандаҳои амалиётҳои рақамӣ дар Осиё Марказӣ*

*Сарчашма: [12]

Таҳлили маълумоти дар диаграммаи 1 овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки Ҷумҳурии Қазоқистон аз рӯи нишондиҳандаҳои таҳлилшаванда, аз мамлакатҳои ҳамсоя пешсаф буда, рушди устуворро нишон медиҳад. Агар Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба Ҷумҳурии Қазоқистон муқоиса намоем, онгоҳ чунин нишондиҳандаҳоро ба даст меорем: шумораи аҳолие, ки суратҳисоби бонкӣ доранд (дар соли 2021) зиёда аз 2 маротиба фарқ мекунад, яъне нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Қазоқистон зиётар мебошанд. Чунин ҳолат дар дигар нишондиҳандаҳое, ки дар расм оварда шудаанд, ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибаи хориҷии рушд ва танзими рақамикунонии низоми бонкӣ гувоҳӣ аз он медиҳад, ки нақши давлат дар ин раванд калидӣ мебошад. Истифодаи таҷрибаи баррасишуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд истифода бурда шавад ва пеш аз ҳама, аз чунин амалҳо иборат бошад:

1. Ташкили вазорати рақамикунонӣ дар замиони Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар назди Президенти Тоҷикистон. Ба фикри мо, чунин самти рушди давлат чун рақамикунонӣ бояд статуси зарурӣ дошта, мақсади асосии он рақамикунонии ҳамаи равандҳои бо хизматрасониҳои давлатӣ алоқаманд мебошанд. Ҳамзамон, ба ҳам пайвастании ҳамаи сохторҳо ва мақомоти давлатӣ тавассути платформаи иттилоотӣ (дар Ҷумҳурии Қазоқистон ин платформа Egov ё худ Ҳукумати электронӣ мебошад).

2. Бонки милли Тоҷикистон бояд рейтинги сатҳи рақамикунонии ташкилотҳои қарзиро таҳия намуда, ҳар сол онро расман аз ҷоп барорад.

3. Қабули Кодекси рақамӣ – ин ҳуҷҷат бояд муносибатҳои байни ҳамаи иштирокчиён ва истифодабарандагони иттилооти рақамиро расман муайян намуда, ба танзим дарорад.

4. Ҳадафи панҷуми стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон – рақамикунонии иқтисодиёти милли қабул карда шавад.

Дар боби дуюм – «Таҳлили ҳолати муносири амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон» – таҳлили низоми бонкии ватанӣ дар шароити рақамикунонӣ анҷом дода шуда, арзёбии амалиётҳои

рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ ва ҳолати муосири инфрасохтори амалиётҳои рақамии бонкӣ муайян карда шудааст.

Рушди низоми пардохтӣ, ба фикри мо, барои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ асос мебошад.

Яке аз қисмҳои асосии низоми пардохт ин бозори қортҳои бонкӣ мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки шумораи қортҳои бонкӣ сол аз сол зиёд гардида истодаанд (ниг. ба ҷадвали 3).

Тули панҷ соли таҳлилшаванда шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ 6 адад ё 33%, зиёд шуд, ки ба фикри мо, ниҳоят кам мебошад. Дар умум, шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ, ки 24 ададро дар соли 2023 ташкил дод, нокифоя мебошад.

Ҷадвали 3. - Рушди шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	18	21	19	21	24
Миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	2 483 861	3 247 851	3 479 109	5 060 793	6 711 241
Миқдори умумии дорандаҳои қортҳои пардохтии бонкӣ (нафар)	2 420 658	3 016 946	3 371 317	4 662 545	6 524 142

***Сарчашма:** муаллиф дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [1], [2], [3], [4], [5]

Бояд қайд намуд, ки шумораи ташкилотҳои қарзӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 63 ададро дар охири соли 2023 ташкил медод, яъне агар ин ду нишондиҳандаро таҳлил намоем, ҳамагӣ 37 ташкилотҳои қарзӣ эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ мебошанд.

Миқдоран қортҳои пардохтии бонкӣ 4,22 млн. дона зиёд шуда, ё худ зиёдшавӣ зиёда аз 2,5 маротибаро ташкил дод. Миқдори умумии дорандаҳои қортҳои пардохтии бонкӣ – 4 103 484 нафар зиёд гардид ё худ 2,69 маротиба. Бояд қайд намуд, ки ба зиёд набудани шумораи ташкилотҳои қарзӣ - эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ, ба ақидаи мо, натиҷаҳои бадастомада мусбӣ мебошанд.

Чунин рушди босуръат, ба фикри мо, аз ҳисоби омилҳои зерин ба даст оварда шуд:

1. Рушди равандҳои рақамикунории низоми бонкӣ ва иқтисодиёти ҷумҳурӣ;
2. Зиёд шудани талоботи мизочон ба қортҳои бонкӣ;
3. Рушд ёфтани инфрасохтори пардохтӣ ва шумораи банкоматҳо ва пост-терминалҳо (ниг. ба ҷадвали 4);
4. Рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ;
5. Зиёд шудани шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ.

Таҳлили ҷадвал ба рушди босуръати ҳамаи нишондиҳандаҳои овардашуда далолат мекунад. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 1 679 адад ё 92,6%, шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 3 404 адад ё 96,2%, миқдори банкоматҳо 1 362 адад ё 2,5 маротиба, шумораи амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ 6 759 000 адад ё зиёда аз 2 маротиба, ҳаҷми амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ ба андозаи 6 895 млн.сомонӣ ё зиёда аз 5 маротиба зиёд гаштаанд.

Чадвали 4. - Нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтии бонкӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Миқдори нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд (адад)	1 813	1 899	1 848	2 132	3 492
Шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ (адад)	3 535	3811	3 030	3 872	6 939
Миқдори банкоматҳо (адад)	878	1 281	1 412	1 724	2 240
Шумораи амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ (ҳаз. адад)	6 005	7 886,44	7 900	8 550	12 764
Ҳаҷми амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ (млн.сомонӣ)	1 639	2 775,82	4 200	6 126	8 534

***Сарчашма:** муаллиф дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [1], [2], [3], [4], [5]

Тавре маълум аст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе кушодани суръатҳисоби бонкӣ соҳиби қорти пардохтии бонкӣ шудан ғайриимкон аст, аз ин сабаб, мо таҳлили қиёсии шумораи суратҳисоби бонкӣ ва қортҳои пардохтии бонкиро гузарондем (ниг. ба чадвали 5).

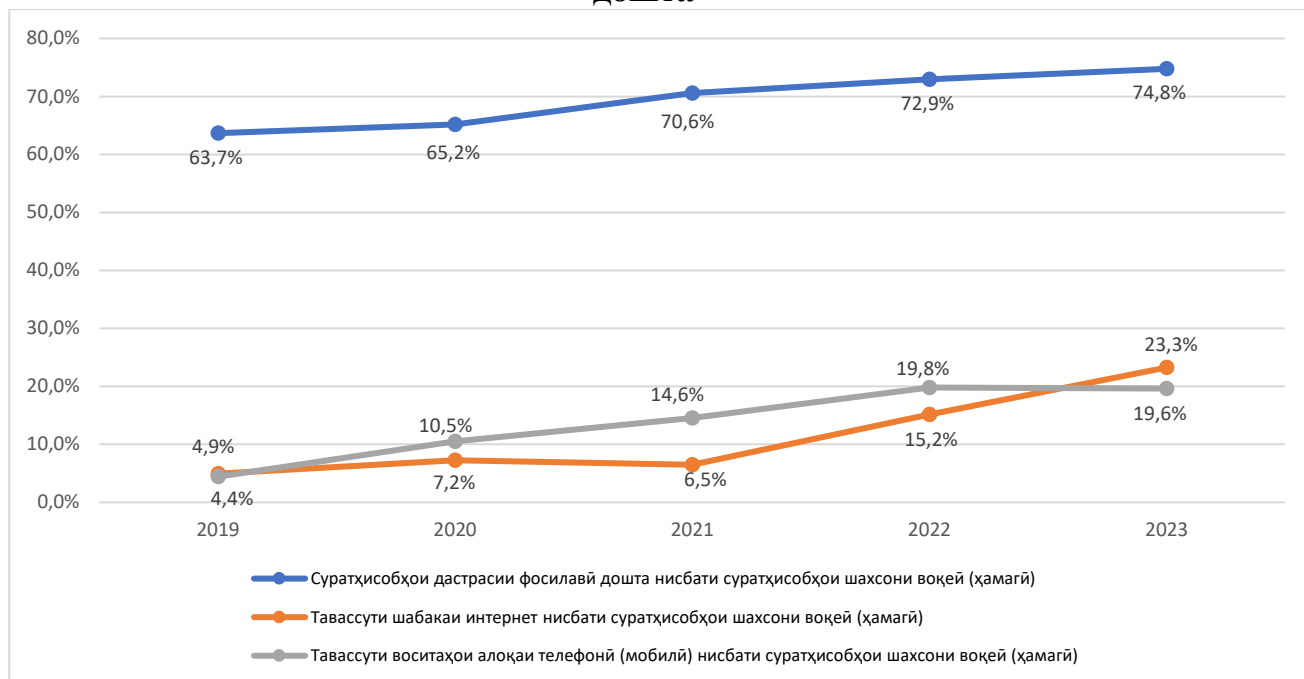
Чадвали 5. - Миқдори суратҳисобҳои бонкӣ ва дастрасӣ ба онҳо тариқи шабакаҳо алтернативии рақамӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Миқдори умумии суратҳисобҳо, ҳаз. адад	4 057,7	5 606,0	6 083,4	8 444,5	11 236,5
Шахсони воқеӣ					
Суратҳисобҳои шахсони воқеӣ (ҳаз. адад)	3 964,1	4 900,8	5 977,7	8 321,6	11 109,7
Суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, ҳаз. адад, аз ҷумла:	2 524,0	3 195,2	4 219,6	6 069,4	8 306,6
Тавассути шабакаи интернет, ҳаз. адад	124,9	231,2	273,5	919,9	1 931,5
Тавассути воситаҳои алоқаи телефонӣ (мобилӣ), ҳаз. адад	175,6	516,1	870,9	1 648,2	2 180,2
Шахсони ҳуқуқӣ					
Суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ, ҳаз. адад	93,6	105,2	105,6	122,9	126,8
Суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, ҳаз. адад, аз ҷумла:	7,8	9,4	11,8	16,1	37,5
Тавассути шабакаи интернет, ҳаз. адад	7,6	11,9	10,5	14,6	37,5
Тавассути воситаҳои алоқаи телефонӣ (мобилӣ)	—	—	—	—	—

***Сарчашма:** муаллиф дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [1], [2], [3], [4], [5]

Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки дар соли 2023 миқдори умумии суратҳисобҳо 11 236 588 ададо ташкил дод, ки ин 2,7 маротиба нисбати соли 2019 зиёдтар мебошад. Бояд қайд намоем, ки дар соли 2023, суратҳисобҳои шахсони воқеӣ қариб 99% -и миқдори умумии суратҳисобҳоро ташкил намуданд. Аз ин адад қариб 75% -и суратҳисобҳо дастрасии фосилавӣ доранд (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. - Рушди суратхисобҳои бонкии дорони дастрасии фосилавӣ дошта*

***Сарчашма:** муаллиф дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [1], [2], [3], [4], [5]

Шумораи суратхисобҳое, ки тавассути шабакаи интернет дастрасанд, дар солҳои таҳлилшаванда қариб 5 маротиба афзуданд. Дар ду соли охир суръати баланди рушд таъмин гардидааст.

Сабаби асосии рушд, ба фикри мо, аз омилҳои зерин иборат аст:

1. Зиёд шудани шумораи қортҳо, дар умум ва ташкилотҳои қарзие, ки имконияти дастрасӣ ба суратхисоби бонкиро тавассути шабакаи интернет медиҳанд;
2. Зиёдтар шудани рақобат байни ташкилотҳои қарзӣ дар қисмати идоракунии пули нақд ва суратхисобҳои мизочон;
3. Рушди тичорати электронӣ.

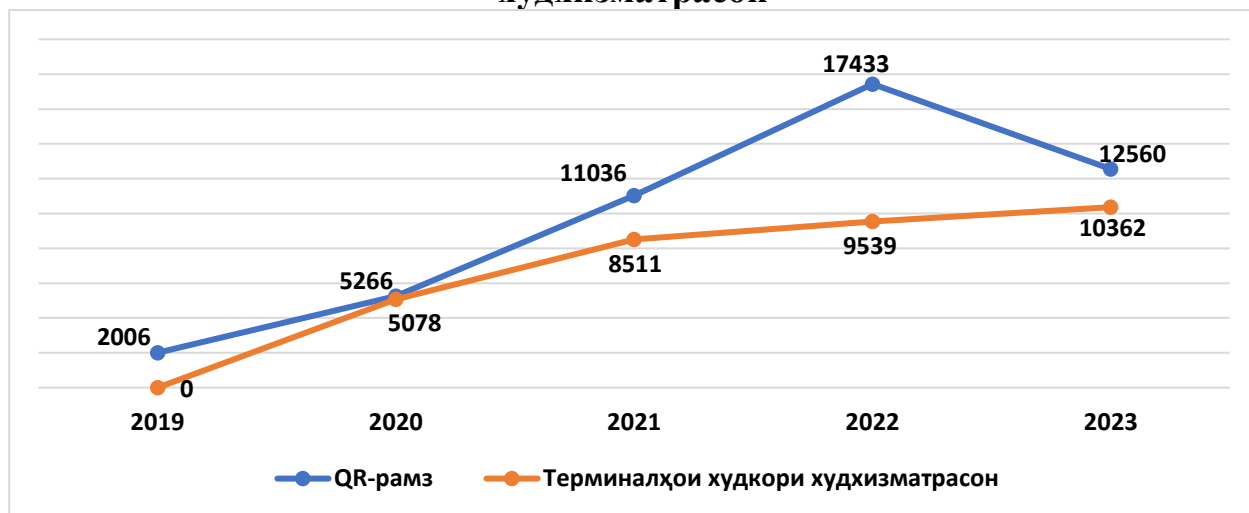
Агар оиди суратхисобҳои шахсони ҳуқуқӣ суҳан ронем, пас соли 2023 ҳамагӣ 30% дастрасии фосилавӣ доштанд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2019 ҳамагӣ 8,3% буд. Сабабҳои асосии дар сатҳи паст қарор доштани дастрасӣ ва идоракунии суратхисоби шахсони ҳуқуқӣ инҳоянд:

1. Шумораи ками ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони ҳуқуқӣ пешниҳоди хизматрасонии интернет-бонкингро дар номгӯии хизматрасониҳои худ доранд;
2. Суръат, сифат ва дастрасӣ ба интернет дар ноҳияҳои дурдаст;
3. Таҳассуси паст, нобоварӣ ва надоштани хоҳиши омӯхтани кор бо барномаи интернет-бонкинг аз тарафи сурмуҳосибони шахсони ҳуқуқӣ.

Рушди амалиётҳои ғайри нақдӣ аҳамияти стратегӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад. Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Вазоратҳои молия, рушди иқтисод ва савдо, Бонки миллий ва дигар вазорату идораҳо дар ду соли минбаъда низоми пардохтҳои ғайринақдиро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла нуқтаҳои савдову хизматрасонӣ пурра ҷорӣ карда, ҳамгироии фаъолиятро дар ин самт таъмин намоянд» [10].

Бояд қайд намоем, ки низоми бонкӣ баҳри иҷрои дастуру супоришҳои роҳбари давлат оид ба зиёд намудани амалиётҳои ғайринақдӣ бо истифода аз амалиётҳои рақамӣ инфрасохтори худро дар ин самт васеъ карда истодааст (ниг. ба диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. - Динамикаи рушди QR-рамз ва терминалҳои худкори худхизматрасон

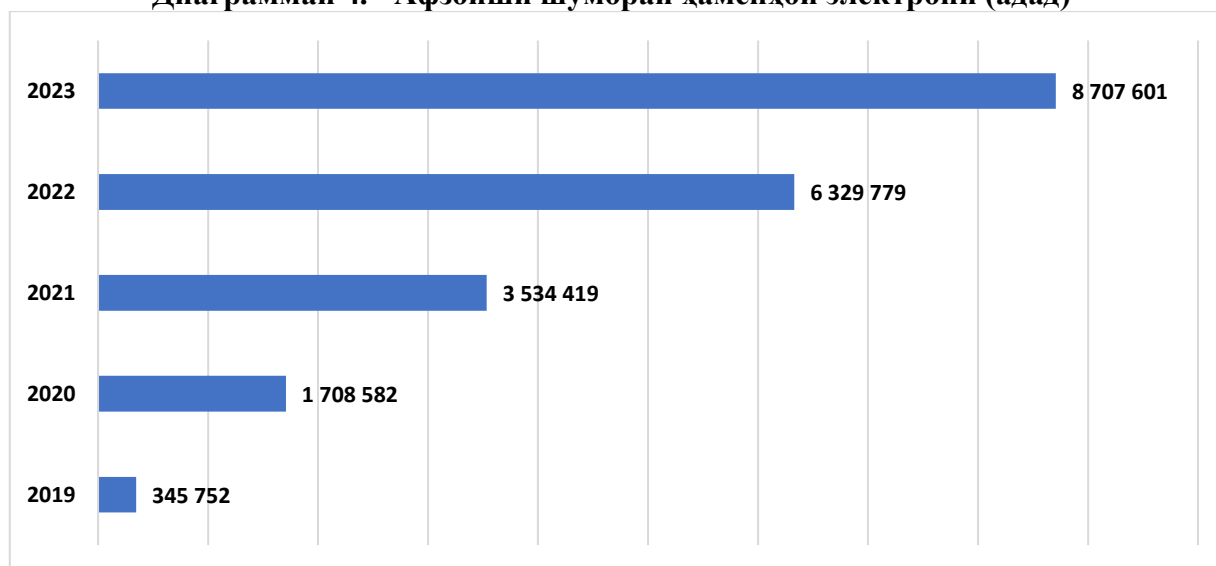

*Сарчашма: [7]

Таҳлили диаграммаи 3 зиёдшавии QR-рамзро дар давраи таҳлилий нишон медиҳад. Дар умум, зиёдшавӣ зиёда аз 6 маротибаро ташкил намуда, дар соли 2023 12 560 адад QR-рамз фаъолият мекард, ки 28,0 % кам нисбат ба соли 2022 мебошад. Сабаби коҳиш ёфтани шумораи QR-рамзҳо ин гузариш ба QR-рамзи ягона мебошад. QR-рамзи ягона аз тарафи Бонки милли Тоҷикистон таҳия шуда, он аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда мешавад. Шумораи терминалҳои худкори худхизматрасон сол аз сол пайваستا зиёд гардида, 10 362 ададро соли 2023 ташкил намуд. Сабабҳои асосии зиёдшавӣ инҳоянд: нархи на он қадар гарони таҷҳизот; истифодабарии таҷҳизот бо речаи 24/7/365; истифодабарии кулай барои мизочон.

Дағар намуди амалиётҳои рақамӣ ин ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тавассути ҳамёнҳои электронӣ мебошад (ниг. ба диаграммаи 4).

Диаграммаи 4. - Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (адад)*

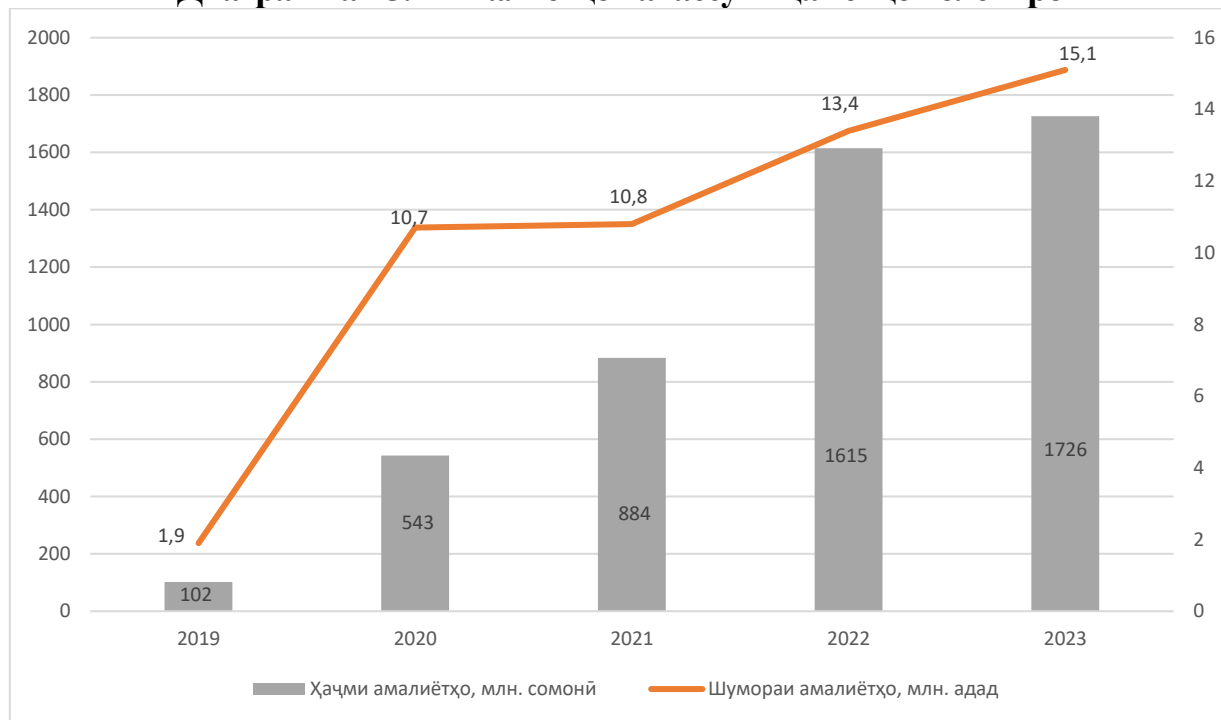

*Сарчашма: [7]

Ин намуди амалиётҳои рақамӣ беҳамто буда, имконияти истифодаи ҳисоби ҳамёни электронӣ бе кушодани суратҳисоби бонкӣ амалӣ мешавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки шумораи ҳамёнҳои электронӣ дар панҷ соли охир ба маротиб зиёд гашта, байни мизочон маъруф гардиданд. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи ҳамёнҳои электронӣ зиёда аз 25 маротиба афзудааст, яъне аз 345 752 адад дар соли 2019 то 8,7 млн. дар соли 2023 расидааст. Суръати рушди шумораи ҳамёнҳои электронӣ, ба фикри мо, ниҳоят баланд буда, динамикаи мусбӣ дорад.

Дигар намуди амалиётҳои рақамӣ ин ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тавассути ҳамёнҳои электронӣ мебошад, ки динамикаи рушди он дар давраи таҳлилшаванда мусбӣ мебошад. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи ҳамёнҳои электронӣ зиёда аз 25 маротиба афзудааст, яъне аз 345 752 адад дар соли 2019 то 8,7 млн. дар соли 2023 расидааст. Суръати рушди шумораи ҳамёнҳои электронӣ, ба фикри мо, ниҳоят баланд буда, динамикаи мусбӣ дорад. Ҳамзамон, шумораи амалиётҳо низ, тавассути ҳамёнҳои электронӣ зиёд шуда, соли 2023 ба 15,1 млн. адад амалиёт баробар шуданд (ниг. ба диаграммаи 5).

Диаграммаи 5. - Амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ

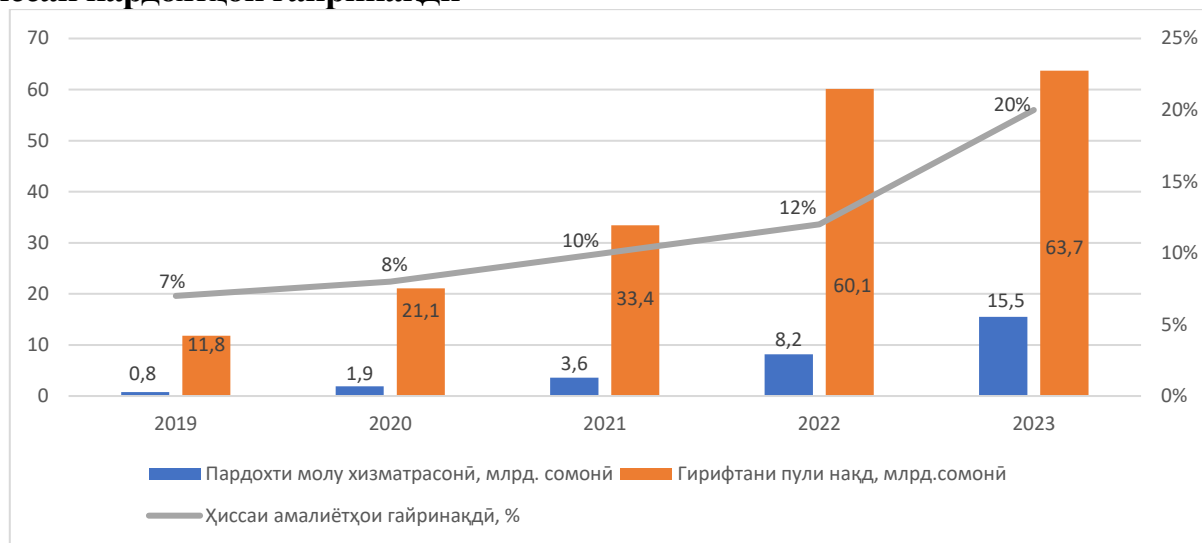

***Сарчашма:** [7]

Дар панҷ соли таҳлилшаванда шумораи амалиётҳои тавассути ҳамёнҳои электронӣ амалигашта зиёда аз 7 маротиба афзудаанд, ки ин нишондиҳандаи хеле хуб мебошад. Ҳаҷми амалиётҳо, ки тавассути ҳамёнҳои электронӣ пардохт шуданд, дар соли 2023 маблағи 1,7 млрд. сомониро ташкил доданд, ки нисбат ба соли 2019 зиёда аз 17 маротиба афзудааст.

Ҳамаи воситаҳои ҳисоббаробаркуние, ки мо дар боло таҳлил намудем, ба зиёд шудани ҳаҷми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ таъсири мусбӣи худро мерасонад (ниг. ба диаграммаи 6).

Диаграммаи 6. - Амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ*

*Сарчашма: [7]

Ҳамин тариқ, ҳолати муосири инфрасохтори хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ аз тарафи мо чун рушдбанда арзёбӣ карда мешавад. Ҳамзамон, дастгирии давлатии низоми бонкӣ дар масъалаи беҳтар намудани инфрасохтори рақамӣ, чораҳои мушаххас вобаста ба андозбандӣ ва дигар намудҳои пардохтҳои давлатиро зарур мешуморем.

Дар рафти таҳқиқот муайян карда шуд алоқаманд будани ҳаҷми ташкилоти қарзӣ ва ворид намудани шумораи амалиётҳои рақамии бонкӣ. Дар ҷадвали 6 ҳолати рақамикунории маҳсулот ва амалиётҳои бонкӣ дар бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Ҷадвали 6. - Ҳолати рақамикунории маҳсулот ва амалиётҳои бонкӣ дар бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯии бонкҳо	Маҳсулот ва амалиётҳои рақамии бонкӣ						
	Барномаи мобилӣ	Интернет-бонкинг	Ҳамёни электронӣ	QR-рамз	Онлайн-қарздиҳӣ	Онлайн-кушодани суратхисоб	Онлайн-боиметрија
ҚСҚ «Ориёнбонк»	+	+	+	+	—	—	—
КВД БА ҚТ «Амонатбонк»	+	+	+	+	—	—	+
ҚСҚ «Бонки Эсхата»	+	+	+	+	—	—	+
ҚСҚ «Тавҳидбонк»	+	—	+	+	—	—	+
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	+	+	+	+	—	—	+
ҚСП «Бонки рушди Тоҷикистон»	—	—	—	—	—	—	+
Филиали бонки «Тичорат»-и ҚИЭ дар ш. Душанбе	—	—	—	—	—	—	—
ҚСП «Актив Бонк»	+	+	+	+	—	—	—
ҚСП Бонки «Арванд»	+	+	+	+		+	+

Идомаи ҷадвали 6.

ҚСП «Спитамен Бонк»	+	+	–	+	+	+	+
ҚСП «Бонки байнал-милалӣи Тоҷикистон»	+	+	+	+	–	–	+
ҚСК «Коммерсбонки Тоҷикистон»	+	+	+	+	–	–	+
ҚСК «Алиф Бонк»	+	+	+	+	+	+	+
КВД БССТ «Саноатсодиротбонк»	+	+	+	+	–	–	+
ҚСП «Душанбе Сити Бонк»	+	+	+	+	–	+	+

***Сарчашма:** аз тарафи муаллиф дар асоси таҳлили сомонаҳои расмӣ ва пурсиши телефонӣ тартиб дода шудааст.

Аз ҷадвали 6 бармеояд, ки байни бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳои ҳаҷман амалиёту шумораи зиёди мизочро соҳиббуда, ҳамзамон, шумораи амалиётҳои рақамии бонкиашон низ зиёдтаранд ва баръакс бонкҳое, ки он қадар фаъол нестанд, чун натиҷа амалиётҳои рақамии бонкиашон низ дар сатҳи паст қарор дорад.

Аз тарафи дигар, танҳо доштани ин ё он амалиётҳои рақамии бонкӣ ин мақсади асосӣ нест, муҳимаш он аст, ки хизматрасонӣ бояд осон, қулай ва амалиётҳои зиёдеро дарбар гирад. Вобаста ба ин, меҳостер таҳлили амалиётҳои рақамиро, ки аз тарафи бонкҳои ватанӣ пешниҳод карда мешаванд, мавриди таҳлил қарор диҳем.

Дар боби сеюм - «Мукаммалгардонии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ» – тадбирҳои вусъат бахшидани рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ пешниҳод карда шудаанд; ташкили бонкҳои рақамӣ ё небонкҳо ҳамчун сохтори нав дар низоми бонкии ватанӣ асоснок карда шудаанд; дурнамои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян карда шудааст.

Дар диссертатсия нақши давлат махсус қайд шуда, муаммоҳои асосие, ки ба рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ таъсири манфӣ мерсонанд муайян шудаанд, ки ба онҳо дохил мешаванд:

Мукаммалгардонии базаи меъёрию ҳуқуқии рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ. Ба рушди замиаи меъёрию ҳуқуқӣ рушди минъбаъдаи амалиётҳои рақамии бонкӣ вобастагии калон дорад. Гуфтан ба маврид аст, ки талаботҳои минималӣ барои амалӣ намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст. Аммо барои рушди босуръат замиаи боқуввати меъёрию ҳуқуқӣ лозим аст. Қонунгузории амалкунанда дар соҳаи бонкдорӣ ва дар умум, аксаран ба бонкдорӣ анъанавӣ (бо дарназардошти бонкдорӣ исломӣ) мутобиқ буда, амалиётҳои рақамии бонкӣ дар он қисман ҷойгир шудааст. Ҳолатҳое ҷой доранд, ки ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ принципҳои умумиро ба танзим дароварда ҷиҳати амалисозии равандҳо аз мади назар берун мондаанд. Аз ин хотир қонунгузорӣ ҷорӣ бояд бо назардошти равандҳои рақамикунонии низоми бонкӣ таҷдиди назар карда шавад. Пеш аз ҳама, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ»[9] тағйиру иловаҳо ворид карда шаванд, аз ҷумла мафҳумҳои зерин бо шарҳ ва татбиқи амалии онҳо ҳамроҳ карда

шаванд: «бонкӣ рақамӣ», «амалиётҳои рақамии бонкӣ», «необонк», «пулҳои рақамӣ», «сомонии рақамӣ».

Номукаммалӣ ва дар баъзе ҳолатҳо набудани қонунгузорӣ, ки рушди технологияҳо ва амалиётҳои рақамиро ба танзим мебарорад, ба тез ва сари вақт қорқард ва ворид намудани ин хизматрасониҳо монеаи калон мебошад. Бо базаи меъёрию ҳуқуқии мукаммал иҷро намудани вазифаи назоратии Бонки миллии Тоҷикистон мушкил мегардад. Ба фикри мо, бояд Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дороиҳои рақамии молиявӣ», ки мақсади асосиаш ин – танзими дороиҳои рақамии молиявӣ, пайдоиш, истифодабарӣ ва намуди баҳисобгирии он мебошад, қабул гардад.

Дигар намудҳои ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқие, ки бояд таҳия ва қабул гарданд, ба фикри мо, инҳоянд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкдорӣ кушода (Open banking)», ки муносибатҳои байни мизоч ва тарафҳои сеюм оид ба дастрасии маълумотҳои бонкӣ ва пардохтии мизоч аз тарафи пешниҳодкунандагони хизматрасониҳо ва инчунин амалӣ намудани амалиётҳои бонкӣ бо супориши мизочро муқаррар менамояд. Ҳалли ин масъала ба ширкатҳои молиявӣ-технологӣ, ташкилотҳои қарзӣ ва мизочон, барои амалӣ намудани амалиётҳои рақамӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

- Қоидаҳои танзими API кушода – API (application programming interfaces – англ.) ё барномаҳои интерфейси кушода, ки барои ҳамгироии байни ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои барномасоз ёрӣ мерасонад. API воситаест барои додугирифтӣ беҳатари иттилоот байни ташкилотҳои қарзӣ ва дигар иштирокчиён-таъминкунандагони барномаҳои иттилоотӣ.

Беҳтар намудани инфрасохтори зарурӣ барои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи инфрасохтори фундаменталӣ – рушди интернет меравад. Бояд гуфт, ки рушди ин нишондиҳанда яке аз пастарин дар Осиё марказӣ мебошад.

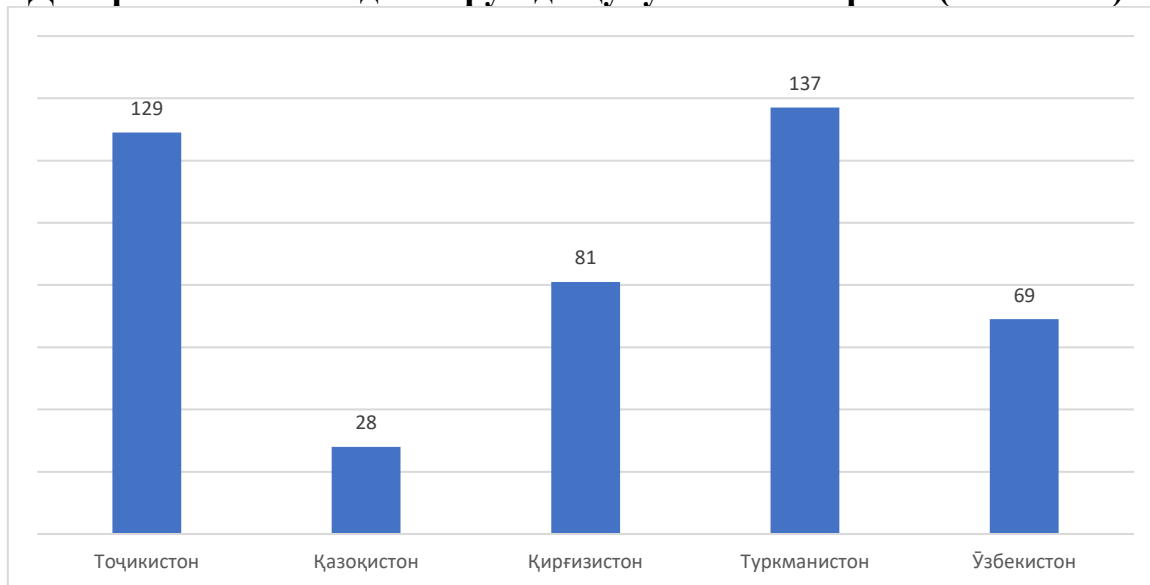
Пешниҳодҳои мо дар самти мавриди назар инҳоянд: якум, аз нав дида баромадани сиёсати андозбандӣ нисбати таъминкунандагони интернет. Баланд будани меъёрҳои андозбандӣ ба гаронӣ ва паст шудани суръати интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда расонид. Пешниҳод менамоем, ки меъёри андози аксизӣ барои хизматрасониҳои ширкатҳои мобилӣ ва интернет-провайдерҳо аз 7% -и амалкунанда ба меъёри соли 2014, яъне ба 5% баргардонида шавад. Ба ғайр аз андози аксизӣ, боз андозҳои дигар, аз қабili андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз даромад ва дигар намуди андозҳое, ки тибқи қонунгузориҳои амалкунада муайян шудаанд, бояд таҷдиди назар карда шаванд.

Дуюм, бояд монополияи интернет аз байн бурда шавад. Бояд гуфт, ки то соли 2018 рақобат дар бозори хизматрасонии интернет вуҷуд дошт ва чун натиҷа нархи он пастар ва сифаташ беҳтар буд. Баъди соли 2018, ки Маркази ягонаи коммутаторӣ дар назди интернет-провайдерии миллии «Тоҷиктелеком» таъсис ёфт, рақобат дар ин бозор аз байн рафт, чунки тибқи талаботҳои нав ҳамаи интернет-провайдерҳои боқимонда ва ширкатҳои мобилӣ бояд интернетро маҳз аз ин Марказ харидорӣ намоянд. Пешниҳоди мо оид ба беҳтар намудани ҳолати кунунӣ – ин баргардонидани рақобат дар бозори хариду фурӯши интернет, озодӣ дар масъалаи интиҳоби таъминкунандаҳо (фурӯшандаҳо) -и

интернет аз хориҷи кишвар. Мо боварӣ дорем, ки ҳангоми пурра ва озод кор кардани қонунҳои бозорӣ мушкилотҳои номбурда аз байн мераванд.

Индекси (рейтинги) рушди ҳукумати электронӣ – яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди ҷомеаи иттилоотӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Он андозаи ба амалисозӣ ва истифодабарии хизматрасониҳои ҳукумати электронӣ тайёр будани мамлакатро нишон медиҳад. Тибқи ин нишондиҳанда Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои 129 -умро байни 193 мамлакат ишғол менамояд. Байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ низ нишондиҳандаҳои кишвари мо яке аз пастаринҳо мебошад (ниг. ба диаграммаи 7).

Диаграммаи 7. - Индекси рушди ҳукумати электронӣ (соли 2022)*

***Сарчашма:** Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст, дар асоси: [8, с. 251]

Барои беҳтар намудани индекси рушди ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд чораҳои зерин андешида шаванд:

1. Ташкили ҳукумати электронӣ ҳамчун фазои ягонаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ки дар он низоми коркард ва пешниҳоди тамоми хизматрасониҳои давлатӣ тариқи технологияҳои рақамӣ ба аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолият менамояд.

2. Ташаккули инфрасохтори махсуси ҳамгироии электронӣ байни ҳамаи ташкилот, идора ва мақомотҳои давлатӣ.

3. Коркард ва пешниҳоди низомии содакардашудаи хизматрасонӣ ба аҳоли дар ҳолатҳои махсус ҳангоми ғайриимкон будани дастрасӣ ба хизматрасонӣ тариқи онлайн.

4. Гузоштани заминаи устувори базаи ҳуқуқию меъёрии ташаккул ва рушди хизматрасониҳои электронӣ аз тарафи мақомотҳои давлатӣ.

5. Таъмин намудани инфрасохтори техникӣ (компютерҳо, серверҳо ва барномаҳои махсус) -и ҳамаи мақомотҳои давлатии барномаи ҳукумати электронӣ.

6. Коркард ва ба низом даровардани қоидаҳои коркард ва пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба истифобарандагон. Муайян намудани талаботҳои идентификация истифодабарангони барнома ва хизматрасониҳо.

7. Ташкили омӯзишҳои махсус ба кормандони мақомоти давлатӣ оид ба кор ва истифодабарии барнома.

8. Таъмини бехатарии иттилоотии нигоҳубин ва истифодабарии маълумотҳо. Истифодабарии барномаҳо ва технологияҳои махсус барои таъмини бехатарии иттилоотии маълумот.

9. Ба аҳолии омӯзондани истифодабарӣ аз хизматрасониҳои ҳукумати электронӣ.

Баландбардории сатҳи саводнокии молиявӣ ва васеъ истифодабарии амалиётҳои рақамии бонкӣ байни аҳолии зимни шартҳои зерин амалишавандаанд:

- фойданок будани амалиётҳои рақамии бонкӣ барои аҳолии. Ин намуди хизматрасониҳо, чун қоида, ба сарфаи вақт ва маблағҳои пулии аҳолии мусоидат менамояд;

- зиёд намудани маълумотнокии аҳолии дар хусуси бехатарии амалиётҳои рақамии бонкӣ, инчунин оид ба дастрасӣ ва қулай будани онҳо;

- гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба аҳамияти стратегӣ доштани амалиётҳои рақамии бонкӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ;

- ҷалби воситаҳои ахбори омма барои паҳн намудани иттилооти дастрас ва фаҳмо оид ба бартариҳои амалиётҳои рақамии бонкӣ. Тайёр намудани барномаҳои махсус бо ҷалби мутахассисон, гузаронидани озмоиш ва ғайра барои ҷалби тавачҷуҳи аҳолии ба зарурияти истифодабарии амалиётҳои рақамии бонкӣ;

- ташкили конкурсҳои «Мақолаи беҳтарин» байни журналистон доир ба мавзуи баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолии нисбати амалиётҳои рақамии бонкӣ, истифодабарии дуруст ва бартариҳои онҳо;

- дастгирӣ ва ҷалби ташкилотҳои қарзӣ барои ташкил ва гузаронидани тренингҳо ва корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба амалиётҳои рақамии бонкӣ ва баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявии аҳолии;

- коркард ва паҳннамоии маҳсулотҳои таълимӣ дар мавзуи амалиётҳои рақамии бонкӣ байни аҳолии;

- ташкили озмун аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон байни ташкилотҳои қарзӣ бахшида ба фаъолияти онҳо дар баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявӣ ва сатҳи саводнокии рақамии аҳолии.

Роҳҳои таъмини бехатарии амалӣ намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ инҳоянд:

- пурзӯр намудани назорати давлатӣ ба масъалаҳои таъмини бехатарӣ ва риояи талабатҳо оид ба коҳиш додани ҳафвҳои мизочон ҳангоми амалӣ намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ;

- вусъат додани чорабиниҳо оид ба руҳ надодани дуздии маълумотҳои мизочон аз тарафи ҳакерон;

- гузаронидани корҳои таълимӣ ва омӯзишӣ нисбат ба бехатар истифода бурдани амалиётҳои рақамии бонкӣ;

- таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолгарони амалиётҳои рақамии бонкӣ аз тарафи давлат.

Дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар самти амалиётҳои рақамии бонкӣ. Тавре маълум аст, амалиётҳои рақамии бонкӣ ин на танҳо анҷомдиҳии амалиётҳои бо маҳсулоту хизматрасониҳои бонкӣ алоқаманд мебошанд. Ҳамзамон, фаъолиятҳои берун аз низоми бонкӣ, алалхусус соҳибкорӣ бо амалиётҳои рақамии бонкӣ зич алоқаманд мебошанд. Дар бораи дастгирии давлатии ташкилотҳои қарзӣ мо дар боло гуфта гузаштем, дар идомаи мавзӯ меҳостем оид ба дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, ки бо амалисозии амалиётҳои рақамии бонкӣ алоқаманд мебошанд, пешниҳодҳои худро ибраз намоем.

1. Дастгирии давлатии соҳибкорон ҷиҳати қабули пардохтҳои ғайринақдӣ тавассути қорғҳои бонкӣ, QR, ҳамаиҳои электронӣ ва ғайра – дастгирии андозӣ. Бояд чунин шароит ташкил карда шавад, ки қабули пардохтҳои ғайринақдӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ нисбати қабули пардохтҳои нақдӣ ба маротиб ғоидаовар бошад.

2. Дастгирии давлатии ташкилотҳои қарзие, ки барои зиёд намудани ҳаҷми амалиётҳои рақамии бонкӣ аз ҳисоби худ ба мизоҷ ҳамаҷун бонус, маблағ сарф мекунанд. Пешниҳод менамоем, ки чунин хароҷотҳо, ҳамаи андозбандӣ, ҳамаҷун «тарҳи андозӣ» эътироф шаванд.

3. Пешниҳоди субсидияҳо ба субъектҳои соҳибкорӣ барои барпо намудани инфрасохтори қабули амалиётҳои рақамии бонкӣ.

4. Дастгирии соҳибкорӣ дар фазои электронӣ – интернет-мағозаҳо; маркетингҳо ва ғайра.

Бо мутахассисони соҳаи ИТ таъмин намудани низоми бонкӣ. Бояд гуфт, ки рақамикунонӣ дар низоми бонкӣ ва дигар соҳаҳо бе мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла, барномасозон, муҳандисони омӯзиши мошинӣ ва дигар мутахассисони соҳа ғайриимкон аст. Онҳо низ бо навиштани барномаҳои махсус барои амалиётҳои рақамии бонкӣ заруранд.

Ҳамин тариқ, сиёсати давлат дар масъалаҳои таъмини иқтисодиёт бо мутахассисони соҳаи ИТ, бояд дар ду самти асосӣ равона карда шавад:

- Тайёр намудани кадрҳои баландихтисос дар дохили ҷумҳурӣ – дар ин самт бояд муносибат ба тайёр намудани кадрҳо куллан иваз карда шавад. Имрӯз мактабҳои олии мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ тайёр мекунанд, аммо сифати онҳо талаботи бозорро қонеъ намекарданд. Барномаҳои таълимӣ бе назардошти талаботҳои қорфармоҳо тартиб дода шуда, омӯзиш бо усулҳои пештара гузаронида мешавад. Ҳамзамон, сатҳи дониши муаллимон низ бояд ба сатҳи сифатан баландтар бурда шавад.

- Ҷалби мутахассисон аз хориҷи кишвар барои фаъолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – барои ин ташкил намудани муҳити мусоид барои фаъолияти ИТ ширкатҳо зарур аст.

Давлат, инчунин, бояд ҳамаҷун бозингари асосии лоиҳаи нави рақамӣ, буда, дигар иштирокчиёни бозори амалиётҳои рақамии бонкиро барои иштироки фаъолона ҳавасманд намояд. Яке аз лоиҳаҳои, ки бояд аз тарафи давлат амалӣ шавад ва ба тамоми иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонад ин лоиҳаи «Сомонии рақамӣ» мебошад, ки яке аз лоиҳаҳои стратегӣ ба шумор рафта, амалӣ намудани

он ниҳоят муҳим мебошад. Пеш аз ҳама, бояд қайд намоем, ки сомони рақамӣ намуди нави пули миллӣ ба ҳисоб меравад, яъне ба ғайр аз пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ, рақамӣ илова мешавад. Амалӣ намудани ин лоиҳа бояд ба зиммаи Бонки миллии Тоҷикистон гузошта шуда, амалиётҳо бо сомони рақамӣ тавассути платформаи махсуси Бонки миллии Тоҷикистон ба анҷом расанд. Сомони рақамӣ аз пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ ягон фарқият надошта, бояд дорои имкониятҳои васеъ гардад, аз ҷумла:

- Дастрасӣ ба суръатҳисоби рақамии худ тавассути дилхоҳ барномаи мобилии ташкилоти қарзие, ки ба ӯ дар онҳо хизмат расонда мешавад. Яъне ин маънои онро дорад, ки ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ ба платформаи махсуси БМТ пайваст шуда, дар фазои рақамии ягона фаъолият мекунад.

- Имконияти анҷом додани амалиётҳо дар ҳолати дастрас набудани Интернет (технологияи USSD-фармон).

- Сатҳи баланди бехатарӣ ва имкониятҳои васеи зиёд намудани амалиётҳои нави рақамӣ.

- Паст кардани хароҷоти давлат барои чопи пулҳои қоғазӣ.

Ҳамчун пешниҳод рамзи сомони рақамиро коркард намудем (ниг. ба расми 2).

Ҷумҳурии Қазоқистон	Федератсия Россия	Ҷумҳурии Қирғизистон	Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тенгии рақамӣ	Рубли рақамӣ	Сомии рақамӣ	Сомони рақамӣ
			

Расми 2. Рамзҳои пулҳои рақамии баъзе давлатҳои ИДМ* ва лоиҳаи рамзи сомони рақамӣ**

***Сарчашма:** Аз тарафи муаллиф дар асоси маводҳои интернет тартиб дода шудааст.

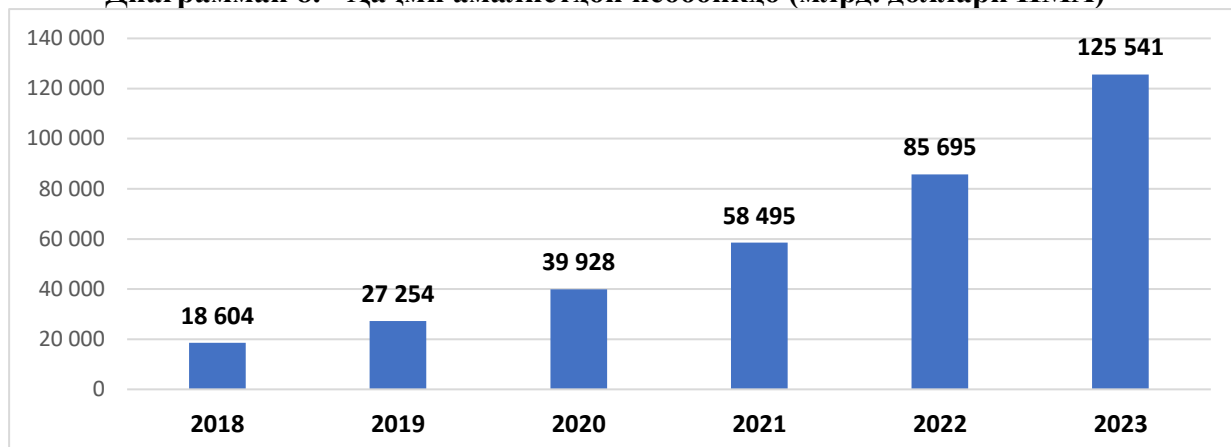
** **Сарчашма:** Аз тарафи муаллиф, ҳамчун пешниҳод, тартиб дода шудааст.

Дигаргунии дигаре, ки ба фикри мо аз тарафи давлат бояд амалӣ шавад ин рушди қонунгузори бонкӣ, дар қисмати намудҳои ташкили ташкилотҳои қарзӣ. Алалхусус, ташкили намудҳои нави ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла, бонкҳои рақамӣ ё необонкҳо.

Ба ақидаи мо, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам ташкилотҳои қарзии анъанавӣ ва необонкҳо ё худ бонкҳои рақамӣ метавонанд якдигарро пурра намуда, барои рушди низоми бонкӣ хизмат намоянд.

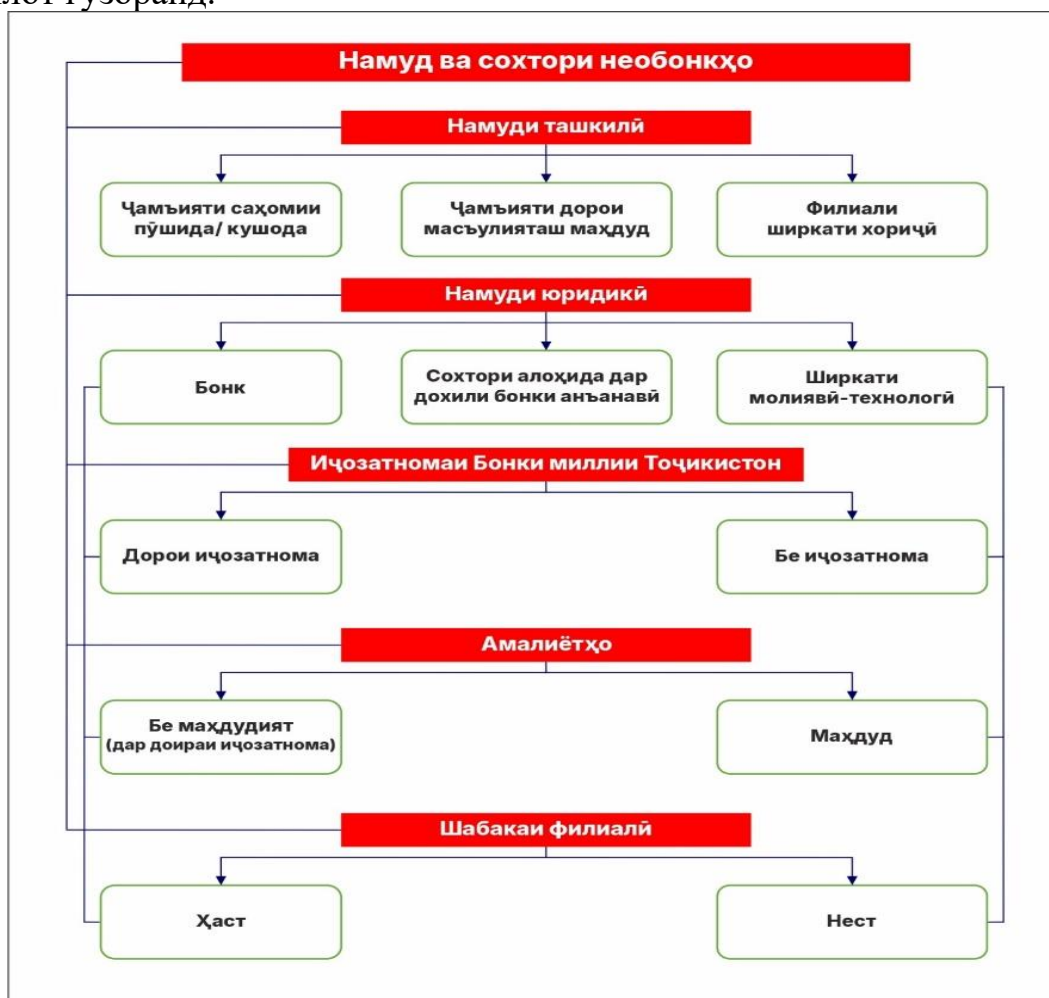
Имрӯз дар ҷаҳон, зиёда аз 290 необонк фаъолият карда истодаанд. Ҳаҷми амалиётҳои онҳо сол аз сол меафзояд (ниг. ба диаграммаи 8).

Диаграммаи 8. - Ҳаҷми амалиётҳои необонкҳо (млрд. доллари ИМА)*

*Сарчашма: аз тарафи муаллиф, дар асоси [6, с. 726] тартиб дода шудааст.

Агар дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан ронем, инчӯ ягон необонк ё бонкӣ рақамӣ вучуд надорад. Мутаасифона, дар ин самт низ қафомонии низоми бонкӣ ба ҷашм мерасад. Дар шароити нокифоя будани ҷалби аҳоли ба низоми бонкӣ, зиёд будани шумораи аҳоли, ки берун аз низоми бонкӣ қарор доранд, зиёд будани хароҷот барои кушодани филиалу марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар минтақаҳои дурдаст ва кӯҳӣ необонкҳо метавонистанд саҳми худро дар ҳалли ин мушкилот гузоранд.

Расми 3. Шакл ва намудҳои необонкҳо*

*Сарчашма: аз тарафи муаллиф, дар асоси омӯзиши моҳияти ва фаъолияти кории необонкҳо тартиб дода шудааст.

Аз дигар тараф, необонкҳо (таҷрибаи ҷаҳонӣ), аксаран, амалиётҳои рақамии оддиро ба мизочон пешниҳод намуда, одатан бо шахсони воқеӣ ҳамкорӣ намуда, аз пешниҳоди маҳсулоту хизматрасониҳо барои шахсони ҳуқуқӣ даст мекашанд. Необонкҳо кӯшиш менамояд, ки хизматрасонӣ ба мизочон осон, тез ва қулай бошад. Ҳамзамон, кӯшиш менамоянд, ки байни онҳо ва мизочон миёнаравҳо ба монанди мақомотҳои давлатӣ (нотариус – ғангоми гирифтани гарав, ба қайд гирифтани дигар намуд хуччатҳо ва ғайра) бошанд. Намуди осони пешниҳоди қарзҳои ҳаҷман на онқадар калони бегарав, кушодан ва хизматрасонии суратҳисобҳо, ки тариқи онлайн кушода мешаванд, маҳсулот ва хизматрасоаниҳои кортӣ – инҳоянд мароми необонкҳо.

Необонкҳо кӯшиш менамоянд, ки амалиётҳоро дар дохили мамлакат амалӣ намоянд, чунки амалиётҳои берунмарзӣ талаби доштани суратҳисобҳои муросилотиро талаб менамояд. Дар навбати худ, кушодани суратҳисобҳои муросилотӣ дорои талаботҳои махсус мебошанд, ки риояи он инфрасохтори заруриро талаб менамояд. Инфрасохтори зарурӣ, дар навбати худ, ин зерсохторҳои махсус, қоида ва низомномаҳо, хучатгузорӣ ва як қатор талабот, ки маблағгузори калонро талаб менамояд. Иҷрои ин талаботҳо барои необонк вазифаи ниҳоят мушкул буда, аз тарафи дигар, иҷрои он необонкро ба бонки анъанавӣ табдил медиҳад.

Барои рушди бонкҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд заминаи ҳуқуқӣ пайдо гардад. Бе ҳалли ин масъала пайдоиш ва фаъолияти бонкҳои рақамӣ ғайриимкон аст.

Дар диссертатсия, пешгӯии нишондиҳандаҳои асосии рушди амалиётҳои рақамии бонкиро дар давраи то соли 2030 ҳисоб карда шуд. Бо истифода аз таҳлили регрессионӣ чунин натиҷаҳо ба даст овардем:

1. Шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ

$$\text{LOG(PCH)} = 12.1838194405 + 0.28008521068 * \text{@TREND} + [\text{AR}(1) = 0.836784268837, \text{UNCOND}]$$

2. Шумораи умумии POS-терминалҳо

$$\text{LOG(TNOET)} = 0.994163781136 + 0.904870855632 * \text{LOG(TNOET}(-1))$$

3. Шумораи амалиёт тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ

$$\text{LOG(NOTEM)} = 7.51752490652 + 0.349052426086 * \text{@TREND}$$

4. Ҳаҷми амалиёт тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ

$$\text{LOG(VOTEM)} = 6.63983897867 + 0.355314604221 * \text{@TREND}$$

Дар асоси ҳисобҳое, ки бо истифода аз таҳлили регрессионӣ анҷом дода шудаанд, мо маълумоти пешгӯии рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ, аз ҷумла қарздиҳии ипотекии манзилоро барои давраи то соли 2030 ба даст овардем (ниг. ҷадвали 7).

Маълумоти пешгӯи гувоҳи медиҳанд, ки рушди нишондиҳандаҳои асосии амалиётҳои рақамии бонкӣ барои давраи то соли 2030 динамикаи мусбӣ дошта, ба сатҳи умуми рақамикунонии низоми бонкӣ таъсир мерасонанд.

Ҷадвали 7. - Дурнамои рушди нишондиҳандаҳои асосии амалиётҳои рақамии бонкӣ барои давраи то соли 2030

	2025	2026	2027	2028	2030
Шумораи қорғҳои пардохтии бонкӣ (млн. адад)	10,9	13,1	15,0	16,8	19,4
Шумораи пос-терминалҳо	9 913	11 400	12 540	14 045	16 854
Шумораи амалиёт тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ (ҳаз. адад)	24 864	32 323	40 404	52 525	65 656
Ҳаҷми амалиёт тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ(млн. сомонӣ)	13 300	18 620	25 137	36 448	54 673

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои ноил шудан ба натиҷаҳои ҷадвал бояд пеш аз ҳама муносибати иштирокини ин равандҳо ба рақамикунонӣ иваз гардад. Давлат бояд инфрасохтори заруриро барои рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ таъмин намуда, дастрасии низоми бонкӣ ва аҳолиро ба ин амалиётҳои рақамӣ таъмин намояд. Ташкилотҳои қарзӣ бояд ҳар чӣ зудтар шумораи маҳсулот ва хизматрасониҳои худро ба формати рақамӣ гузаронида, имконияти интиҳоби амалӣ намудани хизматрасониҳои бонкиро барои мизочон, таъмин намоянд. Аҳоли, дар навбати худ, бояд сатҳи саводнокии молиявӣ ва рақамии худро баланд бардошта, кӯшиш намояд, ки пурра аз ҳамаи амалиётҳои рақамии бонкӣ истифода барад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқоти диссертатсионӣ гузаронидашуда имконият дод, ки хулосаи пешниҳодҳои илмӣ ва тавсияҳои амалӣ баҳри мукамалгардонии амалиётҳои рақамии бонкиро ба сурати зайл манзур намоем:

1. Дар шароити рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ташкилотҳои қарзӣ нақши асосиро дар пешбурд ва татбиқи сиёсати рақамикунонӣ мебозанд. Ташкилотҳои қарзӣ, яке аз аввалин шуда хизматрасониҳои рақамиро дар низоми бонкӣ ворид намуданд ва сол аз сол номгӯю шумораи ин хизматрасониҳо зиёд шуда истодааст. Бартариятҳои амалиётҳои рақамии бонкӣ аёнанд. Онҳо, пеш аз ҳама, имкониятҳои навро барои мизочон ва ташкилотҳои қарзӣ фароҳам меоранд. Айни замон ба ғайр аз хизматрасониҳои анъанавӣ, инчунин амалиётҳои рақамӣ дастрас мебошанд, ки ин бешубҳа барои зиёд намудани мизочон ва амалиётҳои онҳо, боварӣ ба низоми бонкӣ ва инчунин барои паст кардани хароҷотҳои молиявӣ, инчунин сарфаи вақт, таъсири мусбӣ мерасонад [6-М; 8-М; 9-М].

2. Сифат ва нархи интернет яке аз омилҳои асосии таъсирбахш ба рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи рейтингҳои Speedtest Global Index, Тоҷикистон мавқеи худро аз рӯи суръати интернет коҳиш дод. Дар асоси маълумотҳои моҳи августи соли 2023 кишварӣ мо ҷойи 6-умро аз охир ишғол менамояд, яъне 139 -ум ҷой байни 145 мамлақати ҷаҳон, бо суръати миёнаи зеркашии 9.61 Мб/с ва боргирии – 5.71 Мб/с. Аз лиҳози нархи интернетӣ мобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи худро

коҳиш дод. Тибқи рейтинг Worldwise mobile data pricing аз нигоҳи нархи интрнет (август соли 2023) мавқеи мо дар байни 237 мамлакат ҷойи 42 -юм аст. Дар охири соли 2022 мавқеи мо байни 230 мамлакат дар ҷойи 103 -юм буд [5 -М].

3. Амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ташкилотҳои қарзӣ имкониятҳои васеи зиёд намудани номгӯии хизматрасониҳоро медиҳанд, ки ин дар навбати худ, барои нигоҳ доштани мизочони ҷорӣ ва барои ҷалби мизочони нав заминаи устувор фароҳам меорад. Кам кардани ҳорочот аз ҳисоби амалиётҳои рақамии бонкӣ, ки нархи амалиётҳои рақамӣ нисбат ба малиётҳои анъанавӣ ба маротиб пастар буда, тибқи таҳлилҳо фарқияти байни онҳо 10-12 маротибаро ташкил менамояд, рақобатпазирии ташкилотҳои қарзиро баланд карда, омилҳои инсониро коҳиш медиҳад, ки ин дар навбати худ, ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сатҳи сифати хизматрасониҳо таъсири мусбӣ мерасонад [4 -М].

4. Аз нуқтаи назари мизочон, амалиётҳои рақамии бонкӣ имконияти як нав “озодӣ”-ро фароҳам меорад. Он мизочро аз “вобастагӣ” ба филиал ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ озод намуда, гузаронидани амалиётҳоро аз дилхоҳ ҷой ва вақту соат муяссар месозад. Дар ин ҳолат вақти танаффуси кормандони ташкилоти қарзӣ, рӯзҳои истироҳат ва анҷом ёфтани соати корӣ, барои мизоч ягон мушкилиро ба бор намеорад. Барои давлат, зиёд гаштани номгӯӣ ва шумораи амалиётҳои рақамии бонкӣ ин, пеш аз ҳама, аз баланд шудани эътимоди аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба низоми бонкӣ, зиёд шудани шаффофияти равандҳо дар иқтисодиёт, паст шудани сатҳи коррупсия ва зиёд шудани ҳаҷми пардохти андозҳо ба бучети давлат гувоҳӣ медиҳад [4-М; 9-М].

5. Амалиётҳои рақамии бонкӣ омилҳои тасодуфӣ набуда натиҷаи рушди иқтисодиёт, технологияҳои нав ва иваз гардидани эҳтиёҷоти мизочон мебошад. Дар асл, амалиётҳои рақамии бонкӣ – ин ҳамон амалиётҳои бонкист, фарқият танҳо дар усули пешниҳоди он мебошад. Бояд қайд намоем, ки амалиётҳои рақамии бонкӣ ин “нусхаи” амалиётҳои бонкӣ мебошанд. Ин маънои онро дорад, ки дар номгӯии амалиётҳои рақамии бонкӣ ягон амалиёт мавҷуд нест, ки бо роҳи (усули) муқаррарӣ пешниҳод карда нашавад. Аммо байни амалиётҳои муқаррарии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалиётҳои мавҷуданд, ки дар номгӯии амалиётҳои рақамии бонкӣ нестанд. Ҳамчун мисол метавон хизматрасониҳои вобаста ба амалиётҳои багаравмонии амволи ғайриманқул, тасдиқи намунаи имзоҳо барои шахсони ҳуқуқӣ ва ғайраро овард [6-М; 8-М; 9-М].

6. Дар умум, арзёбии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, дар шароити имрӯза қаноатбахш арзёбӣ мешавад. Албатта, имкониятҳои васеъ вучуд доранд, ки натиҷа ва нишондиҳандаҳо ба маротиб зиёд гарданд. Аз тарафи дигар, муаммоҳои зиёде низ мавҷуданд, ки пеши роҳи рушди амалиётҳои рақамии бонкиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегиранд. Душвориҳои инфрасохторӣ, номукаммалии базаи ҳуқуқию-меъёрӣ, хавфҳои беруна ва дохилӣ, норасоии қувваи барқ дар фасли сармо, гаронӣ ва суръати сустии интрнет, инчунин, сатҳи пасти саводнокии молиявӣ ва камбудии ташкилотҳои қарзӣ, ба рушди босуръати ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ таъсири манфӣ мерасонанд [3-М].

7. Бо мақсади ҳамаҷониба ворид намудани технологияҳои рақамӣ ва ҳаҷми амалиётҳои рақамии бонкӣ бояд ҳадафи панҷуми стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон – рақамикунории иқтисодиёти миллӣ қабул карда шуда, нақшаи

рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёт мушахас тартиб дода шуда, иҷроиши он бояд дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шавад [1-М].

Тавсияҳои оид ба истифодабарии амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Ба роҳ мондани амалиётҳои рақамии бонкӣ ба ташкилотҳои қарзӣ имконият медиҳад, ки ба ғайр аз хизматрасониҳои анъанавӣ дар филиалу марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ / маблағгузориҳои хурд, ки вақту соати фаолияти онҳо маҳдуд аст, инчунин, қисми зиёди хизматрасониҳоро тариқи онлайн ташкил намоянд, ки он дар навбати худ бо принсипи 24/7/365 кор мекунад. [3-М; 10-М].

2. Зиёд намудани ҳаҷм ва шумораи амалиётҳои рақамии бонкӣ ба кам кардани амалиётҳо ва хароҷотҳои вобаста ба қоғаз оварда мерасонанд. Гардиши ҳуҷҷатҳо дар дохили ташкилоти қарзӣ ба таври электронӣ амалӣ гашта, нигоҳдорӣ, бурдани ҳисоби онҳо, дар вақти зарурӣ зуд дарёфт намудан ба осонӣ амалӣ мешавад. Ҳамзамон, ҳавфи нест кардани ҳуҷҷатҳо (аз тарафи кормандон ҳангоми қалобӣ ва дигар намуди ҷинояткорӣ) аз байн рафта, дар ҳолатҳои ногувор онҳоро тавассути ҳуҷҷатгузориҳои электронӣ ба осонӣ барқарор намудан мумкин аст [3-М; 10-М; 11-М].

3. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки амалиётҳои рақамии бонкӣ ба болоравии самаранокии кормандон аз ҳисоби сарфаи вақт, ки яке аз омилҳои асосии рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад, боис мегардад. Имконияти зиёдтар коркард намудани ҳуҷҷатҳо, хизматрасонӣ ба мизочон ва кам гаштани омилҳои инсонӣ пайдо мешавад. Мисоли оддӣ, ворид намудани амалиёти рақамии бонкӣ – скорринг дар асоси зеҳни сунъӣ, ки имконият дод ба ташкилоти қарзӣ самаранокии мутахассисони қарзиро 32% зиёд намояд. Қарзҳои хурд тавассути скорринг дар 20 дақиқа пешниҳод мешавад, ҳоло он ки пештар чунин қарз дар давоми 2 рӯз пешниҳод карда мешуд [2-М; 3-М; 10-М].

4. Васеъ ворид намудани амалиётҳои рақамии бонкӣ имконияти ҷамъовариҳои микдори зиёди маълумотҳо дар бораи мизочон, аз қабилҳои сини соли мизоч, ҷинс, намуди амалиётҳои анҷомдодашуда, маблағи амалиётҳо, маблағи миёнаи ҳар як амалиёт ва номгӯии калони маълумотҳои дигарро медиҳад. Бе шубҳа, таҳлили ин маълумотҳо имконияти пешниҳоди хизматрасониҳои иловагии гуногунро, ки ташкилоти қарзӣ дар номгӯии хизматрасониҳои худ дорад, ба вуҷуд меорад. Мисол, мизочоне, ки мунтазам пули интиқоли мегиранд, тавассути барномаи ташкилоти қарзӣ, бо истифода аз скорринг имконияти пешниҳоди маблағи қарзро дар асоси маълумотҳое, ки дар барнома алақай ҳаст (маблағи интиқоли пулии ҳармоҳа, пардохтҳое, ки мизоч тавассути барнома / ҳамёни электронӣ амалӣ менамояд) ҳисоб карда мебарояд ва он ба мизоч ҳамчун “фурӯши параллелӣ” пешниҳод карда мешавад [6-М].

5. Бо мақсади амалан бардоштани нақши рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ташкили Вазорати рақамикунонӣ (дар замимаи Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар назди Президенти Тоҷикистон), ки мақсади асосии он рақамикунонии ҳамаи равандҳои вобаста ба хизматрасониҳои давлатӣ асоснок карда шуда, пайвастании ҳамаи сохторҳо ва мақомотҳои давлатӣ тавассути платформаи иттилоотии Ҳукумати электронӣ пешниҳод шудааст [4-М; 2-М].

6. Мукамалгардониҳои ҳуҷҷатҳои меъёрию-ҳуқуқӣ, ки ба рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ таъсири мусбӣ мерасонад, таҳия ва қабули Консепсияи давлатӣ оид ба рақамикунонии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси рақамии Ҷумҳурии

Тоҷикистонро, ки муносибатҳои байни ҳамаи иштирокчиён ва истифодабарандагони иттилооти рақамиро расман ба танзим мебарорад, тақозо мекунад [1-М; 7-М].

7. Бо мақсади ҷалби мутахассисони ботачриба дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд IT-парк таъкил шавад. Ба резидентҳои IT-парк бояд оид ба андозбандӣ, ба даст овардани раванди кории дарозмуддат, аз байн бурдани талаботҳо оид ба квотаҳо барои мутахассисони хориҷӣ ва ғайра шароити мусоид таъкил карда шаванд [1-М].

8. Амалӣ намудани пулҳои рақамӣ тавассути лоиҳаи “Сомонии рақамӣ” ва ҳамин тариқ ба муомилот баровардани намуди нави пули миллий, яъне ба ғайр аз пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ пули рақамӣ илова мешавад. Амалӣ намудани ин лоиҳа бояд ба зимаи Бонки миллии Тоҷикистон гузошта шуда, амалиётҳо бо сомонии рақамӣ тавассути платформаи махсуси Бонки миллии Тоҷикистон ба анҷом расанд. Сомонии рақамӣ аз пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ ягон фарқият надошта, бояд дорои имкониятҳои васеъ гардида, ба рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ тақони ҷиддӣ бахшад. [1-М].

9. Бонки милли Тоҷикистон бояд рейтингҳои сатҳи рақамикунонии таъкилотҳои қарзиро таҳия намуда, ҳар сол онро расман аз ҷоп барорад [1-М].

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

[1] Бюллетени омили бонкӣ – №12 (293) 2019. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 34

[2] Бюллетени омили бонкӣ – №12 (305) – 2020; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 38

[3] Бюллетени омили бонкӣ – №12 (316) – 2021; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 41

[4] Бюллетени омили бонкӣ - №12 (329) – 2022; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 29

[5] Бюллетени омили бонкӣ – №12 (341) – 2023; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 23

[6] Воскресенская Л.Н., Добрынина А.Д. Развитие необанков в условиях цифровизации банковской сферы. Сборник научных статей по материалам международной научно-практической конференции «Пути и методы адаптации экономики региона и предприятий в условиях пандемии и связанных с ней кризисных явлений» Калуга, – 2020 – С. 726 (723-730)

[7] Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии кортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://www.nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php Санаи дастрасӣ: 21.02.2024.

[8] Исследование ООН: Электронное правительство 2022. Будущее цифрового правительства. Нью-Йорк, 2022. – С. 250-254.

[9] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ». №524, аз 19.05.2009.

[10] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 [Манбаи электронӣ]. – Рӯзи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/32191> Санаи дастрасӣ: 10.01.2024.

[11] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024. [Маълумоти электронӣ]. – Рӯзи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/49225> (Санаи дастрасӣ: 31.12.2024).

[12] Fintech in Kazakhstan Research by RISE, MOST and Fintech Consult, 2023.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Тадбирҳои вуҷуд бахшидани рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ / Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №5. – С. 48-56. (ISSN: 2413-5151).

[2-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Таҳлили рушди низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №4. Қисми 1. – С. 28-38. (ISSN: 2413-5151).

[3-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Арзёбии ҳолати муосири хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №4. Қисми 2. – С. 15-25. (ISSN: 2413-5151).

[4-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Аҳамияти иқтисодиёи иҷтимоии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2024. – №1 (40). – С. 11-19. (ISSN: 2663-0389).

[5-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Таҷрибаи хориҷии рушд ва танзими равандҳои рақамикунонии низомии бонкӣ/ Исхаков Д.И. // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Душанбе. – 2024. – №1 (29). – С. 143-154. (ISSN: 2664-5696).

[6-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Моҳият ва зарурати хизматрасониҳои рақамӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2023. – №4/2 (39). – С. 260-268. (ISSN: 2663-0389).

[7-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Бонкҳои рақамӣ ё небонкҳо ҳамчун намуди нави ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2021. – № S4.2 (29). – С. 23-35. (ISSN: 2663-0389).

II. Мақолаҳо дар дигар нашрияҳо:

[8-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Асосҳои назариявии амалиётҳои бонкии рақамӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Хикматов У.С; Исхаков Д.И. // Маводи семинари илмӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масоили назариявӣ амалии пардохтҳои гумрукӣ дар раванди ғанигардонии даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида ба 75-солагии дотсент Ҳикматов Сафаралӣ Ҳикматович (Душанбе, 15 -уми январӣ соли 2024) – Душанбе. – 2024. – С. 257-272. (ISBN 978-99985-41-86-3).

[9-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Ҷанбаҳои назариявии фаъолияти иноватсионии бонки тижоратӣ" / Маводи Конференсияи байналмиллалӣ илмӣю амалӣ дар мавзӯи "Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноаткунонӣ ва иқтисодиёти иноватсионӣ" ДМТ. (Душанбе, 10 февралӣ соли 2023) – С.332-338.

[10-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Анализ современного состояния рынка цифровых банковских услуг в Республике Таджикистан. / Маводи конфронси Ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ “Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)” (11 декабри соли 2021, ш.Кӯлоб). – С. 240-244.

[11-М] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Рушди интернет-бонкинг ҳамчун омили баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамии аҳоли. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣю назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣю қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ» (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021). – С. 182-186.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 336.717.11

На правах рукописи

ИСХАКОВ ДИЛШОД ИЛЬХОМОВИЧ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ БАНКОВСКИХ
ОПЕРАЦИЙ В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата экономических наук по специальности
08.00.07 - Финансы, денежное обращение и кредит

ДУШАНБЕ - 2025

Работа выполнена на кафедре банковского дела Таджикского национального университета

Научный руководитель: **Хикматов Умедджон Сафаралиевич** – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета.

Официальные оппоненты: **Бободжониён Даврон Дадоджон** – доктор экономических наук, профессор, проректор по науке и инновациям Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики;

Вализода Шавкат Шаробудин – кандидат экономических наук, первый заместитель Государственного учреждения “Национальный информационно-патентный центр” при Министерстве экономического развития и торговли Республики Таджикистан.

Ведущая организация: **Таджикский государственный университет коммерции**

Защита состоится «23» июня 2025 года в 09⁰⁰ часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-014 при Таджикском государственном финансово-экономическом университете. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, проспект Нахимова 64/4. E-mail: faridullo72@mail.ru; телефон ученого секретаря: +992 935730010.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке Таджикского государственного финансово-экономического университета и на сайте www.tgfeu.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2025 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета
кандидат экономических наук**

Убайдуллоев Ф. К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Развитие отечественной экономики во многом зависит от быстрого развития банковской системы, в обеспечении которой важную роль играют цифровые операции. Без цифровизации процессов обеспечения надежных, быстрых и удобных операций банковской системы будет сложно соответствовать требованиям рынка. В сегодняшних условиях клиенты хотят, чтобы банковские услуги осуществлялись без посещения кредитных организаций, а доступ к их счетам осуществлялся в режиме 24/7/365, то есть постоянно. С другой стороны, снижение затрат, снижение процентных ставок и комиссионных за услуги в сегодняшних условиях Республики Таджикистан невозможно без совершения цифровых банковских операций.

Цифровизация отраслей национальной экономики является новым явлением, часто на уровне первых шагов, среди которых банковская система считается одной из ведущих. Предложение цифровых банковских операций, осуществляемое кредитными организациями, изменило отношение клиентов к банковским услугам. Сегодня кредитные организации шаг за шагом прилагают усилия для осуществления цифровой трансформации, повышения качества услуг и повышения их эффективности.

Еще одним недостатком этих процессов является то, что скорость цифровизации процессов в экономике крайне низкая, что отрицательно сказывается на банковской системе. Несовершенная инфраструктура, низкая и дорогая скорость интернета, проблемы с электроснабжением в холодное время года – все это препятствует развитию цифровых банковских операций. Существуют также недостатки в банковской системе, связанные с нехваткой персонала информационных технологий, необходимых программ и оборудования, а также опыта руководителей в вопросах цифровизации.

Важность перехода на цифровые банковские операции отметил основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон: «...Национальный банк и кредитные организации должны принять меры для дальнейшего повышения доверия населения к банковской системе, привлечения большего количества сбережений физических и юридических лиц и расширения деятельности цифровой системы банковских и финансовых услуг» [11].

Совершенствование и развитие процессов цифрового банковского обслуживания на основе изучения теоретических аспектов и передового опыта соседних государств, внедрение современных технологий с целью повышения эффективности и безопасности операций в условиях Республики Таджикистан считается важным и необходимым, что, в свою очередь, свидетельствует о актуальности темы диссертации.

Степень изученности научной темы. Изучение и обработка вопросов, связанных с совершенствованием процессов, связанных с цифровыми банковскими операциями, находится на низком уровне. Отечественные ученые и исследователи в основном исследуют аспекты цифровизации экономики и

некоторые процессы цифровизации банковской системы, которых, к сожалению, недостаточно.

Отдельные теоретические и практические аспекты цифровых банковских операций были рассмотрены отечественными учеными: Рахимзода Ш.М., Хикматов У.С., Султонов З.С., Шарифзода Б.М., Гаюров Г.Х., Ганиев Р.Г., Файзов Н.З., Вализода Ш.Ш., Юсупова Г.А., Махмадов О.С., Зоидов К.Х., Урунов А.А., Хайрзода Ш.К., Джураев Б.М. и др.

Развитие цифровых операций, их теоретические и практические аспекты были исследованы зарубежными учеными, в том числе: Магомаевой Л.Р., Бычковой И.И., Карагодина А.В., Рудаковой О.С., Гиновски Дж., Пиираинен Л., Схададзе Н.В., Худайбергановой З.З., Вдовиной Е.С., Куликовой М.А., Дмитриевой Г.С., Скиннера, К., Липтона А., Виведжа Л., Тажбеновой Г.Д., Мажитовой Б.Б., Шишкиной Д.А. и др.

Несмотря на то, что процессы цифровизации и внедрения цифровых банковских операций в кредитных организациях продолжаются, скорость и качество проведения операций остаются на низком уровне. С другой стороны, недостаточное изучение существенной части механизмов осуществления цифровых банковских операций с точки зрения нормативно-правовых недостатков, проблем, связанных с информационной безопасностью и слабой инфраструктурой, определило выбор темы диссертации.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Диссертация посвящена решению проблем, связанных с развитием цифровых банковских операций, в том числе с направлениями, предусмотренными Национальной стратегией развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Среднесрочной программой развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы, Концепцией цифровой экономики в Республике Таджикистан, Национальной стратегией финансового охвата Республики Таджикистан на 2022-2026 годы, Указом Президента Республики Таджикистан о мерах по расширению безналичных расчетов, Стратегией развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования-разработка теоретических и практических положений для совершенствования цифровых банковских операций как эффективного инструмента развития банковской системы.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели определены и решены следующие задачи:

- изучить теоретические аспекты формирования и развития цифровых банковских операций, их сущность и необходимость, их экономическое значение, изучить зарубежный опыт и адаптировать его к условиям Республики Таджикистан;
- проанализировать банковскую систему Республики Таджикистан в условиях цифровизации, определить современное состояние цифровой банковской инфраструктуры и оценить цифровые банковские услуги в кредитных организациях;

- разработать меры по ускорению развития цифровых банковских операций в кредитных организациях с точки зрения совершенствования нормативно-правовой базы, повысить эффективность участия государства в этих процессах посредством разработки и создания цифровой инфраструктуры;

- предложить меры по созданию современных типов кредитных организаций в виде цифровых банков или необанков как новой структуры в отечественной банковской системе, обосновать необходимость их организации и преимущества в развитии цифровых банковских операций;

- определить перспективы развития цифровых банковских операций в кредитных организациях, совершенствовать процессы и на этой основе спрогнозировать развитие ключевых показателей цифровых банковских операций в Республике Таджикистан на период до 2030 года.

Объект исследования. Объектом исследования являются цифровые банковские операции, предоставляемые кредитными организациями.

Предмет исследования – это совокупность экономических и цифровых отношений, которая представлена в процессе реализации цифровых банковских операций в отечественных кредитных организациях как основной фактор развития банковской системы.

Гипотеза исследования заключается в совершенствовании процессов ввода и представления цифровых банковских операций, их популяризации среди населения с целью повышения прозрачности национальной экономики, снижения уровня неформальной экономики, повышения осведомленности и цифровой и финансовой грамотности населения, повышения эффективности банковских операций.

Теоретическая основа исследования-совершенствование теории цифровых операций в банковской системе и обеспечение ее устойчивого развития. Результаты диссертации могут быть использованы для улучшения нормативно-правовой базы, совершенствования регулирования и контроля цифровых банковских операций, их модернизации с целью повышения эффективности и устойчивости кредитных организаций.

При проведении диссертации использовались комплексные и диалектические методы анализа, которые включают экономико-математические методы, сравнительный анализ, метод экспертной оценки, прогнозирование, индукционные и дедукционные методы.

Источник информации. Информационная база исследования включает официальные данные Национального банка Таджикистана, послания и выступления Президента Республики Таджикистан, нормативно-правовые акты банковской сферы, исследования отечественных и зарубежных ученых, данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, заключения специалистов отрасли, научные, теоретические и практические материалы по цифровым банковским операциям.

Исследовательская база. Диссертация была выполнена на базе кафедры банковского дела Таджикского национального университета в 2021-2024 годах.

Научная новизна исследования заключается в разработке теоретических, методических и концептуальных положений, направленных на развитие цифровых банковских операций в кредитных организациях с учетом особенностей отечественной банковской системы.

Основные результаты, полученные автором в ходе исследования и представленные в качестве научной новизны, включают:

- на основе изучения теоретических аспектов и концепций формирования и развития цифровых банковских операций предпринята попытка дополнить его научно-теоретическую базу; с учетом национальных особенностей определено экономическое и социальное значение данного термина, на основе которого предложена авторская интерпретация понятия «цифровые банковские операции», под которым понимается концепция деятельности кредитной организации, в соответствии с которой клиенты осуществляют услуги альтернативным способом, с использованием различных цифровых технологий и оборудования;

- в ходе анализа современного состояния банковской системы было установлено, что объем цифровых банковских операций увеличивается, но темпы его развития недооценены, выявлены возможности для его увеличения путем повышения уровня финансовой грамотности населения, расширения работы кредитных организаций, а также путем создания электронного правительства, создания Министерства цифровизации Республики Таджикистан с целью цифровизации отраслей экономики;

- учитывая стратегическое значение процессов цифровизации, особо отмечена роль государства; на основе передового зарубежного опыта подтверждена важность цифровизации экономики страны на высшем уровне, и на этой основе обосновано предложение определить цифровизацию национальной экономики в качестве пятой стратегической цели развития Республики Таджикистан;

- разработаны предложения по совершенствованию нормативно-правовой базы с целью популяризации цифровых банковских операций и обоснованы механизмы их осуществления путем создания новых видов цифровых кредитно – банковских организаций или необанка; для обеспечения финансовой стабильности и нормального функционирования банковской системы отмечена необходимость введения в обращение цифровых денег – «цифровые сомони»;

- определены перспективы развития цифровых банковских операций с использованием современных технологических и банковских технологий, которые позволяют осуществлять операции без физического использования платежной карты; обоснована необходимость разработки и внедрения механизма предоставления цифрового кредитования, включения возможности использования цифрового обеспечения и цифрового страхования; прогнозируется развитие ключевых показателей цифровых банковских операций в банковской системе Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Положения, выносимые на защиту:

- исследованы теоретические основы цифровых банковских операций, определены их сущность и необходимость, на этой основе предложена авторская интерпретация понятия «цифровые банковские операции»;
- проведен анализ текущего состояния банковской системы и цифровых банковских операций, выявлены проблемы и предложены решения;
- определена роль государства в процессах цифровизации Республики Таджикистан, обоснована необходимость создания электронного правительства;
- внесены конкретные предложения по совершенствованию нормативно-правовой базы регулирования цифровых банковских операций, обоснованы пути их осуществления;
- определены перспективы развития цифровых банковских операций, определены механизмы совершенствования процессов цифровизации в отечественных кредитных организациях.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что были оценены и предложены теоретические и методические процессы цифровых банковских операций в условиях цифровизации национальной экономики как фактора, способствующего развитию банковской системы. Практическая значимость исследования выражается в том, что результаты диссертационного исследования могут быть использованы для улучшения нормативно-правовой базы цифровых банковских операций как фактора развития цифровой экономики, ее регулирования, контроля и дальнейшего совершенствования в целях устойчивого развития банковской системы, снижения уровня неформальной экономики и прозрачности финансовых операций соответствующими государственными органами.

Степень достоверности результатов исследования выражается в структуре, целях, поставленных задачах и научной новизне, подтверждается проведением анализа экономико-статистическими, экономико-математическими, сравнительными и другими методами, а также точностью и достаточностью объема статистических данных и материалов для проведения исследования и публикации его результатов. Выводы и рекомендации получены на основе научных результатов исследования и представляют собой результат комплексного анализа современной теории и практики.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация соответствует требованиям следующих пунктов паспорта специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 08.00.07-Финансы, денежное обращение и кредит: Б. 10.1. - Формирование банковской системы и ее инфраструктуры в условиях рыночной экономики; 10.10. Финансовые инновации в банковском секторе; б. 10.15 Разработка методов определения цен и себестоимости банковских услуг и операций; б. 10.18. Проблемы гармонизации формирования и развития банковской системы Республики Таджикистан; б. 10.22. - Новые банковские продукты: типы, технология организации, способы реализации.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. Автор диссертации внес определенный вклад в уточнение и добавление теоретико-практических подходов в области цифровых банковских операций с учетом особенностей банковской системы Республики Таджикистан. Изучение научных, теоретических и практических аспектов процессов обработки и осуществления цифровых банковских операций, опыта соседних стран, выявление проблем, а также анализ текущего состояния позволили разработать и обосновать конкретные предложения по дальнейшему совершенствованию данных процессов.

Апробация и реализация результатов диссертации. Основные положения диссертации были представлены к обсуждению на Международной научно-практической конференции на тему: "Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики» (Душанбе, ТНУ, 10 февраля 2023 года); Республиканской научно-практической конференции на тему: «Состояние банковской системы Республики Таджикистан в период пандемии коронавируса (COVID-19)» (Кулябский государственный университет имени Абуабдулло Рудаки, 11 декабря 2021 года); Республиканской научно-теоретической конференции на тему «Вопросы совершенствования финансово-кредитного механизма развития национальной экономики» (Душанбе, 5 октября 2021 года).

Результаты исследования были реализованы в деятельности ЗАО «Спитамен Банк» (акт внедрения № 545 от 28.03.2024) и ЗАО «Коммерцбанк Таджикистана» (акт внедрения № 325 от 28.02.2024).

Публикации по теме диссертации. Автор диссертации является автором 11 научных статей по теме исследования, 7 из которых опубликованы в ведущих рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан, а остальные 4 опубликованы в других научных изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и предложений и составляет 177 страниц компьютерного текста. Она содержит 30 таблиц и 4 рисунка, 18 диаграмм и 1 приложение, а используемая литература состоит 164 наименования.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновывается актуальность темы диссертационного исследования, определяется степень изученности темы исследования, раскрываются цели и задачи, а также объект и предмет научной работы, излагаются основные моменты научной новизны, доказывается теоретическая и практическая значимость полученных результатов, приводятся сведения о проверке и применении результатов исследования, а также публикации основных результатов диссертационной работы.

В первой главе «Теоретические основы формирования цифровых банковских операций» изучена сущность и необходимость цифровых операций в банковской системе, экономическое значение цифровых операций в современных условиях и зарубежный опыт развития и регулирования цифровых банковских операций.

В условиях развития экономики Республики Таджикистан именно кредитные организации играют ключевую роль в продвижении и реализации политики цифровизации. Кредитные организации являются одними из первых, кто ввел цифровые транзакции в банковскую систему, и с каждым годом перечень и количество этих услуг увеличиваются.

В настоящее время наблюдается бурное развитие отечественной банковской системы. Высокие темпы развития банковской системы являются, с одной стороны, результатом общего развития экономики Республики Таджикистан, а с другой-созданием новых возможностей за счет быстрого внедрения технологических инноваций и цифровизации банковских операций.

Текущая ситуация усугубляется тем фактом, что кредитные организации расширяют сферу своей деятельности в сфере цифровых банковских операций, но небанковские организации также частично предоставляют подобные услуги. В качестве примера можно отметить мобильные компании, которые сегодня имеют возможность предоставлять своим клиентам некоторые услуги, входящие в компетенцию кредитных организаций. При этом конкуренция расширяется, выходит за рамки межбанковской конкуренции и требует от участников рынка (кредитных организаций, мобильных компаний и других небанковских финансовых посредников) повышения уровня обслуживания, повышения скорости и выгодных условий его предоставления.

Положительный фактор усиления конкуренции побудил кредитные организации изменить свое отношение к традиционным продуктам и услугам, наладить их предложение и продажу с помощью новых инновационных методов, с использованием новых методов и технологий.

Стремительное развитие цифровых транзакций в банковской системе выявило широкие возможности, которые привели к обработке и предложению ряда новых направлений деятельности кредитных организаций. Еще одним положительным фактором цифровизации банковских операций стало повышение эффективности, сокращение ручного труда и вовлеченности сотрудников, что позволило реализовать большую часть услуг без посещения клиентом кредитной организации.

Из проведенного нами анализа истории возникновения и развития цифровых банковских операций в Республике Таджикистан следует, что она разделена на четыре основных этапа (см. таблицу 1.).

Таблица 1. - История возникновения и развития цифровых банковских операций в Республике Таджикистан*

Этапы	Действия	Описание
1-ый этап (1998-2011)	Появление первых международных платежных карт и POS-терминалов	Первые международные платежные карты были выпущены ОАО «Агроинвестбанк», впервые также были установлены ПОС-терминалы данным банком

2.-ой этап (2012-2015)	В 2012 году при Национальном банке начал свою деятельность Национальный процессинговый центр, на базе которого была создана национальная платежная система «Корти милли».	Появилась возможность выпуска национальных платежных карт, что, в свою очередь, снижает зависимость платежной системы от иностранных систем. В то же время это действие было предпринято для обеспечения устойчивого роста рынка платежных карт как двигателя развития безналичных расчетов и улучшения платежной инфраструктуры
	В 2013 году была принята директива НБТ № 201 «О дистанционном банковском обслуживании»	Их целью является обеспечение быстрого развития платежной системы страны, развитие платежных услуг, упрощение предоставления банковских услуг и внедрение современных цифровых технологий.
	В 2014 году была разработана и принята «Стратегия развития платежной системы Республики Таджикистан на 2015-2025 годы»	
3-ий этап (2016-2019)	Принятие Закона Республики Таджикистан “О платежных услугах и платежной системе”	Настоящий закон определяет правовые и организационные основы функционирования платежной системы и порядок предоставления платежных услуг и направлен на создание благоприятных условий для развития платежной системы
4-ый этап (с 2020 года по наст. время)	Расширение предложения цифровых банковских операций	Большая часть кредитных организаций на этом этапе широко предлагала клиентам цифровые операции, такие как виртуальные карты, ускоренное открытие банковских счетов без посещения кредитной организации (онлайн), предоставление онлайн-кредитов, онлайн-идентификация клиента, прием депозитов онлайн. В то же время этот период характеризуется предложением электронных кошельков и интернет/онлайн-банкинга, приемом QR-платежей крупными и средними кредитными организациями.
	Указ Президента Республики Таджикистан №586 “О мерах по расширению безналичных расчетов”	Принятие указа закладывает прочную основу для обеспечения прозрачности финансовых операций, обогащения государственного бюджета, предотвращения коррупционных факторов и снижения влияния человеческого фактора.

* **Источник:** разработано автором на основе анализа данных банковской системы.

Изучение теоретических аспектов позволило широко исследовать сущность цифровых операций, их необходимость и их осуществимость. Классификация понятия "цифровые банковские операции", предложенная отечественными и зарубежными учеными, дала нам возможность предложить собственную точку зрения и авторскую трактовку данного понятия. На наш взгляд, цифровые банковские операции – это операции, которые предлагаются клиентам альтернативным способом, с использованием цифровых технологий. В широком смысле это понятие является – концепцией деятельности банка, согласно которой клиенты осуществляют услуги с помощью различного цифрового оборудования (компьютера, ноутбука, планшета, мобильного телефона).

Сущность цифровых транзакций в банковской системе проистекает, прежде всего, из развития банковской системы, увеличения конкуренции и предоставления клиентам альтернативных способов обслуживания. В ответ на имеющиеся недостатки, имеющиеся преимущества значительно повысили эффективность банковских услуг и стали одним из основных способов снижения затрат кредитных организаций.

Необходимость цифровых транзакций в банковской системе – это требование времени, своего рода доброжелательное отношение кредитных организаций к потребностям клиентов, особенно «продвинутых» клиентов, для которых чрезвычайно важен фактор экономии времени. Такого рода клиенты хотят такого сотрудничества с кредитной организацией, чтобы она была свободна от «препятствий». Речь здесь идет об ускоренном доступе к услугам, использовании кредитной организации в качестве надежного партнера в режиме 24/7/365 и свободе от пограничных ограничений (использование услуг при выезде за пределы государства).

Следует отметить, что цифровые банковские операции являются не случайным фактором, а результатом развития экономики, новых технологий и изменения потребностей клиентов. По сути, цифровые банковские операции – это та же самая банковская услуга, разница заключается в способе ее предоставления.

Клиенты кредитных организаций хотят иметь выбор, и это обеспечивается цифровыми банковскими операциями. С другой стороны, экономическое значение цифровых банковских операций в современных условиях чрезвычайно велико, они охватывают различные сферы отечественной экономики. Это взаимовыгодное сотрудничество, в свою очередь, приводит к возникновению цепочки сотрудничества между хозяйствующими субъектами, кредитными организациями и государственными организациями (см. рисунок 1).

Рисунок 1. - Сотрудничество кредитных организаций с партнерами по развитию*

Источник: Составлено автором на основе изучения современного состояния сотрудничества кредитных организаций с партнерами по развитию.

***Платежный банковский агент - юридическое лицо, за исключением финансовой кредитной организации или индивидуального предпринимателя, привлекаемое финансовой кредитной организацией для совершения отдельных банковских операций в соответствии с действующим законодательством.*

Преимущества цифровых банковских операций очевидны. Они, прежде всего, открывают новые возможности для клиентов и кредитных организаций. Сегодня, помимо традиционных транзакций, также доступны цифровые транзакции, что, несомненно, положительно скажется на увеличении числа клиентов и их транзакций, повышении доверия к банковской системе, снижении финансовых затрат, а также экономии времени.

Но помимо преимуществ, мы должны упомянуть и недостатки. Цифровизация в банковской системе и, прежде всего, цифровые банковские операции требуют инвестиций от кредитных организаций. Чаще всего в условиях Республики Таджикистан кредитные организации используют для обработки и ввода цифровых банковских операций сторонние компании, цена которых чрезвычайно высока. Причиной использования внешних сервисов является нехватка внутренних специалистов по программированию и в целом специалистов в области информационных технологий. Фактор дороговизны обработки и внедрения цифровых банковских операций оказывает серьезное влияние на не очень крупные кредитные организации (не очень большой капитал, слабые финансовые возможности и т. д.). То же самое относится и к вновь созданным кредитным организациям. Это затруднение значительно снижает их возможности при конкуренции с крупными кредитными организациями, чьи возможности наиболее высоки. В результате возникают значительные риски, влияющие на финансовую безопасность малых и новых

организаций (за счет внедрения цифровых банковских операций повышается конкурентоспособность крупных кредитных организаций, могут быть вытеснены с рынка конкуренты, которые не смогут адаптироваться к рыночным условиям).

Еще один негативный фактор-это риск, связанный с безопасностью информации. При совершении цифровых банковских операций кредитные организации стараются минимизировать свои расходы. Это, в свою очередь, может привести к тому, что информационные приложения будут приобретаться с низким уровнем безопасности и качества. Во время «хакерских атак» личные данные клиентов могут быть доступны преступникам.

Среди прочих недостатков можно отметить риск снижения численности работников кредитных организаций. Как отмечалось выше, цифровые банковские операции приводят к снижению объема работы сотрудников, т. е. большинство операций осуществляется через информационные программы, что в подавляющем большинстве случаев устраняет необходимость в «ручной работе». Сокращение численности работников, противоречащее социальной политике, может негативно сказаться на уровне безработицы. Помимо этого, существуют и другие факторы, которые тесно связаны между собой, в том числе сокращение точек обслуживания (филиалов и центров банковского обслуживания). Сокращение численности персонала приводит к сокращению филиалов и центров банковского обслуживания, что, в свою очередь, отрицательно сказывается на финансовом охвате населения.

Исследования показывают, что пожилое население гораздо более склонно к традиционным услугам и часто не использует цифровые банковские операции. Они, как правило, приходят в отделения и центры банковского обслуживания и проводят там свои операции. Недоверие к цифровым банковским операциям, трудности при совершении транзакций через мобильные кошельки или интернет-банкинг, низкая финансовая грамотность являются одними из основных факторов, препятствующих пожилому населению использовать цифровые банковские операции.

С другой стороны, до сих пор ведутся споры о том, какой из способов предоставления банковских услуг является предпочтительным: традиционный или цифровой? Ответ на этот вопрос приведен в таблице 2.

Таблица 2. - Основные различия между традиционными и цифровыми банковскими операциями*

Показатели	Традиционные банковские операции	Цифровые банковские операции
Цена сделки	Дорого	Дешево
Риск «человеческого фактора»	Высокий	Низкий
Время для обслуживания	Больше	Меньше
Безопасность операций	Низкий	Высокий
Количество операций	Мало	Много
Количество точек обслуживания	Больше	Нет необходимости
Эффективность	Низкий	Высокий

***Источник:** составлено автором на основе опроса специалистов 20 кредитных организаций.

Как следует из выводов таблицы 2, по анализируемым показателям эффективность цифровых банковских операций выше, чем у традиционных, и имеет много преимуществ.

Следует отметить, что благодаря появлению цифровых банковских операций кредитные организации, население, хозяйствующие субъекты и государство получили доступ к услугам, которые ранее были ограничены. Экономическое значение цифровых банковских операций для кредитных организаций заключается в следующем:

1. Цены на цифровые транзакции значительно ниже, чем на традиционные. Разница между ними, согласно анализам, составляет 10-12 раз.

2. Количество и виды сделок увеличились в разы. Следует отметить, что не так давно ряд операций осуществлялся только через ГУП «Амонатбанк», а другие организации не имели возможности их осуществлять (оплата большей части государственных налогов и сборов для физических лиц, часть коммунальных платежей, таких как оплата услуг тепловых сетей и т.д.). В то же время стали доступны новые операции, к которым кредитные организации получили доступ благодаря своей практической организации через Интернет (прием платежей за мобильную связь, интренет и другие виды операций, зависящие от деятельности операторов мобильной связи).

3. Регулярная организация круглосуточных операций. Внедрение цифровых банковских операций позволило кредитным организациям, помимо предоставления традиционных услуг в филиалах и центрах банковских / микрофинансовых услуг, где время и часы работы ограничены, также организовать большую часть онлайн услуг, что, в свою очередь, работает по принципу 24/7/365.

4. Уменьшение бумажных операций – то есть устраняется необходимость в большей части документации, которая обычно обрабатывалась и хранилась в бумажном виде. Оформление документов внутри кредитной организации осуществляется в электронном виде, хранение, ведение счета, быстрое получение в случае необходимости осуществляется с легкостью. При этом риск уничтожения документов (сотрудниками при мошенничестве и других видах преступлений) и их восстановление в непредвиденных случаях может быть реализовано с помощью электронной документации.

5. Повышение эффективности работы сотрудников, экономия времени, один из основных факторов цифровизации. Именно за счет экономии времени и использования современных технологий повышается эффективность работы сотрудников. Это дает больше возможностей для обработки документов, обслуживания клиентов и снижения человеческого фактора. Простой пример-внедрение цифровой банковской услуги-scoring на базе искусственного интеллекта, которая позволила кредитной организации повысить эффективность работы кредитных специалистов на 32%. Предложение микрокредитов через scoring делается за 20 минут, теперь, когда раньше такой кредит предлагался в течение 2 дней.

6. Сбор больших объемов данных-предоставление цифровых банковских операций в дополнение к преимуществам, о которых мы уже говорили, дает возможность собирать большие объемы данных о клиентах, таких как возраст клиента, пол, тип совершенных транзакций, сумма транзакций, средняя сумма каждой транзакции и большой список других данных. Несомненно, анализ этих данных позволит предложить различные дополнительные услуги, которые кредитная организация имеет в своем перечне услуг. Например, для клиентов, которые регулярно получают денежные переводы, программа кредитной организации через *scoring* предлагает возможность рассчитать сумму кредита на основе данных, уже имеющихся в программе (сумма ежемесячного денежного перевода, платежи, осуществляемые клиентом через приложение / электронный кошелек), и он будет представлен клиенту как «параллельная продажа».

7. Онлайн идентификация клиентов-цифровая банковская транзакция, позволяющая в короткие сроки дистанционно завершить установление идентификационных данных клиентов, что, в свою очередь, позволяет открывать банковский счет, предлагать онлайн кредиты, предлагать виртуальные карты и другие виды услуг. То есть с помощью этого вида обслуживания клиент может осуществлять доступ к большей части банковских услуг, не посещая банк.

8. Возможность создания электронного архива тесно связана с преимуществом № 4. Следует отметить, что организация и управление традиционными архивами создает большие трудности для кредитных организаций. Во-первых, для этого требуется специальное место. Во-вторых, с увеличением числа операций и в результате увеличения количества документов объем архива с каждым годом увеличивается, что не всегда дает возможность его расширить. В-третьих, в связи с увеличением бумажной документации необходимо увеличить количество сотрудников архива. В-четвертых, высок риск полной потери документов (пожар, их уничтожение сотрудниками кредитной организации, затопление документов и т.д.). В-пятых, в большинстве случаев архивы кредитных организаций хранятся в головном офисе, в некоторых случаях также могут храниться в региональных отделениях. Это означает, что документы должны быть частично собраны из филиалов и ЦБО (в установленное время) и доставлены в эти архивы. В случае, если удаленному филиалу или ЦБО потребуется тот или иной документ, он запрашивается из архива, и доставка этого документа в нужное место может занять в некоторых случаях (особенно зимой) до недели. В случае создания электронного архива указанные проблемы исчезают.

Таким образом, изучение сущности и необходимости цифровых транзакций в банковской системе позволило нам сделать следующие выводы:

1. Цифровые банковские операции предоставляют кредитным организациям широкие возможности для расширения ассортимента услуг, что, в свою очередь, обеспечивает надежное приложение для удержания текущих клиентов и привлечения новых. Сокращение эмиссии за счет цифровых банковских операций повышает конкурентоспособность кредитных организаций

и снижает человеческий фактор, что, в свою очередь, положительно сказывается на повышении эффективности и уровня качества предоставляемых услуг.

2. С точки зрения клиентов, цифровые банковские операции дают возможность своего рода «свободы». Это освобождает клиента от «зависимости» от филиалов и центров банковского обслуживания и дает возможность проводить операции в любом месте, в любое время. Теперь время перерыва сотрудников кредитной организации, выходных и окончания рабочего времени для клиента не представляет никаких проблем.

3. Для государства увеличение перечня и количества цифровых банковских операций является, прежде всего, свидетельством повышения доверия населения и хозяйствующих субъектов к банковской системе, повышения прозрачности процессов в экономике, снижения уровня коррупции и увеличения объемов уплаты налогов в государственный бюджет.

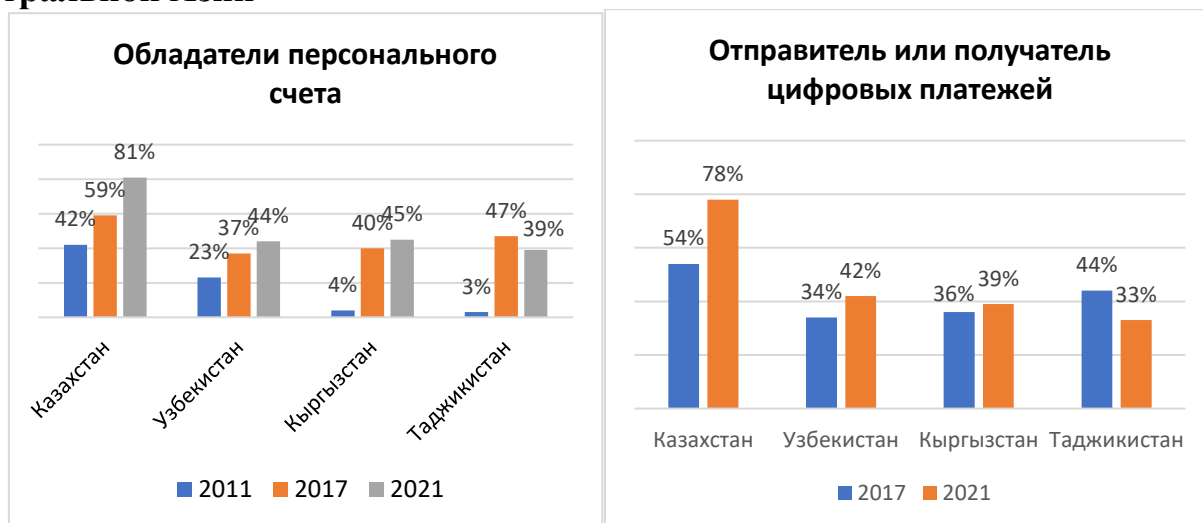
Таким образом, экономическое значение цифровых банковских операций в современных условиях становится очевидным из их целей, направленных, прежде всего, на повышение эффективности деятельности кредитных организаций. Снижение цены транзакций за счет перехода на цифровые операции, экономия времени, повышение эффективности работы сотрудников кредитных организаций, в то же время, повышение качества предоставляемых услуг – вот перечень причин экономической значимости цифровых банковских операций.

Социальная значимость выражается в том, что цифровые банковские операции решают социальные проблемы населения в пределах его возможностей. Теперь доступ к цифровым банковским услугам получили люди с ограниченными возможностями, пожилые люди, лица, которые временно не могут посещать кредитные организации (из-за болезни).

При изучении опыта других стран следует, прежде всего, учитывать его адаптацию, возможность (полностью или частично) его использования в условиях Республики Таджикистан. Только в этом случае могут быть обоснованы конкретные предложения по использованию внешнего опыта в условиях Республики Таджикистан. В связи с этим, изучив опыт ряда государств, мы пришли к выводу, что опыт соседней страны, такой как Республика Казахстан и стратегического партнера нашей страны – Российской Федерации, в сегодняшних условиях Республики Таджикистан, наиболее подходит для внедрения в нашу банковскую систему и может ускорить развитие цифровизации банковской системы и национальной экономики в целом.

Изучение опыта соседних государств и сравнение ключевых показателей развития цифровых банковских операций показывает, что результаты Республики Таджикистан являются одними из самых низких в этом направлении (см. диаграмму 1).

Диаграмма 1. - Развитие некоторых показателей цифровых транзакций в Центральной Азии*

* Источник: [12]

Анализ данных, представленных в диаграмме 1, свидетельствует о том, что Республика Казахстан по анализируемым показателям опережает соседние страны и демонстрирует устойчивый рост. Если сравнить Республику Таджикистан с Республикой Казахстан, то получим следующие показатели: численность населения, имеющего банковский счет (в 2021 году), отличается более чем в 2 раза, т. е. показатели Республики Казахстан выше. Это же относится и к другим показателям, показанным на рисунке.

Таким образом, изучение зарубежного опыта развития и регулирования цифровизации банковской системы свидетельствует о том, что роль государства в этом процессе является ключевой. Использование рассматриваемого опыта в Республике Таджикистан должно быть реализовано и, прежде всего, должно состоять из таких действий:

1. Создание Министерства цифровизации на базе Агентства по инновациям и цифровым технологиям при Президенте Таджикистана. На наш взгляд, такое направление развития государства, как цифровизация, должно иметь необходимый статус, его основной целью является цифровизация всех процессов, связанных с оказанием государственных услуг. В то же время, интеграция всех государственных структур и органов через информационную платформу (в Республике Казахстан этой платформой является Egov или само электронное Правительство).

2. Национальный банк Таджикистана должен разработать рейтинг уровня цифровизации кредитных организаций и ежегодно издавать его официально.

3. Принятие цифрового кода – этот документ должен формально определять и регулировать отношения между всеми участниками и пользователями цифровой информации.

4. Принять пятую стратегическую цель развития Республики Таджикистан- цифровизацию национальной экономики

Во второй главе – «Анализ современного состояния цифровых банковских операций в кредитных организациях Республики

Таджикистан» - проведен анализ отечественной банковской системы в условиях цифровизации, дана оценка цифровых банковских операций в кредитных организациях и определено современное состояние инфраструктуры цифровых банковских операций.

Развитие платежной системы, на наш взгляд, является основой для развития цифровых банковских операций.

Одной из основных составляющих платежной системы является рынок банковских карт. Стоит отметить, что количество банковских карт увеличивается из года в год (см. таблицу 3).

За пять аналитических лет количество эмитентов банковских платежных карт увеличилось на 6 единиц, или на 33%, что, на наш взгляд, крайне мало. В целом количество эмитентов банковских платежных карт, которое в 2023 году составило 24, является недостаточным.

Таблица 3. - Рост количества банковских платежных карт*

	2019	2020	2021	2022	2023
Количество эмитентов банковских платежных карт (единиц)	18	21	19	21	24
Количество банковских платежных карт (единиц)	2 483 861	3 247 851	3 479 109	5 060 793	6 711 241
Общее количество держателей банковских платежных карт (человек)	2 420 658	3 016 946	3 371 317	4 662 545	6 524 142

* **Источник:** составлен автором на основе данных из следующих источников: [1], [2], [3], [4], [5]

Следует отметить, что количество кредитных организаций в Республике Таджикистан на конец 2023 года составило 63, то есть, если проанализировать эти два показателя, то всего эмитентами банковских платежных карт являются 37 кредитных организаций.

Количество банковских платежных карт увеличилось до 4,22 млн. ед. или более чем в 2,5 раза. Общее количество держателей банковских платежных карт увеличилось на 4 103 484 человека или в 2,69 раза. Следует отметить, что при отсутствии увеличения числа кредитных организаций-эмитентов банковских платежных карт, на наш взгляд, достигнутые результаты являются положительными.

Такой быстрый рост, на наш взгляд, был достигнут за счет следующих факторов:

1. Развитие процессов цифровизации банковской системы и экономики республики;
2. Повышенный спрос клиентов на банковские карты;
3. Развитие платежной инфраструктуры и количество банкоматов и POS-терминалов(см. таблицу 4);
4. Развитие безналичных расчетов;
5. Увеличение количества эмитентов банковских платежных карт.

Анализ таблицы указывает на быстрое развитие всех приведенных показателей. За анализируемый период количество пунктов выдачи наличных

увеличилось на 1 679 единиц или 92,6%, количество терминалов в торговых и сервисных пунктах на -3 404 единицы или 96,2%, количество банкоматов на-1 362 единицы или 2,5 раза, количество операций по банковским платежным картам на-6 759 000 единиц или более чем в 2 раза, объем операций по банковским платежным картам на-6 895 млн. сом. или более чем в 5 раз.

Таблица 4. - Основные показатели рынка банковских платежных карт*

	2019	2020	2021	2022	2023
Количество пунктов выдачи денег (единиц)	1 813	1 899	1 848	2 132	3 492
Количество терминалов в торговых и сервисных пунктах (единиц)	3 535	3811	3 030	3 872	6 939
Количество банкоматов (единиц)	878	1 281	1 412	1 724	2 240
Количество операций по банковским платежным картам (тыс. ед.)	6 005	7 886,44	7 900	8 550	12 764
Объем операций по банковским платежным картам (млн. сомони)	1 639	2 775,82	4 200	6 126	8 534

* **Источник:** составлен автором на основе данных из следующих источников: [1], [2], [3], [4], [5]

Как известно, в Республике Таджикистан невозможно получить банковскую платежную карту, не открыв банковский счет, по этой причине мы провели сравнительный анализ количества банковских счетов и банковских платежных карт (см. таблицу 5).

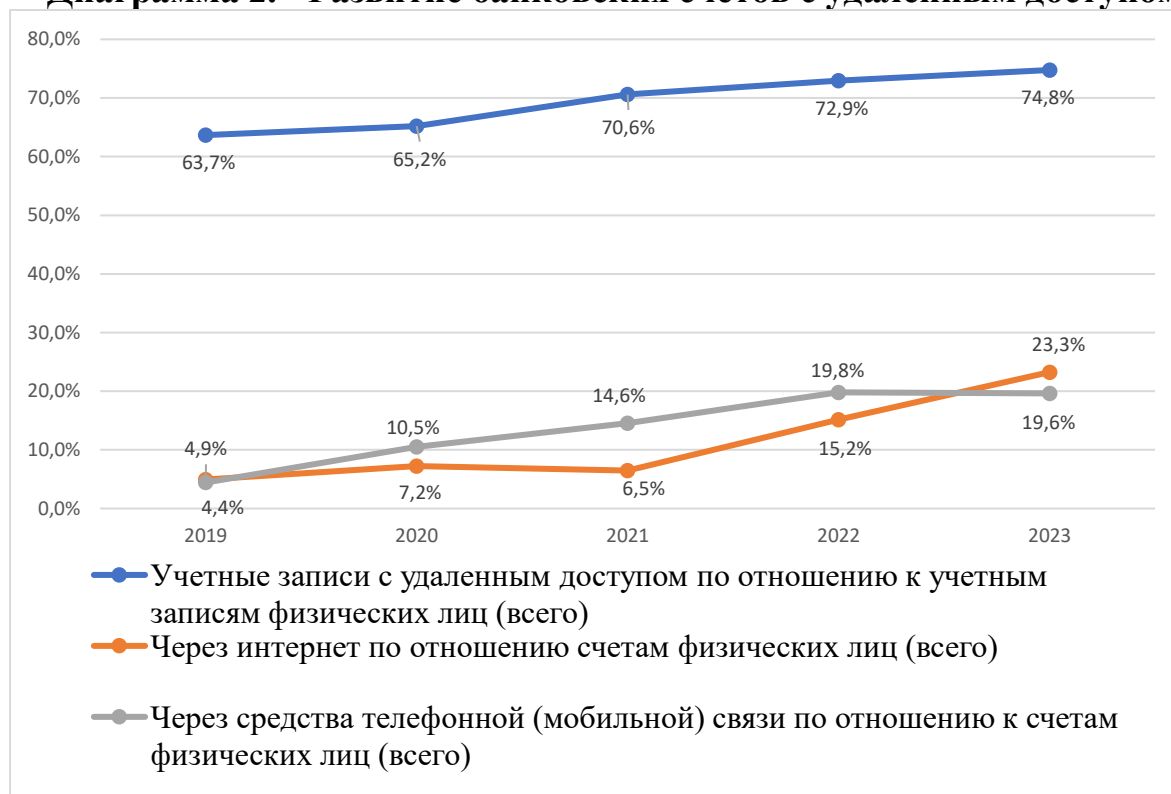
Таблица 5. - Количество банковских счетов и доступ к ним через альтернативные цифровые сети*

	2019	2020	2021	2022	2023
Общее количество счетов, тыс. единицы	4 057,7	5 606,0	6 083,4	8 444,5	11 236,5
Физические лица					
Счета физических лиц (тыс. ед.)	3 964,1	4 900,8	5 977,7	8 321,6	11 109,7
Умеющие учетные записи с удаленным доступом, тыс. единицы, в том числе:	2 524,0	3 195,2	4 219,6	6 069,4	8 306,6
Через интернет, тыс. ед.	124,9	231,2	273,5	919,9	1 931,5
Посредством телефонных (мобильных) средств связи, тыс. адад	175,6	516,1	870,9	1 648,2	2 180,2
Юридические лица					
Счета юридических лиц, тыс. адад	93,6	105,2	105,6	122,9	126,8
Имеющие учетные записи с удаленным доступом, тыс. единицы, в том числе:	7,8	9,4	11,8	16,1	37,5
Через интернет, тыс. ед.	7,6	11,9	10,5	14,6	37,5
Через средства телефонной (мобильной) связи	—	—	—	—	—

* **Источник:** составлен автором на основе данных из следующих источников: [1], [2], [3], [4], [5]

Проведенный анализ показывает, что в 2023 году общий объем счетов составил 11 236 588, что в 2,7 раза больше, чем в 2019 году. Следует отметить, что в 2023 году счета физических лиц составили почти 99% от общего числа счетов. Из них почти 75% счетов имеют удаленный доступ (см. диаграмму 2).

Диаграмма 2. - Развитие банковских счетов с удаленным доступом*

* **Источник:** составлено автором на основе данных из следующих источников: [1], [2], [3], [4], [5]

Количество счетов, доступных через интернет, за анализируемые годы увеличилось почти в 5 раз. За последние два года был обеспечен высокий темп роста.

Основная причина развития, на наш взгляд, связана со следующими факторами:

1. Увеличение количества карт, как в целом, так и в кредитных организациях, которые предоставляют возможность доступа к банковскому счету через сеть интернет;
2. Усиление конкуренции между кредитными организациями в части управления денежными средствами и счетами клиентов;
3. Развитие электронной коммерции.

Если говорить о счетах юридических лиц, то в 2023 году только 30% имели удаленный доступ, по сравнению с 8,3% в 2019 году. Основными причинами низкого уровня доступа и управления учетными записями юридических лиц являются:

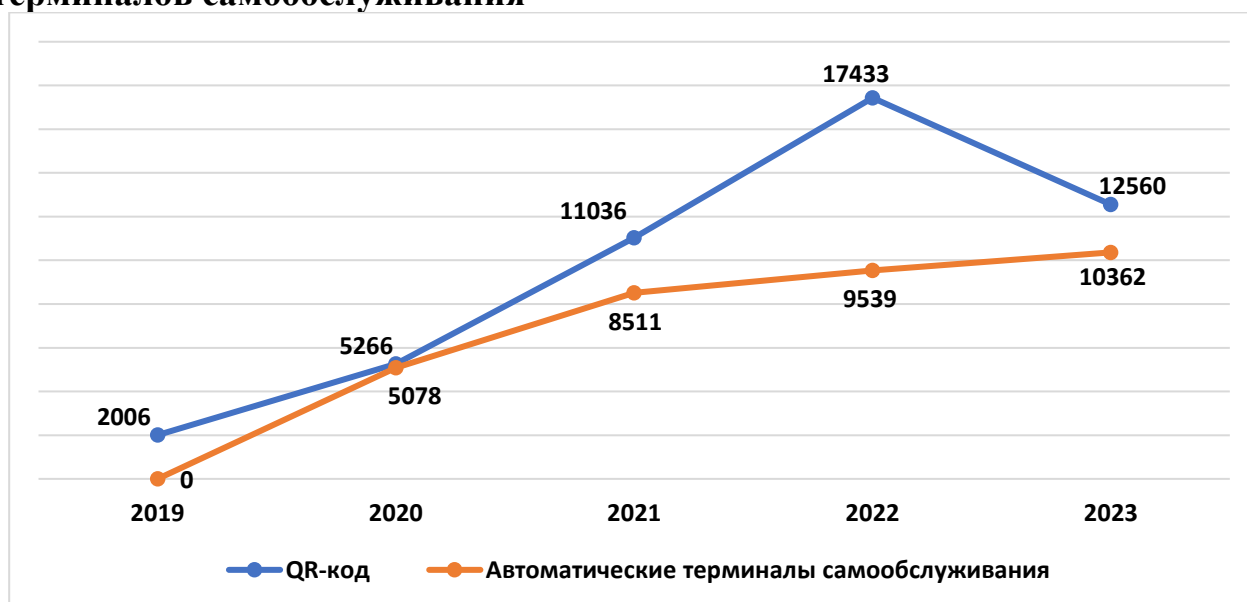
1. Небольшое количество кредитных организаций предлагающих юридическим лицам услуги интернет-банкинга в перечне своих услуг;
2. Скорость, качество и доступность интернета в удаленных районах;

3. Низкая квалификация, недоверие и отсутствие желания учиться работать с программой интрентет-банкинг со стороны главных бухгалтеров юридических лиц.

Развитие безналичных операций имеет стратегическое значение для экономики Республики Таджикистан. В очередном Послании Президента Республики Таджикистан говорится: «Министерствам финансов, экономического развития и торговли, Национальному банку и другим министерствам и ведомствам в ближайшие два года полностью внедрить систему безналичных платежей во всех сферах, включая торговые точки и службы, и обеспечить интеграцию деятельности в этом направлении»[10].

Следует отметить, что банковская система для выполнения указаний и поручений Главы государства по увеличению безналичных операций с использованием цифровых операций расширяет свою инфраструктуру в этом направлении (см. диаграмма 3).

Диаграмма 3. - Динамика разработки QR-кодов и автоматических терминалов самообслуживания

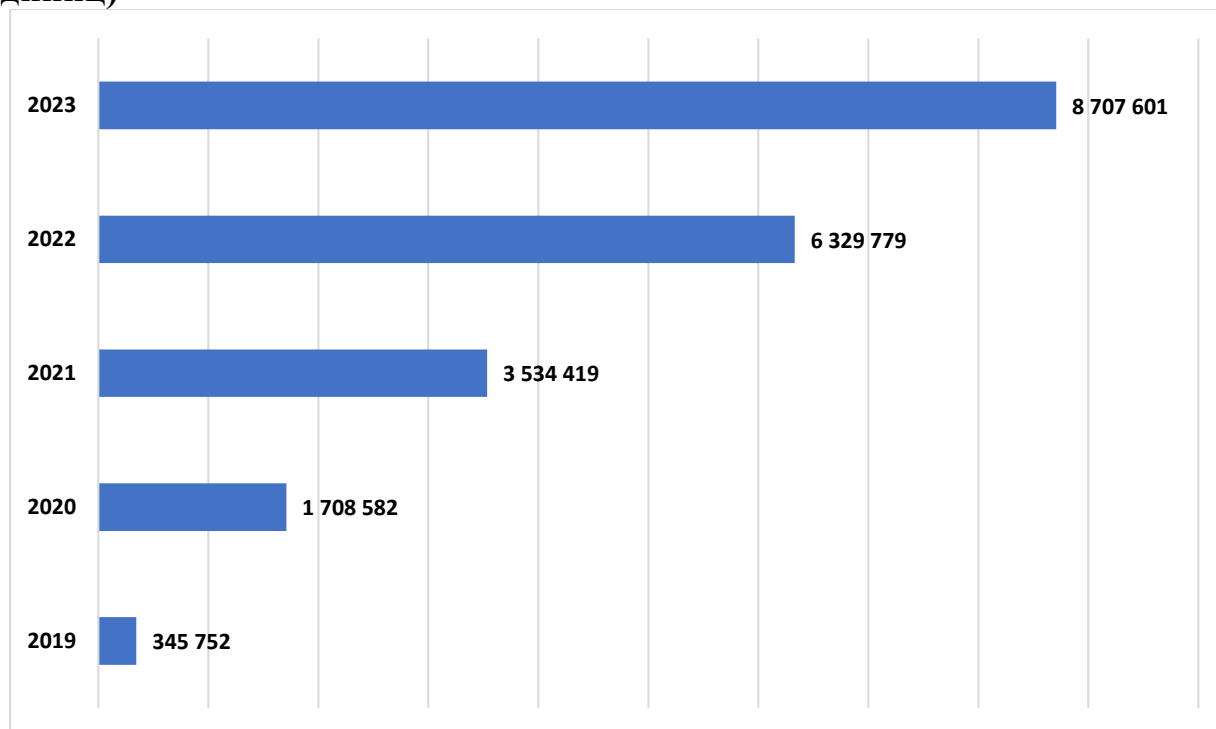

* Источник: [7]

Анализ диаграммы 3 показывает увеличение количества QR-кодов в течение аналитического периода. В целом увеличение составило более 6 раз, в 2023 году было задействовано 12 560 QR-кодов, что на 28,0% меньше, чем в 2022 году. Причиной уменьшения количества QR-кодов является переход на один QR-код. QR-код разработан Национальным банком Таджикистана и реализуется кредитными организациями. Количество автоматических терминалов самообслуживания постоянно увеличивается из года в год и составляло 10 362 в 2023 году. Основными причинами увеличения являются: не слишком высокая цена оборудования; эксплуатация оборудования в режиме 24/7/365; удобное использование для клиентов.

Другой формат цифровых операций считаются безналичные расчеты через электронные кошельки. см. диаграмму 4).

Диаграмма 4. - Увеличение количества электронных кошельков (единиц)*

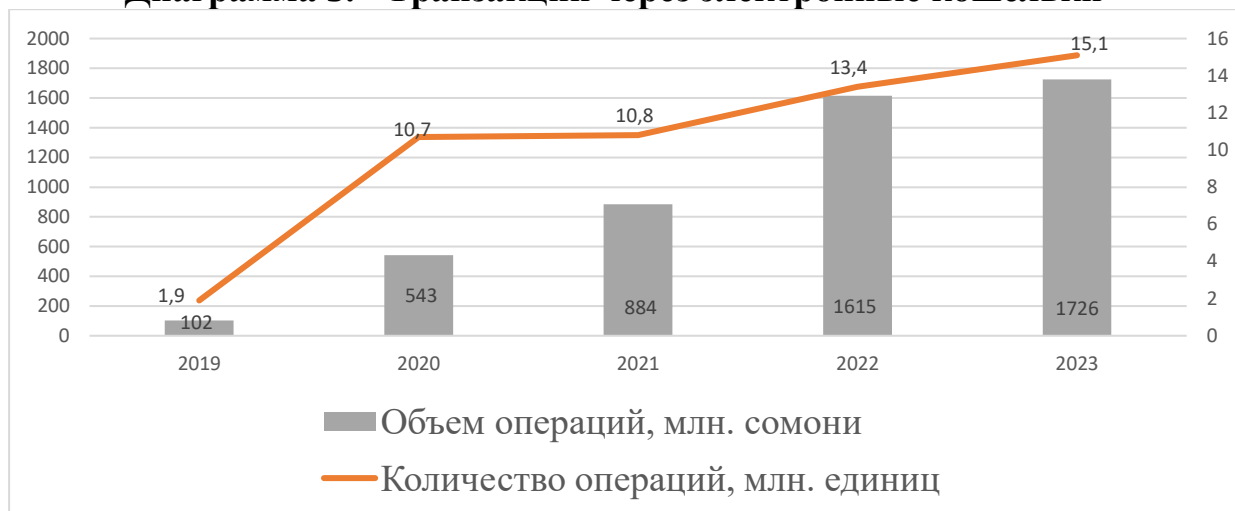

* Источник: [7]

Этот вид цифровых транзакций уникален и позволяет использовать счет электронного кошелька без открытия банковского счета. Стоит отметить, что количество электронных кошельков за последние пять лет увеличилось в разы и стало популярным среди клиентов. За аналитический период количество электронных кошельков увеличилось более чем в 25 раз, то есть с 345 752 единиц в 2019 году до 8,7 млн. в 2023 году. Темпы роста количества электронных кошельков, на наш взгляд, чрезвычайно высоки и имеют положительную динамику.

Одним из видов цифровых транзакций являются безналичные расчеты через электронные кошельки, динамика развития которых в аналитический период положительна. За аналитический период количество электронных кошельков увеличилось более чем в 25 раз, то есть с 345 752 единиц в 2019 году до 8,7 млн. в 2023 году. Темпы роста количества электронных кошельков, на наш взгляд, чрезвычайно высоки и имеют положительную динамику. При этом количество транзакций через электронные кошельки также увеличилось, достигнув в 2023 году 15,1 млн. операций выровнено (см. диаграмму 5).

Диаграмма 5. - Транзакции через электронные кошельки

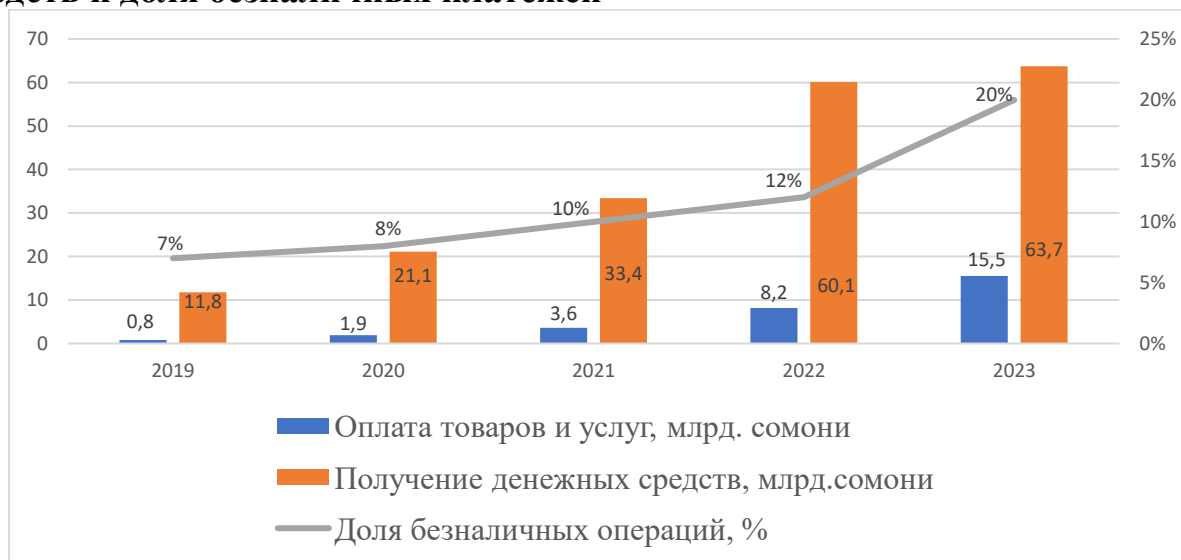

* Источник: [7]

За пять аналитических лет количество транзакций, совершаемых через электронные кошельки, увеличилось более чем в 7 раз, что является очень хорошим показателем. Объем транзакций, осуществленных через электронные кошельки, в 2023 году составил 1,7 млрд. сомони, который по сравнению с 2019 годом увеличился более чем в 17 раз.

Все инструменты расчетов, которые мы проанализировали выше, оказывают положительное влияние на увеличение объема безналичных расчетов (см. диаграмму 6).

Диаграмма 6. - Операции с использованием электронных платежных средств и доля безналичных платежей*

* Источник: [7]

Таким образом, современное состояние инфраструктуры цифровых банковских услуг в кредитных организациях оценивается нами как развивающееся. При этом мы считаем необходимым государственную поддержку банковской системы в вопросе совершенствования цифровой инфраструктуры, конкретных мер, связанных с налогообложением и другими видами государственных платежей.

В ходе исследования была выявлена взаимосвязь между размером кредитной организации и количеством совершаемых цифровых банковских операций. В таблице 6 приведены условия цифровизации продуктов и банковских операций в банках Республики Таджикистан.

Таблица 6. - Статус цифровизации продуктов и банковских операций в банках Республики Таджикистан

Список банков	Цифровые банковские продукты и транзакции						
	Мобильное приложение	Интернет-банкинг	Электронный кошелек	QR-код	Онлайн-кредитование	Открытие счетов онлайн	Онлайн-биометрия
ОАО «Ориёнбанк»	+	+	+	+	—	—	—
ГУП СБ РТ «Амонатбанк»	+	+	+	+	—	—	+
ОАО «Эсхата Банк»	+	+	+	+	—	—	+
ОАО «Тавхидбанк»	+	—	+	+	—	—	+
ЗАО «Первый микрофинансовый банк»	+	+	+	+	—	—	+
ЗАО «Банк развития Таджикистана»	—	—	—	—	—	—	+
Филиал банка «Тиджорат» ИРИ в г. Душанбе	—	—	—	—	—	—	—
ЗАО «Актив Банк»	+	+	+	+	—	—	-
ЗАО Банк «Арванд»	+	+	+	+		+	+
ЗАО «Спитамен Банк»	+	+	—	+	+	+	+
ЗАО «Международный банк Таджикистана»	+	+	+	+	—	—	+
ОАО «Коммерцбанк Таджикистана»	+	+	+	+	—	—	+
ОАО «Алиф Банк»	+	+	+	+	+	+	+
ГУП ПЭБТ «Саноатсодиротбанк»	+	+	+	+	—	—	+
ЗАО «Душанбе Сити Банк»	+	+	+	+	—	+	+

* **Источник:** составлено автором на основе анализа официальных сайтов и телефонного опроса.

Из таблицы 6 следует, что среди банков Республики Таджикистан банки с большим объемом операций и большим количеством клиентов, в то же время, имеют большее количество цифровых банковских операций, и наоборот банки, которые не столь активны, в результате их цифровые банковские операции также находятся на низком уровне.

С другой стороны, просто наличие той или иной цифровой банковской транзакции не является основной целью, важно то, что услуга должна быть простой, удобной и включать в себя множество транзакций. В связи с этим мы хотели проанализировать цифровые транзакции, предлагаемые отечественными банками.

В третьей главе - «Совершенствование цифровых банковских операций в отечественных кредитных организациях» - предложены меры по ускорению развития цифровых банковских операций; обосновано создание цифровых банков или небанков как новой структуры в отечественной банковской системе; определены перспективы развития цифровых банковских операций в кредитных организациях Республики Таджикистан на период до 2030 года.

В диссертации особо подчеркивается роль государства, в то же время определены основные проблемы, негативно влияющие на развитие цифровых банковских операций, к которым относятся:

Совершенствование нормативно-правовой базы развития цифровых банковских операций. Последующее развитие цифровых банковских операций во многом связано с развитием нормативно-правовой базы. Стоит отметить, что существуют минимальные требования для осуществления цифровых банковских операций в Республике Таджикистан. Но для быстрого развития необходима устойчивая нормативно-правовая база. Действующее законодательство в банковской сфере и в целом, в основном адаптировано к традиционному банковскому делу (с учетом исламского банкинга), и цифровые банковские операции частично встроены в него. Есть случаи, когда нормативно-правовые документы, регулирующие общие принципы для реализации процессов, не учитываются. Поэтому действующее законодательство должно быть пересмотрено с учетом процессов цифровизации банковской системы. Прежде всего, в Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности»[9] должны быть внесены изменения и дополнения, в том числе с их разъяснением и практическим применением должны быть включены следующие понятия: «цифровой банкинг», «цифровые банковские операции», «необанк», «цифровые деньги», «цифровой сомони».

Несовершенство, а в некоторых случаях и отсутствие законодательства, регулирующего развитие цифровых технологий и операций, является серьезным препятствием для быстрой и своевременной обработки и внедрения этих услуг. С полной нормативно-правовой базой становится трудно выполнять функции Национального банка Таджикистана по надзору. На наш взгляд, необходимо принять Закон Республики Таджикистан «О цифровых финансовых активах», основной целью которого является регулирование цифровых финансовых активов, их происхождения, использования и вида учета.

Другие виды нормативно-правовых документов, которые должны быть разработаны и приняты, на наш взгляд, включают:

- Закон Республики Таджикистан «Об открытом банковском деле», который устанавливает отношения между клиентом и третьими сторонами в отношении доступа к банковским и платежным данным клиента поставщиками услуг, а также осуществления банковских операций по поручению клиента. Решение этой проблемы предоставит финансово-технологическим компаниям, кредитным организациям и клиентам широкие возможности для осуществления цифровых транзакций.

- Правила настройки открытого API-API (application programming interfaces-англ.) или программы с открытым интерфейсом, которые помогают в интеграции между кредитными организациями и компаниями-разработчиками. API-это инструмент для безопасного обмена информацией между кредитными организациями и другими участниками-поставщиками информационных программ.

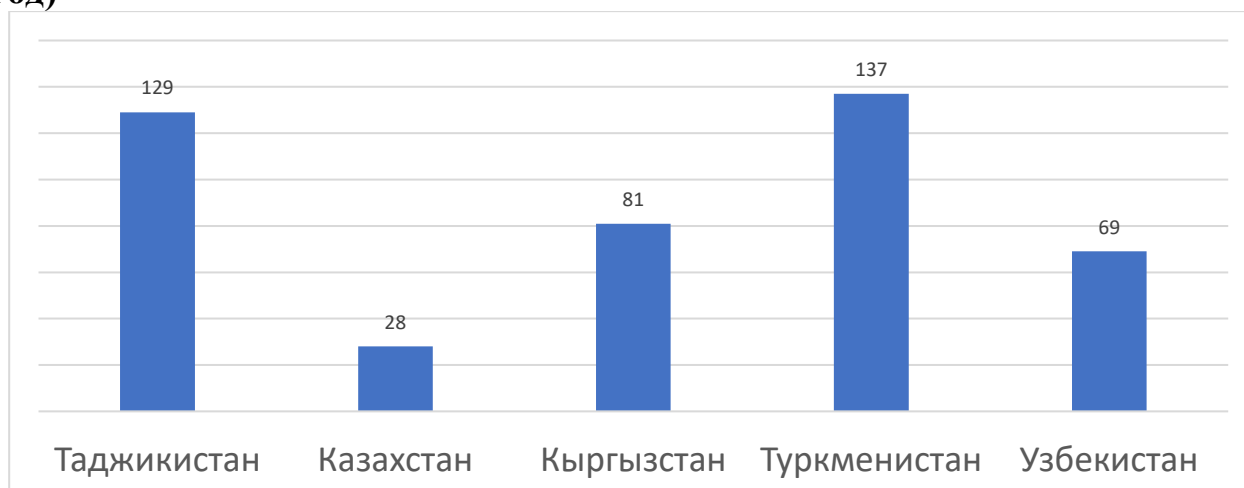
Улучшение инфраструктуры, необходимой для развития цифровых банковских операций. Прежде всего, речь идет о фундаментальной инфраструктуре – развитии интернета. Следует отметить, что рост этого показателя является одним из самых низких в Центральной Азии.

Наши предложения в рассматриваемом направлении следующие: Во-первых, пересмотр налоговой политики в отношении интернет-провайдеров. Неимоверно высокое налоговое бремя привело к снижению скорости интернета в Республике Таджикистан. Предлагаем вернуть ставку акциза на услуги мобильных компаний и интернет-провайдеров с действующей ставки 7% до ставки 2014 года, то есть до 5%. Помимо акцизного налога, необходимо пересмотреть другие налоги, такие как НДС, подоходный налог и другие виды налогов, определенные действующим законодательством.

Во-вторых, необходимо устранить монополию интернета. Стоит отметить, что до 2018 года на рынке интернет-услуг существовала конкуренция, и в результате ее цена была ниже, а качество лучше. После 2018 года, когда при Национальном провайдере «Тоджиктелеком» был создан Единый коммутационный центр, конкуренция на этом рынке исчезла, поскольку в соответствии с новыми требованиями все остальные интернет-провайдеры и мобильные компании должны приобретать интернет именно у этого провайдера. Наше предложение по улучшению текущей ситуации – это восстановление конкурентоспособности на интернет рынке, предоставление свободу выбора интернет-провайдеров (продавцов) из-за рубежа. Мы считаем, что при полной и свободной работе рыночных законов вышеуказанные проблемы исчезнут.

Индекс (рейтинг) развития электронного правительства – один из основных показателей развития информационного общества в странах мира. Это показывает степень готовности страны к внедрению и использованию услуг электронного правительства. По этому показателю Республика Таджикистан занимает 129-е место среди 193 стран. Среди них государств Центральной Азии показатели нашей страны также являются самыми низкими (см. диаграмму 7).

Диаграмма 7. - Индекс развития электронного правительства (2022 год)*

***Источник:** составлено автором, на основе: [8, с. 251]

Для улучшения индекса развития электронного правительства Республики Таджикистан необходимо принять следующие меры:

1. Создать электронное правительство как единое информационно-коммуникационное пространство, в котором функционирует система обработки и предоставления всех государственных услуг посредством цифровых технологий населению и хозяйствующим субъектам.

2. Сформировать специальную инфраструктуру электронной интеграции между всеми организациями, ведомствами и государственными органами.

3. Разработать и предоставить упрощенную систему обслуживания населения в особых случаях, когда доступ к услугам онлайн невозможен.

4. Устанавливать прочную правовую и нормативную базу формирования и развития электронных услуг государственными органами.

5. Обеспечить техническую инфраструктуру (компьютеры, серверы и специальные программы) всех государственных органов программы электронного правительства.

6. Разработать и систематизировать правила обработки и предоставления государственных услуг пользователям. Определить требования к идентификации пользователей приложений и сервисов.

7. Организовать специальное обучение сотрудников государственных органов работе и использованию программы.

8. Обеспечить информационную безопасность хранения и использования данных. Использовать специальные программы и технологии для обеспечения информационной безопасности данных.

9. Обучить население использованию услуг электронного правительства.

Повышение уровня финансовой грамотности и широкое использование цифровых банковских операций среди населения осуществляется при соблюдении следующих условий:

- прибыльность цифровых банковских операций для населения. Данный вид услуг, как правило, способствует экономии времени и денежных средств населения;

- повышение информированности населения о безопасности цифровых банковских операций, а также об их доступности и удобстве;
- проведение разъяснительной работы по стратегическому значению цифровых банковских операций для развития национальной экономики;
- привлечение средств массовой информации для распространения доступной и понятной информации о преимуществах цифровых банковских операций. Подготовка специальных программ с привлечением специалистов, проведение экспериментов и т.д. для привлечения внимания общественности к необходимости использования цифровых банковских операций;
- организация конкурсов “Лучшая статья” среди журналистов на тему повышения финансовой грамотности населения в отношении цифровых банковских операций, их правильного использования и преимуществ;
- поддержка и привлечение кредитных организаций к организации и проведению тренингов и разъяснительной работы по цифровым банковским операциям и повышению финансовой грамотности населения;
- разработка и распространение рекламных продуктов на тему цифровых банковских операций среди населения;
- организация Национальным банком Таджикистана конкурса среди кредитных организаций по повышению уровня финансовой грамотности и цифровой грамотности населения.

Способы обеспечения безопасного осуществления цифровых банковских операций включают:

- усиление государственного контроля за вопросами обеспечения безопасности и соблюдения требований по снижению нарушений клиентов при проведении цифровых банковских операций;
- расширение мер по предотвращению кражи данных клиентов хакерами;
- проведение информационно - просветительской работы по безопасному использованию цифровых банковских операций;
- обеспечение защиты прав потребителей цифровых банковских операций государством.

Государственная поддержка предпринимательской деятельности в направлении цифровых банковских операций. Как известно, цифровые банковские операции - это не только выполнение транзакций, связанных с банковскими продуктами и услугами. В то же время деятельность вне банковской системы, особенно предпринимательство, тесно связана с цифровыми банковскими операциями. О государственной поддержке кредитных организаций мы уже говорили выше, в продолжении, хотели бы поделиться своими предложениями по государственной поддержке предпринимательской деятельности, связанной с осуществлением цифровых банковских операций.

1. Государственная поддержка предпринимателей в принятии безналичных платежей с помощью банковских карт, QR – карт, электронных кошельков и т. д. Необходимо создать условия, при которых прием безналичных платежей будет более выгодным для субъектов предпринимательства, чем прием наличных платежей.

2. Государственная поддержка кредитных организаций, которые тратят средства на увеличение объема цифровых банковских операций со своего счета до клиента в качестве бонуса. Предлагаем признать такие расходы, при налогообложении, как «налоговый вычет».

3. Предоставление субсидий субъектам предпринимательства для создания инфраструктуры приема цифровых банковских операций.

4. Поддержка бизнеса в электронном пространстве - интернет-магазины; маркет-плейс и др.

С помощью IT-специалистов обеспечить банковскую систему. Следует отметить, что цифровизация в банковской системе и других отраслях невозможна без специалистов в области информационных технологий, в том числе программистов, инженеров машинного обучения и других специалистов в этой области. Они также необходимы при написании специальных программ для цифровых банковских операций.

Таким образом, государственная политика в вопросах обеспечения экономики с IT -специалистами должна быть сосредоточена на двух основных областях:

- Подготовка высококвалифицированных кадров внутри республики – в этом направлении необходимо радикально изменить подход к подготовке кадров. Сегодня вузы готовят специалистов в области информационных технологий, но их качество не соответствует требованиям рынка. Учебные программы составляются без учета требований работодателей, обучение проводится по прежним методам. В то же время уровень знаний учителей также должен быть доведен до более качественного уровня.

- Привлечение специалистов из – за рубежа для работы в Республике Таджикистан-для этого необходимо создать благоприятную среду для деятельности IT - компаний.

Государство также должно выступать в качестве основного игрока нового цифрового проекта и поощрять других участников рынка цифровых банковских операций к активному участию. Одним из проектов, который должен быть реализован государством и оказать положительное влияние на всю экономику, является проект «Цифровой сомони», который является одним из стратегических проектов, реализация которого чрезвычайно важна. Прежде всего, следует отметить, что цифровой сомони считается новым видом национальной валюты, то есть помимо наличных и безналичных денег добавляется цифровой. Реализация этого проекта должна быть возложена на Национальный банк Таджикистана, а операции с цифровым сомони должны осуществляться через специальную платформу Национального банка Таджикистана. Цифровой сомони не должен отличаться от наличных и безналичных денег и должен обладать широкими возможностями, в том числе:

- Доступ к собственному цифровому ускоренному счету через мобильное приложение любой кредитной организации, в которой он обслуживается. То есть это означает, что все кредитные организации подключаются к специальной платформе НБТ и работают в едином цифровом пространстве.

- Возможность выполнения операций при отсутствии доступа в Интернет (технология USSD-команд).
- Высокий уровень безопасности и широкие возможности для расширения новых цифровых операций.
- Снижение государственных расходов на печать бумажных денег.

В качестве предложения мы обработали цифровой код сомони(см. рис. 2).

Республика Казахстан	Российская Федерация	Республика Кыргызстан	Республика Таджикистан
Цифровой тенге	Цифровой рубль	Цифровые сомы	Цифровой сомони
			

Рисунок 2. Коды цифровых валют некоторых стран СНГ* и проект цифрового кода сомони**

* **Источник:** составлено автором на основе интернет-материалов.

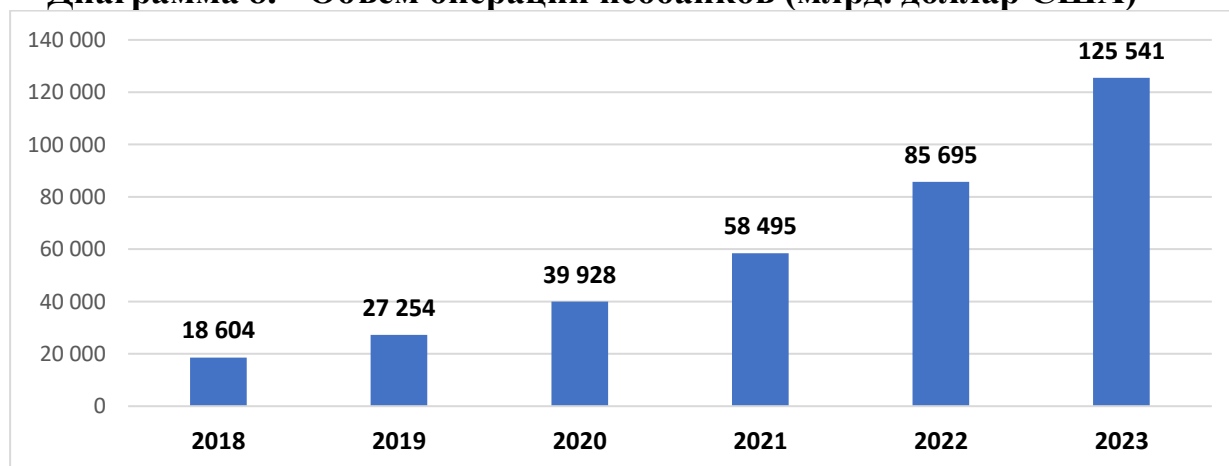
** **Источник:** составлено автором в качестве предложения.

Еще одно изменение, которое, по нашему мнению, должно быть реализовано государством, - это развитие банковского законодательства, в части типов создания кредитных организаций. В частности, создание новых типов кредитных организаций, в том числе цифровых банков или необанков.

На наш взгляд, в условиях Республики Таджикистан как традиционные кредитные организации, так и необанки или цифровые банки могут дополнять друг друга и служить развитию банковской системы.

Сегодня в мире функционирует более 290 необанков. Из года в год их число увеличивается (см. диаграмму 8).

Диаграмма 8. - Объем операций необанков (млрд. доллар США)*

****Источник:** составлено автором на основе: [6, с. 726]

Если говорить о Республике Таджикистан, то здесь нет необанка или цифрового банка. К сожалению, в этом направлении также наблюдается отставание банковской системы. В условиях недостаточного вовлечения населения в банковскую систему, большого количества населения, находящегося вне банковской системы, высоких затрат на открытие филиалов и центров

банковского обслуживания в отдаленных и горных районах необанки могли внести свой вклад в решение этих проблем.

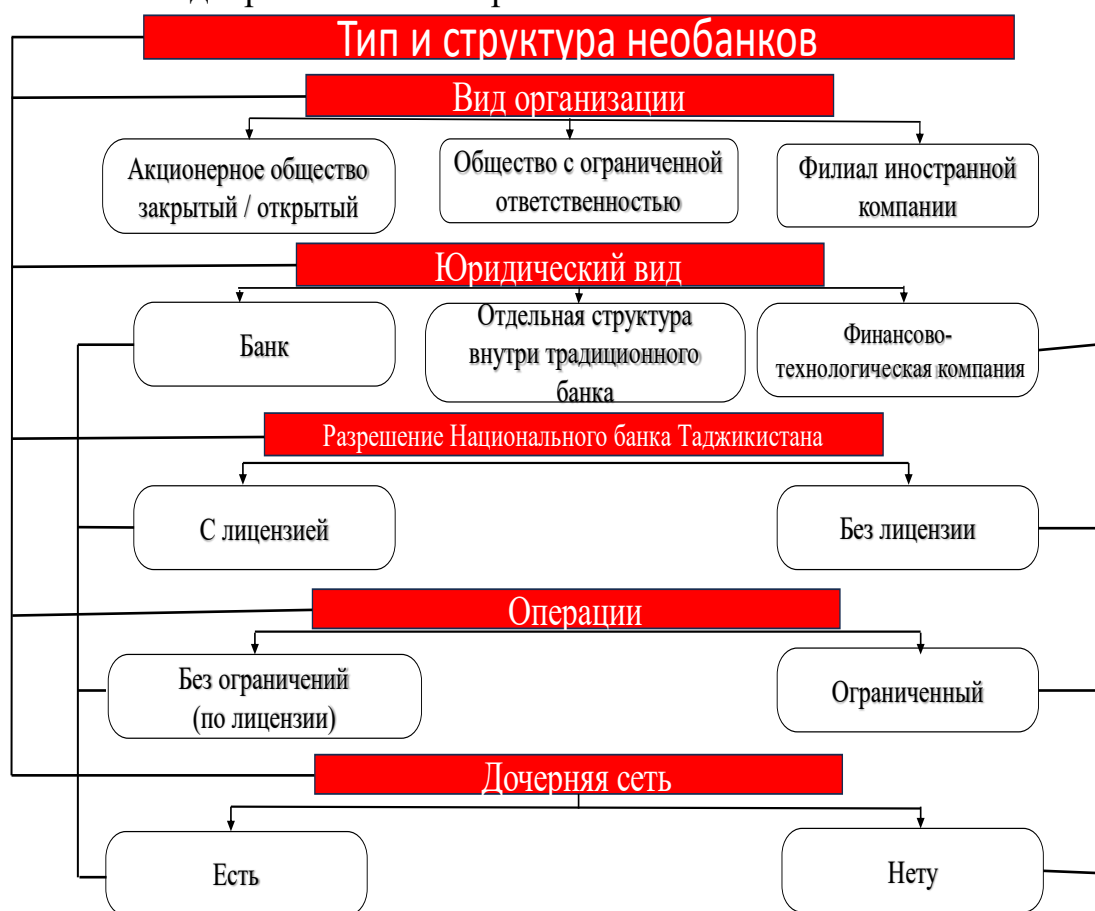

Рисунок 3. Формы и виды небанков*

***Источник:** составлено автором на основе изучения сущности и деятельности необанка.

С другой стороны, небанки (глобальная практика) часто предлагают клиентам простые цифровые транзакции, обычно взаимодействуя с физическими лицами, отказываясь предоставлять продукты и услуги юридическим лицам. Небанки стараются сделать обслуживание клиентов простым, быстрым и удобным. При этом они стараются быть посредниками между ними и клиентами, как государственные органы (нотариус – при получении залога, регистрации других видов документов и т.д.). Простота предоставления кредитов небольшого размера, открытие и обслуживание счетов, которые открываются онлайн, карточные продукты и услуги – вот отличительные черты небанков.

Небанки стараются проводить операции внутри страны, так как зарубежные операции требуют наличия корреспондентских счетов. В свою очередь, к открытию корреспондентских счетов предъявляются особые требования, соблюдение которых требует необходимой инфраструктуры. Необходимая инфраструктура, в свою очередь, требует специальных подструктур, правил и положений, документации и ряда требований, которые требуют больших инвестиций. Выполнение этих требований является

чрезвычайно сложной задачей для необанка, с другой стороны, его выполнение превращает необанк в традиционный банк.

Для развития цифровых банков в Республике Таджикистан, прежде всего, необходимо найти правовую основу. Без решения этой проблемы появление и функционирование цифровых банков невозможно.

В диссертации был рассчитан прогноз основных показателей развития цифровых банковских операций на период до 2030 года. С помощью регрессионного анализа мы получили следующие результаты:

1. Количество банковских платежных карт

$$\text{LOG(PCH)} = 12.1838194405 + 0.28008521068 * @\text{TREND} + [\text{AR}(1) = 0.836784268837, \text{UNCOND}]$$

2. Общее количество POS-терминалов

$$\text{LOG(TNOET)} = 0.994163781136 + 0.904870855632 * \text{LOG(TNOET}(-1))$$

3. Количество транзакций через электронные платежные средства

$$\text{LOG(NOTEM)} = 7.51752490652 + 0.349052426086 * @\text{TREND}$$

4. Объем транзакций через электронные платежные средства

$$\text{LOG(VOTEM)} = 6.63983897867 + 0.355314604221 * @\text{TREND}$$

На основе расчетов, выполненных с использованием регрессионного анализа, получены прогнозные данные развития ключевых показателей банковской системы, в том числе ипотечного кредитования жилья на период до 2030 года (см. таблицу 7).

Прогнозные данные свидетельствуют о том, что развитие ключевых показателей цифровых банковских операций на период до 2030 года будет иметь положительную динамику, влияющую на общий уровень цифровизации банковской системы.

Таблица 7. - Перспективы развития ключевых показателей цифровых банковских операций на период до 2030 года

	2025	2026	2027	2028	2030
Количество банковских платежных карт (млн. ед.)	10,9	13,1	15,0	16,8	19,4
Количество POS-терминалов	9 913	11 400	12 540	14 045	16 854
Количество операций с помощью электронных платежных средств (тыс. ед)	24 864	32 323	40 404	52 525	65 656
Объем операций по электронным платежным средствам(млн. сомони)	13 300	18 620	25 137	36 448	54 673

Источник: составлено автором

Для достижения результатов таблицы необходимо прежде всего изменить отношение участников этих процессов к цифровизации. Государство должно обеспечить необходимую инфраструктуру для цифровизации государственных услуг и обеспечить доступ банковской системы и населения к этим цифровым транзакциям. Кредитные организации должны как можно скорее перевести количество своих продуктов и услуг в цифровой формат, предоставляя возможность выбора реализации банковских услуг для клиентов. Население, в свою очередь, должно повысить уровень своей финансовой и цифровой

грамотности и постараться в полной мере использовать все цифровые банковские операции.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Основные научные результаты диссертации

Проведенное диссертационное исследование позволило представить научные выводы, предложения и практические рекомендации по совершенствованию цифровых банковских операций следующим образом:

1. В условиях развития экономики Республики Таджикистан именно кредитные организации играют ключевую роль в продвижении и реализации политики цифровизации. Кредитные организации являются одними из первых, кто ввел цифровые услуги в банковскую систему, и с каждым годом перечень и количество этих услуг увеличивается. Преимущества цифровых банковских операций очевидны. Они, прежде всего, открывают новые возможности для клиентов и кредитных организаций. В настоящее время, помимо традиционных услуг, также доступны цифровые транзакции, что, безусловно, положительно сказывается на увеличении числа клиентов и их транзакций, доверии к банковской системе и снижении финансовых затрат, а также на экономии времени [6-А; 7-А; 8-А].

2. Качество и цена интернета являются одними из основных факторов, влияющих на развитие цифровых банковских операций. Согласно рейтингу Speedtest Global Index, Таджикистан снизил свою позицию по скорости интернета. По данным на август 2023 года наша страна занимает 6-е место из последних, то есть 139-е место среди 145 стран мира, со средней скоростью скачивания 9.61 Мб/с и загрузкой – 5.71 МБ/с. С точки зрения цен на мобильный интернет Республика Таджикистан снизила свои позиции. Согласно рейтингу цен на мобильные данные Worldwide Mobile data (август 2023 г.), мы занимаем 42-е место среди 237 стран. На конец 2022 года наша позиция среди 230 стран была на 103-м месте [5-А].

3. Цифровые банковские операции предоставляют кредитным организациям широкие возможности для расширения спектра услуг, что, в свою очередь, создает прочную основу для удержания текущих клиентов и привлечения новых. Сокращение эмиссии за счет цифровых банковских операций, где цены на цифровые операции значительно ниже, чем на традиционные валюты, и, согласно анализам, разница между ними составляет 10-12 раз, повышает конкурентоспособность кредитных организаций и снижает человеческий фактор, что, в свою очередь, положительно сказывается на повышении эффективности и уровня качества предоставляемых услуг [4-А].

4. С точки зрения клиентов, цифровые банковские операции предоставляют возможность новой “свободы”. Это освобождает клиента от “зависимости” от филиалов и центров банковского обслуживания и позволяет проводить операции в любом месте, в любое время. В этом случае перерывы сотрудников кредитной организации, выходные дни и окончание рабочего времени не создают для клиента никаких проблем. Для государства увеличение перечня и количества цифровых банковских операций свидетельствует, прежде всего, о повышении

доверия населения и хозяйствующих субъектов к банковской системе, повышении прозрачности процессов в экономике, снижении уровня коррупции и увеличении объемов уплаты налогов в государственный бюджет [4-А; 8-А].

5. Цифровые банковские операции являются не случайным фактором, а результатом развития экономики, новых технологий и изменения потребностей клиентов. По сути, цифровые банковские операции – это те же банковские операции, разница лишь в способе их совершения. Следует отметить, что цифровые банковские операции являются “копиями” банковских операций. Это означает, что в списке цифровых банковских операций нет транзакций, которые не были бы представлены обычным способом (методом). Однако среди обычных банковских операций Республики Таджикистан есть операции, которые не входят в перечень цифровых банковских операций. В качестве примера можно привести услуги, связанные с операциями по приобретению недвижимости, заверение образцов подписей для юридических лиц и т. д. [6-А; 7-А; 8-А].

6. В целом оценка цифровых банковских операций в кредитных организациях в сегодняшних условиях считается удовлетворительной. Конечно, есть широкие возможности для увеличения результатов и показателей в разы. С другой стороны, существует множество проблем, которые мешают развитию цифровых банковских операций в Республике Таджикистан. Сложность инфраструктуры, несовершенство правовой и нормативно-правовой базы, внешние и внутренние риски, нехватка электроэнергии в холодное время года, дороговизна и медленные темпы внедрения, а также низкий уровень финансовой грамотности и недостатки кредитных организаций негативно сказываются на быстром развитии внедрения цифровых банковских операций [3-А].

7. С целью всестороннего внедрения цифровых технологий и объема цифровых банковских операций должна быть принята пятая стратегическая цель развития Республики Таджикистан – цифровизация национальной экономики, разработан план цифровизации отраслей экономики, реализация которого должна осуществляться на уровне Правительства Республики Таджикистан [1-А].

Рекомендации по практическому применению результатов исследования

1. Внедрение цифровых банковских операций позволяет кредитным организациям, помимо традиционных услуг в филиалах и центрах банковских / микрофинансовых услуг, где время и часы работы ограничены, также организовывать большую часть услуг онлайн, что, в свою очередь, работает по принципу 24/7/365. [3-А; 9-А].

2. Увеличение объема и количества цифровых банковских операций приводит к снижению транзакций и расходов, связанных с бумагой. Обращение документов внутри кредитной организации осуществляется в электронном виде, их хранение, ведение счета, быстрое получение в случае необходимости. При этом исключается риск уничтожения документов (сотрудниками при подделке и других видах правонарушений), а в неблагоприятных случаях их можно легко восстановить с помощью электронной документации [3-А; 9-А; 10-А].

3. Анализ показывает, что цифровые банковские операции приводят к повышению эффективности работы сотрудников за счет экономии времени, что является одним из основных факторов цифровизации. Это дает больше возможностей для обработки документов, обслуживания клиентов и снижения человеческого фактора. Простой пример-внедрение цифровых банковских операций-скоринга на основе искусственного интеллекта, что позволило кредитной организации повысить эффективность работы кредитных специалистов на 32%. Микрокредиты предлагаются через скоринг за 20 минут, теперь, когда раньше такой кредит предлагался в течение 2 дней [2-А; 3-А; 9-А].

4. Широкое внедрение цифровых банковских операций позволяет собирать большие объемы данных о клиентах, таких как возраст клиента, пол, тип совершенных транзакций, сумма транзакций, средняя сумма каждой транзакции и большой набор других данных. Без сомнения, анализ этих данных создает возможность предоставления различных дополнительных услуг, которые кредитная организация имеет в своем перечне услуг. Например, клиентам, которые регулярно получают денежные переводы через приложение кредитной организации, с помощью скоринга предоставляется возможность рассчитать сумму кредита на основе данных, уже имеющихся в приложении (сумма ежемесячного денежного перевода, платежи, осуществляемые клиентом через приложение / электронный кошелек) и представить ее клиенту как “параллельную продажу” [6-А].

5. С целью повышения роли цифровизации в Республике Таджикистан возникла необходимость создания Министерства цифровизации (вдобавок Агентству инноваций и цифровых технологий при президенте Таджикистана), основной целью которого была обоснована цифровизация всех процессов, связанных с государственными услугами, и соединение всех государственных структур и органов посредством информационной платформы электронного правительства [4-А; 2-А].

6. Совершенствование нормативно-правовых документов, оказывающих положительное влияние на развитие цифровых банковских операций, требует разработки и принятия государственной концепции цифровизации экономики Республики Таджикистан и цифрового кодекса Республики Таджикистан, официально регулирующего отношения между всеми участниками и пользователями цифровой информации [1-А].

7. Для привлечения опытных специалистов в области информационных технологий в Республике Таджикистан необходимо создать IT-парк. В IT-парке должны быть созданы благоприятные условия для налогообложения, получения долгосрочной рабочей визы, устранения требований о квотах для иностранных специалистов и т. д. [1-А].

8. Реализация цифровых денег через проект "Цифровой Сомони" и, таким образом, введение в обращение нового вида национальной валюты, то есть помимо наличных и безналичных денег, добавляются цифровые деньги. Реализация этого проекта должна быть возложена на Национальный банк Таджикистана, а операции с цифровым сомони должны осуществляться через

специальную платформу Национального банка Таджикистана. Цифровой сомони ничем не отличается от наличных и безналичных денег, должен обладать широкими возможностями и придавать серьезный импульс развитию цифровых банковских операций. [1-А].

9.Национальный банк Таджикистана должен разработать рейтинг уровня цифровизации кредитных организаций и ежегодно издавать его официально [1-А].

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

[1] Бюллетени о мори бонкӣ – №12 (293) 2019. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 34

[2] Бюллетени о мори бонкӣ – №12 (305) – 2020; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 38

[3] Бюллетени о мори бонкӣ – №12 (316) – 2021; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 41

[4] Бюллетени о мори бонкӣ - №12 (329) – 2022; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 29

[5] Бюллетени о мори бонкӣ – №12 (341) – 2023; [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.nbt.tj Санаи дастрасӣ: 17.02.2024. С. 23

[6] Воскресенская Л.Н., Добрынина А.Д. Развитие небанков в условиях цифровизации банковской сферы. Сборник научных статей по материалам международной научно-практической конференции «Пути и методы адаптации экономики региона и предприятий в условиях пандемии и связанных с ней кризисных явлений» Калуга, – 2020 – С. 726 (723-730)

[7] Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии кортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://www.nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php Санаи дастрасӣ: 21.02.2024.

[8] Исследование ООН: Электронное правительство 2022. Будущее цифрового правительства. Нью-Йорк, 2022. – С. 250-254.

[9] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ». №524, аз 19.05.2009.

[10] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/32191> Санаи дастрасӣ: 10.01.2024.

[11] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024. [Маводи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/49225> (Санаи дастрасӣ: 31.12.2024).

[12] Fintech in Kazakhstan Research by RISE, MOST and Fintech Consult, 2023.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

**I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах,
Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики
Таджикистан:**

[1-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Тадбирҳои вусъат бахшидани рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ / Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №5. – С. 48-56. (ISSN: 2413-5151).

[2-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Таҳлили рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №4. Қисми 1. – С. 28-38. (ISSN: 2413-5151).

[3-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Арзёбии ҳолати муосири хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №4. Қисми 2. – С. 15-25. (ISSN: 2413-5151).

[4-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Аҳамияти иқтисодию иҷтимоии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2024. – №1 (40). – С. 11-19. (ISSN: 2663-0389).

[5-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Таҷрибаи хориҷии рушд ва танзими равандҳои рақамикунонии низоми бонкӣ/ Исхаков Д.И. // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Душанбе. – 2024. – №1 (29). – С. 143-154. (ISSN: 2664-5696).

[6-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Моҳият ва зарурати хизматрасониҳои рақамӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2023. – №4/2 (39). – С. 260-268. (ISSN: 2663-0389).

[7-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Бонкҳои рақамӣ ё необонкҳо ҳамчун намуди нави ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2021. – № S4.2 (29). – С. 23-35. (ISSN: 2663-0389).

II. В других изданиях:

[8-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Асосҳои назариявии амалиётҳои бонкии рақамӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С.; Исхаков Д.И. // Маводи семинари илмии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масоили назариявӣ амалии пардохтҳои гумрукӣ дар раванди ғанигардонии даромадҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида ба 75-солагии дотсент Ҳикматов Сафаралӣ Ҳикматович (Душанбе, 15 -уми январи соли 2024) – Душанбе. – 2024. – С. 257-272. (ISBN 978-99985-41-86-3).

[9-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Ҷанбаҳои назариявии фаъолияти иноватсионии бонки тижоратӣ" / Маводи Конференсияи байналмиллалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи "Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноаткунонӣ ва иқтисодиёти иноватсионӣ" ДМТ. (Душанбе, 10 февралӣ соли 2023) – С.332-338.

[10-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Анализ современного состояния рынка цифровых банковских услуг в Республике Таджикистан. / Маводи конфронси

Ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ “Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)” (11 декабри соли 2021, ш.Кӯлоб). – С. 240-244.

[11-А] Исҳоқӣ Д.И. (Исхаков Д.И.) Рушди интернет-бонкинг ҳамчун омили баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамии аҳоли. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллий» (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021). – С. 182-186.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Исҳоқӣ Дилшод Илҳом дар мавзӯи «Мукаммалгардонии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз.

Калидвожаҳо: амалиётҳои рақамии бонкӣ, иқтисоди рақамӣ, рушди низоми бонкӣ, низоми бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, дастгирии давлатӣ, рақамикунонӣ, барномаҳои мобилии бонкӣ, онлайн-хизматрасонӣ, бонкҳои рақамӣ.

Диссертатсия ба масъалаҳои ташаккули амалиётҳои рақамии бонкӣ, таҳияи муқаррароти назариявӣ-методӣ ва амалӣ барои мукаммалгардонии амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамчун воситаи муассири рушди низоми бонкӣ ва дар ин замина муайян намудани дурнамои рушди он бахшида шудааст.

Дар қорӣ илмӣ ҷанбаҳои назариявии рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии он муайян шудааст, ки моҳияти онҳо дар пешниҳоди амалиётҳои бонкӣ бо роҳи алтернативӣ, бо истифодаи технологияҳои рақамӣ ба мизочон буда, як навъ муносибати неки ташкилотҳои қарзӣ ба эҳтиёҷоти мизочон, хусусан мизочони «пешрафта», ки омили сарфаи вақт барои онҳо ниҳоят муҳим мебошад, ба шумор меравад.

Диққати махсус ба суръати рушди нокифояи равандҳои рақамикунонӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, низоми бонкӣ ва мақомоти давлатӣ дода шуда, қайд шудааст, ки ин равандҳо аз як тараф, аз норасоии имкониятҳои молиявӣ ва таҳассусии ташкилотҳои қарзӣ ва аз тарафи дигар, аз инфрасохтори заифи мавҷуда, ки рушди он асосан аз давлат вобастагӣ дорад, вобаста мебошанд.

Натиҷаҳои бадастомада ва навгонии илмӣ таҳқиқот иборат аст, аз: тафсири муаллифии мафҳуми «амалиётҳои рақамии бонкӣ»; таҳлили ҳолати имрӯзаи низоми бонкӣ ва амалиётҳои рақамии бонкӣ, мушаххас гардонии муаммоҳои ҷойдошта ва пешниҳоди роҳи ҳалли онҳо; муайян намудани нақши давлат дар равандҳои рақамикунонӣ ва дар заминаи он асоснок намудани зарурияти ташкили Ҳукумати электронӣ; муайян намудани дурнамои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ ва механизмҳои мукаммалгардони равандҳои рақамикунонӣ дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ.

Соҳаи истифода. Натиҷаҳои дар диссертатсия ба даст метавонанд барои тақмили заминаи меъёриро ҳуқуқии амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамчун омили мусоидаткунанда ба рушди иқтисодии рақамӣ, танзим, назорат ва тақмили минбаъдаи он бо мақсади рушди устувори низоми бонкӣ, паст намудани сатҳи иқтисодии ғайрирасмӣ ва шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ истифода бурда шаванд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Исхоки Дилшод Илхом на тему «Совершенствование цифровых банковских операций в кредитных организациях Республики Таджикистан» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 - Финансы, денежное обращение и кредит.

Ключевые слова: цифровые банковские операции, Цифровая экономика, развитие банковской системы, банковская система, кредитные организации, государственная поддержка, цифровизация, мобильные банковские приложения, онлайн-услуги, цифровые банки.

Диссертация посвящена вопросам формирования цифровых банковских операций, разработке теоретико-методических и практических положений по совершенствованию цифровых банковских операций как эффективного инструмента развития банковской системы и определению перспектив ее развития в данном приложении.

В научной работе были изучены теоретические аспекты развития цифровых банковских операций, определена их социально-экономическая значимость, суть которой заключается в предоставлении клиентам банковских операций альтернативным способом, с использованием цифровых технологий, своего рода доброжелательное отношение кредитных организаций к потребностям клиентов, особенно «продвинутых» клиентов, что является для них чрезвычайно важным фактором экономии времени.

Особое внимание было уделено недостаточным темпам развития процессов цифровизации в кредитных организациях, банковской системе и государственных органах, отмечалось, что эти процессы обусловлены, с одной стороны, недостатком финансовых и квалификационных возможностей кредитных организаций, а с другой-слабой существующей инфраструктурой, развитие которой в значительной степени зависит от государства.

Полученные результаты и научная новизна исследования включают в себя: авторскую интерпретацию понятия «цифровые банковские операции»; анализ современного состояния банковской системы и цифровых банковских операций, конкретизацию существующих проблем и предложение решений; определение роли государства в процессах цифровизации и на этой базе обоснование необходимости создания электронного правительства; определение перспектив развития цифровых банковских операций и механизмов совершенствования процессов цифровизации в отечественных кредитных организациях.

Область применения. Результаты, полученные в диссертации, могут быть использованы для улучшения нормативно-правовой базы цифровых банковских операций как способствующего фактора развития цифровой экономики, ее регулирования, контроля и дальнейшего совершенствования с целью устойчивого развития банковской системы, снижения уровня неформальной экономики и прозрачности финансовых операций соответствующими государственными органами.

ABSTRACT

for the abstract of Iskhoki Dilshod Ilkhom's dissertation on "Improving digital banking operations in credit institutions of the Republic of Tajikistan" for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.07 - Finance, money circulation and credit.

Keywords: digital banking, Digital economy, development of the banking system, banking system, credit organizations, government support, digitalization, mobile banking applications, online services, digital banks.

The dissertation is devoted to the formation of digital banking operations, the development of theoretical, methodological and practical provisions for improving digital banking operations as an effective tool for the development of the banking system and determining the prospects for its development in this application.

In the scientific work, the theoretical aspects of the development of digital banking operations were studied, their socio-economic significance was determined, the essence of which is to provide banking operations to customers in an alternative way, using digital technologies, a kind of friendly attitude of credit institutions to the needs of customers, especially "advanced" customers, which is an extremely important time-saving factor for them..

Particular attention was paid to the insufficient pace of development of digitalization processes in credit institutions, the banking system and government agencies. It was noted that these processes are due, on the one hand, to the lack of financial and qualification capabilities of credit institutions, and, on the other, to the weak existing infrastructure, the development of which largely depends on the state.

The results obtained and the scientific novelty of the research include: the author's interpretation of the concept of "digital banking operations"; analysis of the current state of the banking system and digital banking operations, specification of existing problems and proposal of solutions; definition of the role of the state in the processes of digitalization and, on this basis, justification of the need to create an electronic government; identification of prospects for the development of digital banking operations and mechanisms improving digitalization processes in domestic credit institutions.

The scope of application. The results obtained in the dissertation can be used to improve the regulatory framework of digital banking operations as a contributing factor to the development of the digital economy, its regulation, control and further improvement in order to sustainably develop the banking system, reduce the level of the informal economy and transparency of financial transactions by relevant government agencies.